

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПРИХОДЬКО Микола Миколайович

УДК 94(477)''1918'':327.82(4)](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ЧАСІВ ГЕТЬМАНА ПАВЛА
СКОРОПАДСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ГЕОПОЛІТИКИ

07.00.01 – історія України

032 – історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М.М. Приходько

Науковий керівник:

Журба Михайло Анатолійович

доктор історичних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Приходько М.М. *Українська Держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01– «історія України». – Вищий навчальний заклад Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертаційному дослідженні здійснено аналіз передумов, чинників та факторів впливу на процеси формування дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського; оцінку внеску дипломатичного корпусу в становлення Української Держави в 1918 р.

Основні акценти в дослідженні розставлено таким чином, щоб якомога всебічно та критично підійти до перегляду оцінки зовнішньої політики Гетьманату П. Скоропадського, процесів формування та функціонування його дипломатичного корпусу, основних здобутків Української Держави часів Гетьманату, її місця в геополітичному просторі повоєнної Європи.

Класичний погляд, який сформувався за часів панування комуністичної ідеології, не є об'єктивним з позиції історичного надбання Гетьманату П. Скоропадського в процесі державотворення України як самостійного суб'єкта міжнародного права в системі міжнародних відносин, що склалася після Першої світової війни. Дисертантом зроблено спроби об'єктивувати внесок та історичне значення дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського в процесі визнання Української Держави, її відтворення після періоду панування Російської імперії, визнання української національної ідентичності провідними країнами Західного світу та Європи, становлення вітчизняних традицій державного управління в сфері зовнішніх справ.

У дисертаційному дослідженні розкриваються нові погляди на процеси формування історіографії процесів формування дипломатичної служби

Гетьманату П. Скоропадського, реалізації його зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної стратегій. Робиться акцент на дослідженнях закордонних учених, українських науковців, що працювали в імміграції, критичній оцінці подій періоду Гетьманату П. Скоропадського, зроблених в новітній вітчизняній історіографії.

Проаналізовано історіографію досліджень діяльності дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського проблемно-хронологічним та предметним способами, шляхом поділу всіх джерел на окремі групи. Така класифікація дала змогу розкрити чинники формування не лише зовнішньої політики Гетьманату П. Скоропадського, але й ретроспективних оцінок його внеску в процеси становлення Української Держави, зроблені в різні періоди появи наукових досліджень. Зокрема розкрито вплив дослідників народницької школи на саму якість оцінки діяльності Гетьманату П. Скоропадського та його значення в історії державотворення України після Першої світової війни.

Виокремлено періодизацію історіографії дослідження діяльності дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського, що дало змогу визначитися із роллю певних уроків та деяких діячів в процеси встановлення традицій міждержавних відносин України з країнами Європи та США. Оцінка факторів зовнішнього середовища, зроблена сучасниками Гетьманату П. Скоропадського та безпосередніми діячами періоду Української Держави, дає змогу більш об'єктивно, ніж це було раніше, розкрити зміст окремих геополітичних стратегій та гео економічних напрямів зовнішньої політики Гетьманату П. Скоропадського. Підхід до Брестських угод як до угод, що мають економічні наслідки для встановлення системи міжнародних відносин в повоєнній Європі, по-новому розкриває значення дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського в становленні міждержавних економічних відносин України та країн Європи. Досліджено витoki сучасної проблематики кримського питання, його місце в системі міжнародних відносин та геополітичної стратегії Гетьманату П. Скоропадського.

Проведено оцінку джерельної бази дослідження з позиції часу та об'єктивності інформації, викладеної в джерелах. Крім того, здійснено ґрунтовний критичний аналіз праць інших науковців з проблематики дисертаційного дослідження. Визначено основні проблемні аспекти в оцінці джерельної бази та наукової літератури. Проведено групування і класифікацію джерел та історіографії дослідження з метою розкриття основних проблемних аспектів функціонування дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського, на які зверталася увага та які залишилися поза науковим дискурсом.

Важливе місце в дисертаційному дослідженні посіли історичні передумови та геополітичні чинники зовнішньополітичного курсу П. Скоропадського. Визначено основні передумови існування Української Держави. Розкрито наслідки Брестських угод для Української Держави та значення дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського в їх реалізації, зокрема в питаннях ратифікації всіма сторонами-підписантами. Дисертантом визначено окремо економічні передумови міжнародних відносин України з країнами Четверного союзу та з нейтральними державами. Окремо приділено увагу відносинам України з іншими країнами-учасниками системи Брестських угод.

Досліджено вплив політики УНР на Українську Державу напередодні встановлення гетьманства в Україні. Зокрема виокремлено основні стратегічні напрями зовнішньої політики уряду УНР та узагальнено досвід встановлення міжнародних відносин УНР. Зроблено акцент на помилках та подано нову оцінку спроб уряду УНР забезпечити суверенітет Української Держави.

Дисертантом розкрито основні напрями стратегії формування дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського з урахуванням основних напрямів внутрішньої економічної політики. Доведено зв'язок між геополітичною стратегією Гетьманату П. Скоропадського та

внутрішньополітичними процесами, що стали рушійною силою при формуванні відносин із Росією.

Проведено аналіз нормативно-правового, інституційного та організаційного забезпечення процесу формування дипломатичної служби гетьманської держави. Визначено основні особливості та умови формування законодавчого забезпечення та правових традицій під час створення нового правового підґрунтя для реалізації зовнішньоекономічної стратегії Гетьманату П. Скоропадського. Доведено, що на час повалення УНР існувала реальна потреба створення належного корпусу державної служби, зокрема, заснованого на забезпеченні зовнішньополітичних потреб Української Держави. Обґрунтовано необхідність переоцінки діяльності Міністерства закордонних справ Української Держави та формування нового концептуального підходу до визначення його ролі в процесах становлення державного суверенітету.

Проведено аналіз внеску кожного з очільників Міністерства закордонних справ часів Гетьманату П. Скоропадського на основі досліджених джерел, а також критичних та аналітичних праць закордонних і вітчизняних дослідників, що перебували в імміграції. Зроблено спробу надати нову оцінку діяльності окремих міністрів закордонних справ. Зокрема визначено основні недоліки зовнішньополітичного курсу Української Держави, проаналізовано найважливіші програми міністрів закордонних справ, особливо Д. Дорошенка та Г. Афанасьєва. Вперше зроблено оцінку внеску останнього на процеси державотворення за часів Гетьманату П. Скоропадського, досліджено та розкрито стратегічні наслідки його діяльності на посту міністра закордонних справ у процеси українсько-американських відносин. Простежено основну стратегію діяльності всього дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського з огляду на цілі політики самого Гетьмана, особливо в умовах переорієнтації з пронимецького вектора на вектор, що тяжів до країн Антанти.

Значну увагу в роботі присвячено аналізу діяльності окремих дипломатичних місій Української Держави в різних країнах. Зокрема простежено динаміку зміни лояльності країн Четверного союзу до українського питання під тиском дипломатичного корпусу України. Проведено аналіз діяльності дипломатичного корпусу в країнах нейтральних, а також сусідніх із Україною. Визначено основні особливості та риси функціонування дипломатичних місій та представництв в державах, створених на теренах Російської імперії. Окремо простежено вплив дипломатичного корпусу, що функціонував у Берліні, на процеси визнання Української Держави Росією та підписання мирного договору із більшовицьким режимом.

Важливим кроком на шляху всебічного дослідження процесів становлення дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського стало визначення місця дипломатичного корпусу в політичній боротьбі Гетьмана із опозиційними силами. Особливо досліджувалося питання закордонної діяльності місій та консульств Української Держави і їх протистояння із політичними іммігрантами у Відні та Берліні. У такий спосіб було розкрито основні недоліки політики Гетьманату П. Скоропадського по відношенню до країн Четверного союзу. Втім, через аналіз діяльності дипломатичного корпусу стало можливим по-новому оцінити і внесок Гетьманату П. Скоропадського в процеси міжнародного визнання Української Держави на перших етапах існування Брестських угод.

У дисертаційному дослідженні розкрито геоекономічну складову стратегії зовнішньої політики Гетьманату П. Скоропадського. Досліджено економічний зміст Брестських угод, а також проведено дослідження ролі міждержавних фінансово-економічних угод, укладених між Україною та країнами Четверного союзу. Доведено суттєві перемоги Гетьманату П. Скоропадського у зовнішньоекономічній політиці на прикладі українсько-німецьких і українсько-австрійських угод, зокрема щодо репарацій та утримання військ Четверного союзу.

Охарактеризовано економічну складову геополітичної стратегії Уряду П.Скоропадського. Досліджено роль дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського в процесах встановлення економічних зв'язків із новими державами (нейтральними країнами та державами, сусідніми із Україною). Загалом, висновок стосовно відсутності далекоглядного стратегічного бачення Гетьманатом проблем розвитку економіки України в період після Першої світової війни. Значну увагу приділено аналізу помилок Уряду П. Скоропадського та, зокрема, окремих дипломатичних представництв і місій в процесі реалізації Українською Державою власного суверенітету.

По-новому здійснено перегляд економічної складової відносин між Україною та країнами, що були створені на теренах Російської імперії. Доведено вплив Гетьманату П. Скоропадського на процеси внутрішньополітичної боротьби національних урядів із більшовицьким режимом на Кубані, у Фінляндії, Всевеликому війську Донському. Зроблено акцент на спробах Гетьманату П. Скоропадського перенести протистояння із більшовицькою Росією на територію цих країн, фактично створивши буферну зону між Україною та Росією в умовах відсутності власної армії. Остання проблематика посідає важливе місце в дослідженнях двосторонніх відносин України та Німеччини, а також України і Австро-Угорщини.

Вагомим досягненням дисертаційного дослідження слід вважати доведення дисертантом доцільності і раціональності використання фінансових ресурсів Української Держави на утримання та розширення мережі дипломатичних представництв. Проведено ґрунтовний аналіз якості організаційного та інституційного забезпечення державного апарату Гетьманату П. Скоропадського та організаційної складової державної служби в зовнішньополітичному відомстві.

Розкрито внесок дипломатичного корпусу та спецслужб Гетьманату в реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського. Зокрема зроблено акцент на діяльність окремих дипломатичних консульств та представництв

Української Держави в країнах Четверного союзу в контексті протистояння Гетьманату П. Скоропадського і більшовицького режиму Росії.

У дисертаційному дослідженні логічно і ґрунтовно простежується еволюція зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних поглядів Української Держави за часів Гетьманату П. Скоропадського. Дисертантом досліджено причини зміни стратегічного вектора, а також вплив різних історичних та геополітичних чинників на діяльність зовнішньополітичного відомства Української Держави. Розкрито не лише вплив окремих діячів періоду Гетьманату П. Скоропадського на стратегічні пріоритети у зовнішній політиці, але зроблено висновок щодо наслідків такої діяльності та її історичного значення. Здійснено переоцінку впливу гетьмана П. Скоропадського на процеси становлення відносин Української Держави із окремими країнами Європи. Розкрито основні передумови формування зовнішньополітичних традицій Української Держави і, зокрема, у її відносинах із країнами Західної Європи та США.

Ключові слова: Гетьманат П. Скоропадського, зовнішньоекономічна стратегія, зовнішня політика, Українська Держава, дипломатична служба, дипломатичний корпус, система міжнародних зв'язків, Брестські угоди, Четверний союз.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях України:

1. Приходько М.М. Методологічні засади дослідження зовнішньої політики уряду Скоропадського /М.М. Приходько// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 6: Історичні науки: Збірник наукових праць. – Вип. 10. –К., 2013. – С. 200–209.
2. Приходько М. М. Історіографічна традиція вивчення зовнішньої політики уряду Скоропадського/М.М. Приходько // Гілея: науковий вісник. –К., 2013.– Вип. 75. С. 177–180.

3. Приходько М.М. Політика Української Держави гетьмана Скоропадського на шляху інтеграції з кримським півостровом /М.М. Приходько// Гілея: науковий вісник.– К., 2013. – Вип. 78. – С.35–38.
4. Приходько М.М. Посередницька місія Української держави гетьмана Скоропадського у справі визнання Білоруської народної республіки з боку Німеччини/М.М. Приходько // Гілея: науковий вісник.– К., 2013.– Вип. 79. – С. 31–33.
5. Приходько М.М. Міждержавний альянс Української Держави гетьмана Скоропадського та Всевеликого війська донського отамана Краснова /М.М. Приходько// Гілея – науковий вісник.– К., 2014.– Вип. 80. – С. 122–127.
6. Приходько М.М. Боротьба Української Держави та Всевеликого війська Донського щодо інтеграції Таганрозького округу/М.М. Приходько//Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць.–К., 2014.– Вип. 8–9. – С. 67–78.
7. Приходько М. М. Військовий аташат Української Держави гетьмана Скоропадського/М.М. Приходько// Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць – К., 2015. –Вип.10. – С.54–61.
8. Приходько М. М. Становлення геополітичних орієнтирів Української Держави гетьмана Скоропадського/М.М. Приходько// Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць –К., 2015.– Вип. 11–12. – С. 63–72.
9. Приходько М. М. Українська держава гетьмана Скоропадського у призмі генези політики держав Четвертного союзу на Східному Фронті/М.М. Приходько// Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць–К., – 2017. – Вип.21–22. – С.98–105.

***У зарубіжних виданнях та наукових фахових виданнях України,
які зареєстровані у міжнародних наукометричних базах:***

10. Приходько М. М. Внесок дипломатичного корпусу Гетьманату в реалізації геополітичної стратегії Павла Скоропадського /М.М. Приходько// *Грані: науково-теоретичний альманах*–Дніпро, 2018.–С.63–69.

11.Prykhodko M. M. Activities of the secret organization "Azbuka" in times of ukrainian state hetman Skoropadsky /Mykola Prykhodko// Euro-american scientific cooperation.–Hamilton: Accent Grafics, 2013. –Vol. 1. – P. 63–71.

12.Prykhodko M. M. Reforming of diplomatic corps of Ukrainian State at Quadruple alliance /Mykola Prykhodko// Euro-american scientific cooperation.–Hamilton: Accent Grafics, 2015.– Vol. 8–24. – P. 20–25.

13.Приходько М. М. Деструктивні сили як детермінанта регресу державного апарату Української держави гетьмана Скоропадського /М.М. Приходько// Science Rise: науковий журнал–Харків, 2016. –Vol. 19. С. 68–73.

Публікації в інших виданнях, тези наукових доповідей:

14.Приходько М. М. Міжнародні відносини між Українською Державою та Білоруською народною республікою 1918 р. /М.М. Приходько// Матеріали науково-практичної конференції «Наука в інформаційному суспільстві» (м. Донецьк, 21 червня 2013 р.) –Донецьк, 2013. – С. 32–34.

15.Приходько М. М. Рада державного об'єднання Росії в міжнародній політиці кінця 1918 року-початку 1919 /М.М. Приходько// Матеріали науково-практичної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 24 вересня 2013 р.) – Київ: Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2013. – С.45–48.

16.Приходько М. М. Королівство Фінляндія та Українська держава гетьмана Скоропадського: перші кроки в державному будівництві /М.М. Приходько// Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні» (м. Херсон, 27-28 вересня 2013 р.) – Херсон, 2013.– С.45–47.

17.Приходько М. М. Економічна блокада Бесарабії з боку українського уряду Скоропадського /М.М. Приходько // Матеріали III Всеукраїнської конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпро, 20 грудня 2013 р.) –Д., 2013.– Ч.3. – С.168–169.

18.Приходько М. М. Україно-грузинські відносини в 1918 році /М.М. Приходько //Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні

дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 30 грудня 2013 р.) – К., 2013. – С.59–62.

19. Приходько М. М. Відносини тимчасового робітничо-селянського уряду та Української держави гетьмана Скоропадського /М.М. Приходько// Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 12 лютого 2014 р.) – К., 2014. – С.30–32.

20. Приходько М. М. Кваліфікаційні вимоги щодо дипломатичного корпусу: історична ретроспектива/М.М. Приходько// Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 20 березня 2015 р.) – К., 2015. – С.58–61.

21. Приходько М. М. Детермінанта процесу розпаду Української Держави П. Скоропадського /М.М. Приходько // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти» (м. Херсон, 17-18 квітня 2015р.) – Херсон, 2015. – С.103–10.

22. Приходько М. М. Налагодження співпраці між Українською Державою гетьмана Скоропадського та Болгарією /М.М. Приходько// Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 12 червня 2015 р.) –К., – С.34–37.

23. Приходько М. М. Геополітичні орієнтири зовнішньополітичного відомства держави П. Скоропадського /М.М. Приходько// Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпро, 28 серпня 2015 р.) –Д., 2015.– Ч.1. – С.142–144.

24. Приходько М. М. Українська держава гетьмана Скоропадського в контексті європейської геополітики / М.М. Приходько // Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 1-2 березня 2016 р.) –К., 2016. – С.57–60.

25. Приходько М. М. Нова економічна угода між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Українською Державою як поразка геоекономічної стратегії

гетьмана Павла Скоропадського /М.М. Приходько// Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти» (м. Херсон, 11-12 квітня 2018 р.) –Херсон, 2015. – С.45-49.

26.Приходько М.М. Питання самостійності Української Держави в політиці Німеччині /Mykola Prykhodko // V International conference «Sharing the Results of Reserch towards Closer Global Cooperation among Scientists» (Montreal, April 27, 2015) –Montreal, 2015. – P.13–19.

27.Приходько М. М. Нова економічна угода між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Українською Державою як поразка геополітичної стратегії гетьмана Павла Скоропадського /М.М. Приходько// Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Приоритетні напрями розвитку суспільних наук у ХХІ столітті» (м.Херсон,16-17 березня 2018 р.). – Херсон, 2018. – С.52–56.

28.Приходько М. М. Геополітичний потенціал Української Держави гетьмана Павла Скоропадського /М.М. Приходько// Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (м. Дніпро 30-31 березня 2018). –Д., 2018. – С.57–60.

29.Приходько М.М. Зміна геополітичного вектору гетьманату Павла Скоропадського як наслідок революційних подій в Німеччині /М.М. Приходько// Матеріали наукової конференції «II таврійські історичні наукові читання» (м. Київ,13-14 квітня 2018 р.). –К., 2018. – С. 14–19.

ABSTRACT

Prykhodko, M.M. Ukrainian state of the times of herman Pavlo Skroropadskyi in the context of European geopolitics – Qualifying scientific paper. – The Manuscript.

Thesis for Candidate in Historical Sciences, Specialty 07.00.01: History of Ukraine.

The thesis presents the analysis of preconditions and factors of influence on the processes of formation of the P. Skoropadskyi Hetmanate’s diplomatic service,

as well as assessment of the contribution of the diplomatic corps to the formation of the Ukrainian State in 1918.

The main accents in the study are arranged in such a way as to review as much comprehensively and critically as possible the assessment of foreign policy of the P. Skoropadskyi Hetmanate's, the processes of forming and functioning of the P. Skoropadskyi Hetmanate's diplomatic corps, the main achievements of the Ukrainian State of Hetmanate's times, and its place in the geopolitical space of post-war Europe.

The classical point of view, which was formed in the times of dominance of communist ideology, is not objective in terms of the historical achievement of P. Skoropadskyi Hetmanate in the process of establishment of the state - Ukraine - as an independent subject of international law in the system of international relations that formed after the World War I. The author of the thesis attempted to objectify the contribution and historical significance of the diplomatic service of P. Skoropadskyi Hetmanate into the process of recognition of the Ukrainian State, its revival after the dominance of the Russian Empire, recognition of the Ukrainian national identity by the leading countries of the Western world and Europe, the formation of domestic traditions of state administration in the field of foreign affairs.

The thesis covers new perspectives and new views on the development of historiography of the formation of the P. Skoropadskyi Hetmanate's diplomatic service, the realization of its foreign political and foreign economic strategy. The focus is made on the studies of foreign scholars, Ukrainian scholars working in immigration, a critical assessment of events of the period of the P. Skoropadskyi Hetmanate made in recent national historiography.

The historiography of studies of the activities of the P. Skoropadskyi Hetmanate's diplomatic service was analyzed through problem-and-chronological and objective way by dividing all sources into separate groups. This classification made it possible to cover the factors underlying the formation of not only foreign policy of the P. Skoropadskyi Hetmanate, but also retrospective assessments of his

contribution in the establishing of the Ukrainian State made in different periods of the appearance of scientific researches. In particular, the influence of researchers of the populist school on the quality of evaluation of the P. Skoropadskyi Hetmanate's activity and its importance in the history of state formation after the World War II was covered.

The periodization of historiography of the study of activities of the P. Skoropadskyi Hetmanate's diplomatic corps has been separately made, which made it possible to determine the role of individual lessons and individual figures in the process of establishing the traditions of Ukraine's interstate relations with the countries of Europe and the USA. Assessment of environmental factors made by contemporaries of the P. Skoropadskyi Hetmanate and direct figures of the period of the Ukrainian State enables to cover the content of certain geopolitical strategies and certain geo-economic directions of foreign policy of the P. Skoropadskyi Hetmanate more objectively than before. The approach to the Brest Treaties, as deals with economic implications for the establishment of a system of international relations in post-war Europe, covers in a new way the significance of the diplomatic corps of the P. Skoropadskyi Hetmanate in the development of interstate economic relations between Ukraine and European countries. The sources of the modern range of problems of the Crimean issue, its place in the system of international relations and the P. Skoropadskyi Hetmanate's geopolitical strategy are investigated.

The sources of the research in terms of the time and objectivity of the information provided therein were reviewed. In addition, a thorough critical analysis of the works of other scholars on the range of problems of the thesis was conducted. The main problem aspects are determined in the assessment of the sources and scientific literature. The sources were grouped and classified, and historiography of studies was made to identify basic problem aspects of diplomatic service of the P. Skoropadskyi Hetmanate, which were considered and those remaining outside the scientific discourse.

An important place in the thesis is given to the historical background and geopolitical factors of the foreign policy of P. Skoropadskyi. The basic prerequisites for the existence of the Ukrainian State are determined. The implications of the Brest Treaties for the Ukrainian State and the role of the Hetman Skoropadskyi's diplomatic service in their implementation, including the ratification by all signatories thereto, are considered. The author of the thesis separately determines the economic preconditions of the international relations of Ukraine with the countries of the Quadruple Alliance and with the neutral countries. Particular attention is paid to Ukraine's relations with other countries that are parties to the system of the Brest Treaties.

The influence of the policy of the Ukrainian People's Republic on the Ukrainian state on the eve of the establishment of hetmanhood in Ukraine was explored. In particular, the main strategic directions of the foreign policy of the Government of the Ukrainian People's Republic are singled out, and the experience of establishing the international relations of the Ukrainian People's Republic is generalized. The emphasis was placed on mistakes and a new assessment of attempts by the Government of the Ukrainian People's Republic to ensure the sovereignty of the Ukrainian State was made.

The thesis covers the main directions of the strategy of forming the P. Skoropadskyi Hetmanate's diplomatic corps, taking into account the main directions of internal economic policy. The connection between the geopolitical strategy of Hetman P. Skoropadskyi and the internal political processes that have become the driving force in forming relations with Russia is proved.

The analysis of regulatory, institutional and organizational support of the formation of the diplomatic service of the Hetman state was carried out. The main features and conditions of the formation of legislative provision and legal traditions during the creation of a new legal ground for implementation of the foreign economic strategy of P. Skoropadskyi Hetmanate are determined. It is proved that at the time of the overthrow of the Ukrainian People's Republic, there was a real need to create a proper corps of civil service aimed at ensuring the

foreign policy needs of the Ukrainian State. The necessity of reevaluation of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian State and the formation of a new conceptual approach to determining its role in the processes of formation of the state sovereignty is substantiated.

The analysis of the contribution of each of the heads of the Ministry of Foreign Affairs of P. Skoropadskyi Hetmanate times was carried out. On the basis of the investigated sources, as well as on the basis of critical and analytical works of foreign researchers and domestic researchers who were in immigration, an attempt was made to provide new assessments of the activities of some Ministers of Foreign Affairs. In particular, the main shortcomings of the foreign policy of the Ukrainian State are identified, the main programs of the Ministers of Foreign Affairs, especially D. Doroshenko and H. Afanasiev, are analyzed. For the first time, an assessment of the contribution of the latter to the processes of state formation during the P. Skoropadskyi Hetmanate was made, and the strategic consequences of his activity as Minister of Foreign Affairs in the process of Ukrainian-American relations were explored and covered. The main strategy of activity of the entire diplomatic corps of Hetman P. Skoropadskyi is traced in view of the goals of the Hetman's policy, especially in the context of reorientation from the pro-German vector to a vector inclined towards the countries of Atlanta.

Much attention in the work is paid to the analysis of the activities of individual diplomatic missions of the Ukrainian State in different countries. In particular, the dynamics of changes in the loyalty of the countries of the Quadruple Alliance to the Ukrainian issue under the pressure of the diplomatic corps of Ukraine was traced. An analysis of the activities of the diplomatic corps in the countries being neutral, as well as neighboring with Ukraine was carried out. The main features of functioning of diplomatic missions and representations in the states created in the territory of the Russian Empire are determined. The influence of the diplomatic corps functioning in Berlin on the processes of recognition of the Ukrainian State and signing of a peace treaty with the Bolshevik regime was separately traced.

An important step towards the comprehensive study of the formation of the diplomatic corps of the P. Skoropadskyi Hetmanate was the determination of the place of the diplomatic corps in Hetman's political struggle with the opposition forces. The issue of foreign activity of the missions and consulates of the Ukrainian State and their confrontation with political immigrants in Vienna and Berlin was especially studied. In this way, the main disadvantages of the policy of Hetman P. Skoropadskyi were covered in relation to the countries of the Quadruple Alliance. At the same time, due to the analysis of the activity of the diplomatic corps, it was possible to re-evaluate the P. Skoropadskyi Hetmanate's contribution to the process of international recognition of the Ukrainian State at the first stages of the existence of the Brest Treaties.

The thesis covers the geoeconomic component of the P. Skoropadskyi Hetmanate's foreign policy strategy. The economic content of the Brest Treaties, as well as the role of interstate financial and economic agreements concluded between Ukraine and the countries of the Quadruple Alliance were studied. Significant victories of the P. Skoropadskyi Hetmanate in foreign economic policy were proved on the example of the Ukrainian-German and Ukrainian-Austrian agreements, including the reparations and retention of the forces of the Quadruple Alliance.

The economic component of the geopolitical strategy of the Government of P. Skoropadskyi is described. The role of the diplomatic corps of the P. Skoropadskyi Hetmanate in the process of establishing economic ties with the new states (neutral countries and neighboring countries with Ukraine) is studied. In general, it is concluded that there is no Hetmanate's far-sighted strategic vision of problems of Ukraine's economic development in the period after the World War I. Much attention is paid to the analysis of mistakes of the Government of P. Skoropadskyi and, in particular, of certain diplomatic missions and representations in the process of realization by the Ukrainian State of its own sovereignty.

The economic component of relations between Ukraine and the countries that were created on the territory of the Russian Empire was reviewed in a new way. The influence of the P. Skoropadskyi Hetmanate on the processes of the internal political struggle of national governments with the Bolshevik regime in such countries as the Kuban, Finland, Almighty Don Host (the Don Republic) was proved. The emphasis was made on the P. Skoropadskyi Hetmanate's attempts to move the confrontation with Bolshevik Russia into the territory of these countries that actually created a buffer zone between Ukraine and Russia in the absence of its own army. The latter issue plays an important role in the study of bilateral relations between Ukraine and Germany as well as Ukraine and Austro-Hungary.

A special achievement of the thesis can be considered the presentation by the author of expediency and rationality of the use of financial resources of the Ukrainian State for the maintenance and expansion of the network of diplomatic representations. A thorough analysis of the quality of institutional and institutional support of the P. Skoropadskyi Hetmanate's state apparatus and, in particular, the analysis of the organizational component of the civil service in the foreign affairs department is carried out.

The contribution of the diplomatic corps and special forces of Hetmanate in the implementation of the geopolitical strategy of P. Skoropadskyi is covered. In particular, the emphasis is made on the activities of individual diplomatic consulates and representations of the Ukrainian State in the countries of the Quadruple Alliance in the context of the confrontation of Hetman P. Skoropadskyi and the Bolshevik regime of Russia.

The thesis logically and thoroughly traces the evolution of foreign policy and foreign economic views of the Ukrainian State during the P. Skoropadskyi Hetmanate. The author of the thesis examines the reasons for changing the strategic vector, as well as the influence of various historical and geopolitical factors on the activity of the foreign policy department of the Ukrainian State. Not only the influence of certain figures of the P. Skoropadskyi Hetmanate's period on strategic priorities in foreign policy is covered, but the conclusion is drawn about

the consequences of such activity and its historical significance. The thesis reassesses the influence of Hetman P. Skoropadskyi on the processes of formation of the relations of the Ukrainian State with the individual countries of Europe. The main prerequisites for the formation of foreign political traditions of the Ukrainian State and, in particular, in its relations with the countries of Western Europe and the USA are covered.

Key words: P. Skoropadskyi Hetmanate, foreign economic strategy, foreign policy, Ukrainian State, diplomatic service, diplomatic corps, system of international relations, Brest Treaties, Quadruple Alliance.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE TOPIC OF THE THESIS

In scientific specialized editions of Ukraine:

1. Prykhodko, M.M. (2013), Methodological Foundations of the Study of Foreign Policy of the Skoropadskyi's Government. Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 6: Historical Sciences: a Collection of Scientific Papers, Is. 10, P.200-209.

2. Prykhodko, M.M. (2013), Policy of the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi on the Path of Integration with the Crimean Peninsula. Hileia. Historical Sciences. Philosophical Sciences. Political Sciences: Scientific Collection of Papers. Kyiv: Edition of the National Pedagogical Drahomanov University, Is. 78, P.35-38.

3. Prykhodko, M.M. (2013), Historical Tradition of Studying the Foreign Policy of the Skoropadskyi's Government. Hileia. Historical sciences. Philosophical sciences. Political Sciences: Scientific Collection of Papers. Kyiv: Edition of the National Pedagogical Drahomanov University, Is. 75, P.177-180.

4. Prykhodko, M.M. (2013), The Intermediary Mission of the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi in the Recognition of the Belarusian People's Republic on the part of Germany. Hileia. Historical sciences. Philosophical sciences. Political Sciences: Scientific Collection of Papers. Kyiv: Edition of the National Pedagogical Drahomanov University, Is. 79, P.31-33.

5. Prykhodko, M.M. (2014), Interstate Alliance of the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi and Almighty Don Host (the Don Republic) of the Donan Ataman Krasnov / Hileia. Historical Sciences. Philosophical Sciences. Political Sciences: Scientific Collection of Papers. Kyiv: Edition of the National Pedagogical Drahomanov University, Is. 80, P.122-127.

6. Prykhodko, M.M. (2014), The Struggle of the Ukrainian State and the Almighty Don Host (the Don Republic) concerning the integration of the Taganrog District. Bulletin of Agrarian History: Journal, Is. 8-9, P.67-78.

7. Prykhodko, M.M. (2015), Military Attachés of the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi. Bulletin of Agrarian History: Journal, Is. 10, Pp.54-61.

8. Prykhodko, M.M. (2015), Formation of Geopolitical Landmarks of the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi. Bulletin of Agrarian History: Journal, Is. 11-12, P.63-72.

9. Prykhodko, M.M. (2017), The Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi through the Prism of the Genesis of the Policy of the States of the Quadruple Alliance. Bulletin of Agrarian History: journal, Is.21-22, P.98-105.

In foreign editions and scientific professional editions of Ukraine, which are registered in international scientometric databases:

10. Prykhodko, M.M. (2013), Activities of the Secret Organization “Azbuka” in Times of Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi. Euro-American Scientific Cooperation: International Scientific Journal, Vol. 1-24, P.63-71.

11. Prykhodko, M.M. (2015), Reforming of the Diplomatic Corps of the Ukrainian State at the Quadruple Alliance. Euro-American Scientific Cooperation: International Scientific Journal, Vol. 8-24, P.20-25.

12. Prykhodko, M.M. (2016), Destructive Forces as a Determinant of Regression of the State Apparatus of the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi. Science Rise: Scientific Journal, Vol. 2/1 (19), P.68- 73.

13. Prykhodko, M.M. (2018), The Contribution of the Hetmanate’s Diplomatic Corps to the Implementation of the Geopolitical Strategy of Pavlo Skoropadskyi. Hrani: Scientific and Theoretical Almanac, Vol.3, P. C.63–69.

Publications in other editions, abstracts of scientific reports:

14. Prykhodko, M.M. (2013), International Relations between the Ukrainian State and the Belarusian People's Republic in 1918 / Science in the Information Society: Materials of the Scientific and Practical Conference with International Participation (Donetsk, 21 june, 2013), Donetsk, Part 1, P. 32-34.

15. Prykhodko, M.M. (2013), The Council of the State Union of Russia in the International Politics of the End of 1918 – early 1919 / Modern Interdisciplinary Studies: History, Present and Future: Results of the First International Conference (Kyiv, 24 september, 2013), Kyiv, P.45-48.

16. Prykhodko, M.M. (2013), The Kingdom of Finland and the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi: the First Steps in State Construction / Current Issues and Problems of the Development of Modern Civilization: Historical, Sociological and Political Aspects: Materials of Scientific and Practical Conference with International Participation (Kherson, 27-28 september, 2013), Kherson, P.45-47.

17. Prykhodko, M.M. (2013), Economic Blockade of Bessarabia by the Ukrainian Government of Skoropadskyi / Current Problems of Social Sciences and Humanities: Materials of the 3rd All-Ukrainian Conference with International Participation (Dnipro, 20 december, 2013), Dnipro, P.168-169.

18. Prykhodko, M.M. (2013), Ukrainian-Georgian Relations in 1918 / Modern Interdisciplinary Studies: History, Present, Future: Results of the 1st International Conference (Kyiv, 30 december, 2013), Kyiv, P.59-62.

19. Prykhodko, M.M. (2014), Relations of the Temporary Workers and Peasants' Government and Hetman Skoropadsky's Ukrainian State / Modern Interdisciplinary Studies: History, Present, Future: Results of the 1st International Conference (Kyiv, 12 february, 2014), Kyiv, P.30-32.

20. Prykhodko, M.M. (2015), Qualification Requirements for the Diplomatic Corps: Historical Retrospective / Modern Interdisciplinary Studies: History,

Present, Future: Results of the 1st International Conference (Kyiv, 20 march, 2015), Kyiv, P.58-61.

21. Prykhodko, M.M. (2015), Determinant of the Collapse of the Ukrainian State of P. Skoropadskyi / Current Issues and Problems of the Development of Modern Civilization: Historical, Sociological, Political Science Aspects: Materials of Scientific and Practical Conference with International Participation (Kherson, 17-18 april, 2015), Kherson, P.101-105.

22. Prykhodko, M.M. (2015), Establishing of cooperation between the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi and Bulgaria / Modern Interdisciplinary Studies: History, Present, Future: Results of the 1st International Conference (Kyiv, 12 June, 2015). Kyiv, P.58-61.

23. Prykhodko, M.M. (2015), Geopolitical landmarks of the foreign policy department of the State of P. Skoropadskyi / Current Problems of Social Sciences and Humanities: Materials of the 5th All-Ukrainian Scientific Conference with International Participation (Dnipro, 28 august, 2015), Dnipro, Vol. 1, P.142-144.

24. Prykhodko, M.M. (2015), The Ukrainian state of Hetman Skoropadskyi in the context of European Geopolitics / Modern Interdisciplinary Studies: History, Present, Future: Results of the 1st International Conference (Kyiv, 1 march, 2016), Kyiv, P.57-60.

25. Prykhodko, M.M. (2016), The Issues of the Ukrainian State's Independence in the Politics of Germany / Sharing the Results of Research towards Closer Global Cooperation among Scientists: Results of the 5th International Conference (Montreal, 27 april, 2015), Montreal, P.13-19.

26. Prykhodko, M.M. (2018), New Economic Agreement between Germany, Austro-Hungary and the Ukrainian State as a defeat of Hetman Skoropadskyi's Geoeconomic Strategy / Current Issues and Problems of the Development of Modern Civilization: Historical, Sociological, Political Science Aspects: Reports of the International Scientific and Practical Conference (Kherson, 16-17 april 2018), Kherson, P.52-56.

27. The issue of the independence of the Ukrainian State in politics in Germany / V International conference "Sharing the Reserch to Closer Global Cooperation among Scientists" (Montreal, 27 april, 2015), Montreal, 2015, P.13-19.

28. Prykhodko, M.M. (2018), Geopolitical Potential of the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadskyi / Reports of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Ukraine in Humanitarian and Socio-Economic Dimensions (Dnipro, 30-31 march 2018), Dnipro, P.57-60.

29. Changing the Geopolitical Vector of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky as a Result of the Revolutionary Events in Germany / Proceedings of the scientific conference "II Taurian Historical Scientific Readings" (Kyiv, 13-14 april, 2018), Kyiv, 2018. P.14-19.

ЗМІСТ

ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	34
1.1. Історіографічний огляд	34
1.2. Характеристика джерельної бази	58
<i>Висновки до Розділу 1</i>	70
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ П. СКОРОПАДСЬКОГО	72
2.1. Україна в системі міжнародних відносин напередодні встановлення гетьманства в Україні	72
2.2. Особливості формування дипломатичної служби гетьманської держави	95
2.3. Дипломатія П.Скоропадського у боротьбі із опозиційними політичними силами.....	115
<i>Висновки до Розділу 2</i>	127
РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УРЯДУ П. СКОРОПАДСЬКОГО	131
3.1. Економічна складова міжурядових відносин Української гетьманської держави.....	131
3.2. Дипломатичний корпус та спецслужби Гетьманату в реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського.....	155
<i>Висновки до Розділу 3</i>	183
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні державотворчі процеси в Україні потребують ґрунтовного вивчення історичного досвіду формування системи органів державної влади. Традиції державного управління і державної служби постійно розвиваються, маючи на меті формування найбільш дієвого та ефективного апарату державу. Однак цей процес має відбуватися із урахуванням історичної ретроспективи з метою уникнення помилок стратегічного та геополітичного характеру. В цьому контексті вивчення досвіду державотворення доби Гетьманату П. Скоропадського вбачається актуальним та доцільним, враховуючи схожу геополітичну ситуацію: перебування Української Держави на межі геополітичних інтересів Росії та Європейських країн. Досвід дипломатичної служби і дипломатичних стратегій гетьмана П. Скоропадського розкриває фундаментальні механізми становлення національної ідентичності та самосвідомості українського народу після звільнення від гніту Російської імперії. Подібні процеси відбувалися і після Революції Гідності, коли Україна почала позбаватися геополітичного тиску з боку Росії, формуючи власні незалежні геополітичні стратегії.

Окремий інтерес в рамках дисертаційного дослідження викликає аналіз географії дипломатичних зв'язків Української Держави часів Гетьманату П. Скоропадського. Історія двосторонніх відносин Української Держави із суміжними країнами формує спільні традиції та розкриває підґрунтя тих потенційних конфліктів, які мають або можуть мати місце в сучасних умовах. Історичний досвід формування самого дипломатичного корпусу, організаційного і законодавчого забезпечення діяльності зовнішньополітичного відомства та закордонних дипломатичних представництв сприяє уникненню гострих протиріч у двосторонніх відносинах із країнами, що є правонаступниками держав зразка 1918 р. Сам історичний період існування Української Держави, який ознаменувався

революційними настроями та намаганнями молодого української політичної еліти здобути міжнародне визнання для власної державності, передбачав необхідність розроблення комплексних зовнішньополітичних стратегій. Незважаючи на те, що дипломатичні традиції української нації мали багату спадщину, але саме період початку ХХ ст. дав підстави визнання України як окремої геополітичної сили. Самовизнання та самосвідомість української нації досягли такого рівня розвитку, який став підґрунтям для подальшої визвольної боротьби за ідею незалежності України. І саме досвід двосторонніх відносин з багатьма європейськими країнами, закладений в період Гетьманату П. Скоропадського, є важливим для подальшого вивчення з погляду розгляду проблеми геополітичного та гео економічного місця України на світовій арені.

Доцільність та своєчасність дисертаційного дослідження підтверджуються тим, що на сьогодні в Україні відбувається трансформація парадигми державного управління у всіх сферах суспільних відносин, що потребує нових джерел пошуку ефективних та раціональних засобів реалізації завдань держави, зокрема і в сфері дипломатичної служби.

Територіальні межі дослідження охоплюють Українську Державу в її кордонах, що сформувалися в процесі Брест-Литовських мирних переговорів та існували під час Гетьманату П. Скоропадського.

В обрані *хронологічні межі* потрапив період квітня-грудня 1918 р., тобто Гетьманату П. Скоропадського, який став одним із визначальних етапів української державності.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика історичних пошуків причин і оцінки наслідків подій публічно-політичних та соціально-економічних процесів періоду Гетьманату П. Скоропадського набуває останнім часом все більшої актуальності. При цьому слід розуміти, що історіографія дослідження цього часового періоду та досвіду державотворення періоду Української Держави в 1918 р. завжди мала неоднозначне висвітлення в контексті панівної в суспільстві ідеології, через

що дисертантом поставлено за мету надати найбільш об'єктивну оцінку процесу функціонування дипломатичної служби Гетьманського уряду.

В цьому контексті особливої актуальності набувають праці дослідників та науковців доби першої половини ХХ ст., які стали або сучасниками, або безпосередніми учасниками подій становлення дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського. Так, на особливу увагу заслуговують роботи: В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала, Дж. Решетаря, І. Мазепи, П. Феденка, Д. Дорошенка, Д. Донцова, В. Липинського, О. Федина, О. Саліковського та, власне, самого П. Скоропадського й ін.

Дослідження історії дипломатичних зносин Української Держави 1918 р., які проводилися за часів СРСР, стосувалися переважно відносин з Росією та були висвітлені в працях: В. Зіміна, А. Лихолат, Г. Нікольнікова, Є. Складенка, С. Стежнюка, П. Солуха, В. Тичини, Д. Філатєва тощо.

Окремі аспекти загальної зовнішньополітичної стратегії Уряду Української Держави досліджували такі вчені: І.Б. Дацків, Л.Є. Дециньський, Ю. Булгаков, Т. Заруда, В.І. Головченко, В.Ф. Солдатенко, В.А. Смолій, В. Нестеренко, Д. Соловей, Р.Я. Пиріг, Т.С. Осташко та ін.

В свою чергу в працях закордонних дослідників – Дж. Вілера-Беннетта, С. Горака, Д. Сондерса, М. фон Хагена, Г.-Й. Торке, Дж.-П. Хімке, В. Медржецькі та ін. – розкривається проблематика дипломатичних відносин Української Держави часів Гетьманату із європейськими державами, переважно країнами Четверного союзу.

Процес створення дипломатичної служби Української Держави та діяльності зовнішньополітичного відомства розкривається такими вченими, як-то: Л.В. Андрієвська, Д. Будков, П.П. Гай-Нижник, В.М. Матвієнко, Д.В. Веденєєв, Л. Гайдуков, Д.В. Табачник, І.Є. Петренко, Б.І. Гуменюк, О.В. Щерба, О.А. Мірошніченко, І.Б. Матяш, А. Черячукін, М.В. Кирчанов, У.Р. Уська, В.І. Яровий, В.Я. Оренчук та ін.

Втім, відсутнє ґрунтовне комплексне наукове дослідження досвіду становлення дипломатичної служби та формування й реалізації

зовнішньополітичної стратегії в період Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідницької теми «Дослідження проблем гуманітарних наук», розробка якої проводиться факультетом історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 13 від 17 травня 2018 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення оцінки ефективності та відповідності історичним реаліям стратегії зовнішньополітичної діяльності Української держави часів Гетьманату П. Скоропадського на підставі аналізу процесу становлення дипломатичної служби та діяльності дипломатичного корпусу щодо визнання України як суверенної держави.

Визначена вище мета досягається завдяки виконанню таких завдань дослідження:

- систематизації історіографії дослідження процесу становлення дипломатичної служби та діяльності дипломатичного корпусу Уряду гетьмана П. Скоропадського;
- аналізу джерельної бази дослідження;
- визначення місця Української Держави в системі міжнародних відносин напередодні встановлення Гетьманату;
- дослідження особливостей формування дипломатичної служби гетьманської держави;
- розкриттю значення дипломатії П. Скоропадського у боротьбі із опозиційними політичними силами;
- аналізу економічного напрямку міжурядових відносин Української гетьманської держави;
- визначенню ролі дипломатичного корпусу та спецслужб Гетьманату

в реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського.

Об'єкт дисертаційного дослідження. Об'єктом дослідження є зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність Уряду гетьмана П. Скоропадського.

Предмет дисертаційного дослідження. Предметом дослідження є механізм впливу та діяльності дипломатичної служби й дипломатичного корпусу Уряду гетьмана П. Скоропадського в реалізації завдань становлення української державності.

Методи дослідження. Практична цінність та наукова достовірність результатів дисертаційного дослідження, а також об'єктивність історичних оцінок діяльності дипломатичної служби Української Держави в період Гетьманату, досягнуті за рахунок широкого використання синтезу загально- та спеціально-наукових методів наукового пізнання.

Здобувач у своїй роботі спирався на комплекс методів, застосувавши принцип їхньої взаємодоповнюваності або поліметодологізму. Широкого застосування набули, зокрема, діалектичний, логіко-історичний; структурний та системний методи. Так, дослідження місії дипломатичного корпусу гетьмана П.Скоропадського у боротьбі із опозиційними політичними силами було здійснено за допомогою діалектичного та системного методів (підрозділ 2.3). Так само системний метод, але вже у поєднанні із методами структурного аналізу та методами аналізу й синтезу, використовувалися в процесі дослідження джерельної бази, а також історіографії з предмета дисертаційної роботи (підрозділи 1.1 та 1.2).

Історико-правовий метод використовувався в процесі дослідження особливостей формування дипломатичної служби Української Держави гетьмана П. Скоропадського (підрозділ 2.2). А метод ретроспективного аналізу було застосовано для визначення місця Української Держави в системі міжнародних відносин напередодні встановлення Гетьманату (підрозділ 2.1).

Поєднання методів герменевтики, порівняльно-правового і формально-

правового дало змогу всебічно дослідити та визначити реальну оцінку ефективності економічного напрямку діяльності дипломатичної служби гетьмана П. Скоропадського.

Так само історико-правовий та порівняльно-правовий методи використовувалися і для визначення ролі дипломатичного корпусу Української Держави в реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського в умовах існування системи Брест-Литовських мирних угод (підрозділ 3.2).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дисертація є першою системною науковою працею з проблематики об'єктивної оцінки історичної значущості та наслідків функціонування дипломатичної служби й діяльності дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського в процесі становлення української державності. У межах даного дослідження отримано такі результати, що містять наукову новизну:

уперше:

– проведено аналіз та надано оцінку ефективності діяльності дипломатичного корпусу Уряду гетьмана П.Скоропадського у його боротьбі із опозиційними політичними силами. Доведено, що найбільшого ефекту та результату в боротьбі із опозиційними силами дипломатичний корпус Української Держави досяг саме за кордоном, а не всередині країни. Первинний орієнтир зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського на країни Четверного союзу та, зокрема, Німеччину обумовив зміщення основних акцентів у політичній боротьбі всередині держави в бік пошуку можливостей опозиційними силами вийти на прямі контакти з інтервентами (Німеччиною та Австро-Угорщиною). Встановлено та обґрунтовано, що саме в Берліні та Відні дипломатичний корпус домогся певних результатів щодо ослаблення впливу політичної опозиції на німецьке командування окупаційними військами;

– визначено основні загрози, закладені помилковими діями дипломатичного корпусу гетьмана П. Скоропадського у кримському питанні в процесі приєднання Криму до складу Української Держави в 1918 р., що

мали важливе значення для обґрунтування Росією власної агресії та анексії Кримського півострова. Доведено, що позиція гетьмана П. Скоропадського та міністра закордонних справ Д. Дорошенка виходила із того, що приєднання Криму до складу Української Держави не вважалося анексією, що істотно послабило легітимізацію цього процесу. Надано оцінку економічного зв'язку між Кримом та Українською державою, який виявився визначальним для життя півострова, але не був належним чином закріплений на законодавчому рівні з метою зміцнення зв'язку Криму та України;

удосконалено:

– оцінку внеску міністра закордонних справ Уряду гетьмана П. Скоропадського Г. Афанасьєва в процесі міжнародного визнання Української Держави. Незважаючи на те, що він був останнім міністром відомства та заступив на посаду в надзвичайно складні часи, після початку відкритої агресії з боку більшовицької та «білої» Росії, віддав перевагу дипломатичним зносинам із країнами Антанти. Також встановлено, що саме він дав вказівку всім без винятку консульським та посольським установам Української Держави налагодити тісні відносини з представниками США. Такі дії заклали підґрунтя для формування традицій міжнародно-політичних відносин України та країн Заходу. Наслідками політики Г. Афанасьєва стало створення стійкого уявлення політичних еліт таких країн, як США, Велика Британія та Франція стосовно необхідності відродження української державності як противаги радянській Росії, і як країни, що пропагує демократичні цінності;

– історичну оцінку та бачення місця відносин України з Кубанню, Доном, Фінляндією в системі економічних міждержавних відносин Уряду П. Скоропадського. Зокрема доведено, що відносини з Кубанню, Доном, Фінляндією зводилися до секретного фінансування військових потреб і військових операцій, які проводилися збройними силами цих державних утворень проти більшовиків та фінансування державного апарату і української інтелігенції, на підтримку якої розраховував Уряд гетьмана П.

Скоропадського;

– систематизацію і класифікацію історіографії дослідження проблем формування та функціонування дипломатичної служби гетьмана П. Скоропадського. Зокрема доведено необхідність систематизації наукових досліджень стану міжнародних відносин Української Держави за окремими векторами: країни Четверного союзу; країни Антанти; державні утворення на території Російської імперії; нейтральні держави Європи. Це дало змогу переоцінити ефективність зовнішньої політики П. Скоропадського та виокремити її недоліки щодо недооцінки ролі сусідніх з Україною держав у процесі утвердження її суверенітету;

дістало подальшого розвитку

– диверсифікація і диференціація джерельної бази дослідження, за допомогою чого стало можливо сформулювати нові тези та бачення зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної діяльності дипломатичного корпусу Української Держави;

– дослідження геополітичного потенціалу України та країн Європи в період квітня-грудня 1918 року, з метою визначення основних недоліків та переваг зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського й ефективність її реалізації дипломатичним корпусом для пошуку шляхів вирішення тих протиріч у двосторонніх відносинах сучасної України та сусідніх країн, що стали наслідком перерозподілу територій у системі Брест-Литовських мирних угод.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані в:

– науково-дослідній роботі – у подальших історико-правових дослідженнях ролі дипломатичної служби дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського в процесі становлення української державності;

– науково-практичній роботі – у процесі формування методологічних

засад зовнішньополітичного курсу сучасної України у зносінах із суміжними країнами із урахуванням історичного досвіду та традицій двосторонніх відносин часів Гетьманату П. Скоропадського з метою уникнення латентних історичних конфліктів;

– правозастосовній діяльності – для удосконалення окремих аспектів функціонування дипломатичної служби України;

– навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Дипломатичне право України», «Міжнародні відносини», «Історія держави і права»; для підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження можуть стати основою для подальших наукових розробок.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, містить отримані особисто автором нові результати в галузі історико-правової науки. Усі сформульовані положення та висновки є результатами особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки і положення роботи викладені в 15 опублікованих статтях, доповідалися на 15 науково-практичних конференціях.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження були викладені у 14 публікаціях у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, а також у тезах 15 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім параграфів, висновків, списку використаних джерел, що включає 285 найменування. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з них основний текст – 190 сторінок. Список використаних джерел викладено на 28 сторінках, додатки – 11 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний огляд

Період становлення дипломатичної служби та дипломатичних відносин Гетьманату П. Скоропадського в традиціях вітчизняного державотворення є чи не найбільш суперечливим й малодослідженим періодом історичної спадщини України. Система міжнародних зв'язків, що склалася в період Гетьманату, може вважатися чи не основним здобутком діяльності дипломатичної служби Гетьмана. Натомість цей здобуток лише на рівні потенціалу, але його розкриття повною мірою з необхідними доробками для міжнародно-правового становища Української Держави так і не був реалізований в повному обсязі, що істотно вплинуло на сам процес захисту державного суверенітету.

Дипломатичний корпус перебував в процесі розвитку, а деякі дипломатичні зв'язки лише в стадії зародження та становлення, що суттєво обтяжувало роботу Міністерства закордонних справ Української Держави, робило її дещо несистемною. Останнє впливає на систематизацію причин, наслідків та основних здобутків української дипломатії в 1918 р. До того ж, неусталеність внутрішньополітичної ситуації, перебування в стані перманентної окупації та очікуваної війни з більшовицькою Росією створювало передумови для інтенсифікації (іноді досить хаотично) зовнішньої політики Уряду гетьмана П. Скоропадського.

Період існування Української Держави кінця квітня – початку грудня 1918 р. є особливо цікавим своєю складністю. Українська Держава була одним із можливих образів нової України, яка відновлювала свою незалежність, і навколо чого точилася боротьба внутрішніх сил. За своєю інтенсивністю ця боротьба набувала форм гострого громадянського конфлікту, що відповідало умовам Української революції 1917–1921 рр. Із

цього погляду геополітичне позиціонування України, яким його бачили гетьман Павло Скоропадський та його прибічники, було частиною консервативного проекту Української революції.

Водночас, 1918-й був завершальним роком Першої світової війни, яка радикально змінила архітектуру європейської політики. Загальноприйнятою є позиція, що Перша світова війна була точкою перелому, рубежем початку нового, сучасного етапу світової історії. У її ході змагалися більш глобальні проекти світового перерозподілу, представлені політичними елітами країн Антанти і Центральних держав. Слід зазначити, що масштаби і наслідки Першої світової війни були неочікувано великими, і світовий переустрій за її результатами набув інших форм, відмінних від того, на що розраховували у 1914-му й навіть у 1918 р.

1918 р. був періодом «перелому», коли геополітичні результати і наслідки Першої світової війни набули своїх остаточних форм. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. відбувся тоді, коли Німеччина готувалася повністю скористатися можливостями, наданими Брестським миром і спробували вирішальним наступом на Західному фронті домогтися сприятливих для себе умов післявоєнного світу. Антигетьманське повстання та крах Української Держави відбувалися на тлі військового і політичного колапсу Німеччини та її союзників й виникнення «вакууму сили» на сході Європейського континенту. Це була доба неабияких складнощів і широких можливостей, що повністю укладається у наданий у промові Дж. Кеннеді образ китайського ієрогліфа слова «криза» як складеного із компонентів «небезпека» та «можливість». При чому для тогочасної України «небезпека» закладалася у внутрішній вимір її політичної динаміки, а «можливості» містилися у зовнішньополітичній сфері.

Зважаючи на складність геополітичного процесу даної епохи, не дивно, що усвідомлення причин й наслідків національної катастрофи грудня 1918 р. є одним із найскладніших моментів у історіографії Української революції. Попри важливість цього завдання, політичні прихильності і складнощі, які

виникають із потребою вмістити політичну боротьбу в Україні у широкий геополітичний контекст, ускладнюють розуміння досліджуваного питання.

Номінально Гетьманат – це унікальне політичне утворення, характерне більше для української козацької традиції XVII-XVIII ст. Від часу проголошення й до наших днів визначення політичної і правової сутності цього нетривалого державного утворення викликає досить розмаїту палітру оцінок. Творці Гетьманату і прихильні до нього сучасники припускалися певної ідеалізації та перебільшення здобутків цієї форми державності (П. Скоропадський, В. Липинський, І. Нагаєвський) [146]. Діячі унерівського табору (В. Винниченко, М. Шаповал, П. Христюк, І. Мазепа) не шкодували різко таврувальних оцінок щодо своїх ідейних опонентів та «класових ворогів». Для радянської історіографії головним критерієм при характеристиці Гетьманату виступала ленінська теза про «реставрацію буржуазно-поміщицького монархізму на Україні» [239, с. 36].

Сучасна українська історіографія розглядає період Гетьманату П. Скоропадського як суттєвий доробок вітчизняного процесу державотворення, аналізуючи його здобутки з позиції повернення українського народу до єдиної європейської родини. Саме ідеалізація європейського вектора зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського є центральною ланкою в дослідженнях вітчизняних учених часів незалежної України.

Їхня актуалізація геополітичного доробку і зовнішньополітичних здобутків гетьмана П. Скоропадського фактично створили передумови для дослідження процесу становлення, формування та розвитку дипломатичної служби, діяльності дипломатичного корпусу й загалом зовнішньої політики.

Геополітика як наука та сфера суспільно-політичної діяльності лише зароджувалася в період гетьмана П. Скоропадського, а тому вектори зовнішньої політики Гетьманату ще не мали рис структурованості й виваженості, не вибудовувалися в єдину стратегію, подекуди маючи суто тимчасовий, кон'юнктурний характер залежно від загальних політичних процесів в регіоні. Однак навіть такий складний для дослідження період

історії української державності був центром наукової уваги багатьох істориків, дипломатів, науковців в питаннях міжнародного права та відносин.

Історіографічний доробок вітчизняних і закордонних дослідників з проблеми становлення та розвитку міжнародних політичних й економічних зв'язків, а також становлення дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського не можна вважати довершеним, а самі дослідження такими, що відбувалися за єдиним історіографічним вектором. Саме тому, існуючу історіографію досліджень діяльності дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського доцільно класифікувати за двома способами: проблемно-хронологічним, виокремлюючи дослідження істориків, фахівців політологічних наук, сфери міжнародних зносин періодів залежно від основного спрямування загальнонаукової історичної доктрини. Такими етапами слід вважати: а) дослідження до 1920-1922 рр.; б) дослідження радянського періоду до 1990 р.; в) дослідження періоду незалежної України від 1990 р. по теперішній час; г) закордонна (зокрема, російська історіографія); предметним: виокремлюючи та групуючи історіографію відповідно до тематики дослідження залежно від напрямів зовнішньої політики або державотворчих процесів в період Гетьманату П. Скоропадського. Тут доцільно виокремити такі групи, як: дослідження загальнополітичного характеру, що стосуються загальних засад зовнішньої політики; дослідження процесу становлення дипломатичної служби; дослідження окремих напрямків реалізації дипломатичним корпусом зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних орієнтирів та цілей Уряду гетьмана П. Скоропадського.

Вітчизняна історіографія 1920-х рр. включає науковців, які належали до української дослідницької традиції й були вільні від тиску радянської ідеологічної кон'юнктури. Переважна більшість її дослідників працювали в умовах еміграції, на останніх її етапах ця традиція зливається із західною історичною наукою, справляючи вплив на її підходи і оцінки. До етапу 1920-х рр. належать праці безпосередніх учасників подій, які тяжіли до

радикально-народницького (В. Винниченко, П. Христюк, М. Шаповал, І. Мазепа, П. Феденко) або консервативно-державницького (П. Скоропадський, Д. Дорошенко, Д. Донцов, В. Липинський) напрямів. Із зрозумілих причин, серед них бракує спеціалізованих аналітичних праць із теми, оцінки проблем, які є ключовими елементами геополітики – зовнішньополітичної стратегії, зовнішньої політики, архітектури міжнародних відносин – включені у них у контекст загальних оцінок політичних процесів і доктрин. Праці є переважно авторським баченням подій Української революції і знаходяться на межі або поза рамками мемуарного жанру, що часто робить їх скоріше цінним історичним джерелом, аніж розвідкою.

Втім, основою *радикально-народницького напрямку* в історіографії є ототожнення понять «української нації» у етнокультурному сенсі та «трудового народу» у соціологічному та ідеологічному сенсах, останній ототожнювався із селянством та національно свідомою інтелігенцією [258, с. 30]. Це обумовило доктринальну близькість українського радикального народництва до більшовизму. Українська Держава («понура німецько-генеральська оперетка», за висловом В. Винниченка [24, с. 15]) із цієї позиції не сприймалася як державність українського народу, адже вона репрезентувала інші, крім «трудового селянства», соціальні прошарки. Її устрій суперечив політичному ідеалу народницьких партій і не сприймався їхніми ідеологами. Звідси її зовнішня політика оцінювалася як політика «неукраїнської меншості», визначена впливами великодержавних російських сил та німецьким диктатом.

В. Винниченко у праці «Відродження нації» гранично простою мовою висловив основні тези народницького сприйняття геополітичного проекту Української Держави: українська демократія бажала державу «як у людей», через що зрадила свої трудові маси та увійшла у відносини із німецькими генералами, «гутниками і лизогубами». «Імперіалістична німецька банда на Україні» «знюхавшись» із «руським «Протофісом» вела справу до ліквідації надбань Української революції, але була попереджена антигетьманським

повстанням [24, с. 74-75]. І. Мазепа визначав гетьманщину як «штучне припинення» революційного процесу в Україні [122, с. 56]. О. Саліковський змальовував Українську Державу як «Україну без українців», цілком штучний уряд, утворений німцями із буржуазії за умов відсутності у країні української, у розумінні вченого, буржуазії [215, с.40-41]. За такої постановки питання проблема зовнішньої політики Української Держави зникає як така.

Аналогічних оцінок дотримується і П. Христюк у «Замітках і матеріалах до історії української революції». Праці представників народницької школи сконцентровані на питаннях внутрішньої політики, де «буржуазно-поміщицька диктатура» знищувала громадянські свободи, «розганяла» органи демократичного самоврядування, виморювала голодом робітництво і руйнувала економічне життя України, катувала селянство та ін. [252, с. 39-40]. Питання зовнішньої політики і архітектури міждержавних відносин П. Христюк торкається, протиставляючи відносини із «реакційним Доном», який не відмовився офіційно від декларації про відновлення єдиної Росії у майбутньому, та із «Совітською Росією». На думку П. Христюка, навіть висловлений ретроспективно, у 1921 р., коли характер і зовнішні амбіції більшовицького режиму були очевидні, союз із Доном був спрямований на відновлення «єдиної і неподільної Росії». Тоді як у відносинах із радянською Росією український уряд не використовував можливостей для досягнення миру. «Так поглиблювалася реакція і ліквідація національних завоювань українського народу» [252, с. 110].

Певна логіка зовнішньополітичної позиції радикально-народницької школи полягає у тому, що головною її ціллю було відокремлення, розірвання зв'язків української нації із Росією, набуття національної та державної самодостатності. Але при цьому російський вплив на Україну розумівся виключно як «великодержавний», що асоціювався із правими («буржуазними», «поміщицькими», «монархічними») політичними силами. Ототожнюючи національне та соціальне поневолення, радикальні народники

не бачили реальної загрози у політиці радянської Росії щодо України, але у будь-якому «нерадянському» уряді вбачали потенційного партнера сил «внутрішньої реакції», уособленої гетьманським урядом.

Окремо виділяється також державницький напрям у історіографії, який історично і концептуально є тісно пов'язаним із гетьманським рухом. Як відомо, цей зв'язок реалізувався двома шляхами: через участь її представників у діяльності урядів Української Держави і крізь призму переосмислення досвіду Української революції у ретроспективних працях В. Липинського та його послідовників. І. Мазепа констатував, що слабкість українського руху через «селянський» характер української нації тієї доби [122, с. 59]. Але не надає відповіді на питання, яким має бути цей характер, якщо радикальне народництво ототожнює націю і «трудова верства» (тобто, тим же селянством). Усвідомлення ущербності народницької концепції нації стало вихідним пунктом міркувань В. Липинського. Вже на перших сторінках «Листів до братів-хліборобів» він вказував на непослідовність, суперечливість та антидержавний характер зовнішньополітичної позиції політичних сил, репрезентантами яких є радикально-народницька школа.

Зокрема на їх неспроможність вийти за рамки народницької політичної парадигми «землі та волі» задля переходу до державного будівництва; нездатність вирізнути політичний маневр (яким була «Федеративна грамота» від 14 листопада 1918 р.) від реальних зовнішніх загроз (уособлених у військово-політичних силах РРФСР із її курсом на утворення та поглинання «радянських республік»); нездатність до консолідації навколо курсу національної зовнішньої політики, поєднану із сервільністю щодо іноземних держав та їх урядів (Москви, Варшави тощо) [110, с. 8]. Можна відтворити позицію В. Липинського й таким чином, що ліві українські народники не мислили у категоріях національної держави із властивими зовнішньополітичними інтересами, і не були здатними до мислення у категоріях реальної політики – Realpolitik, яка на той час була панівною парадигмою міжнародних відносин.

У працях-спогадах П. Скоропадського та Д. Дорошенка подано більш розгорнуте викладення принципів зовнішньополітичного курсу Української Держави та усвідомлення її позиціонування у контексті європейської геополітики. П. Скоропадський, дійсний автор зовнішньої політики Української Держави, виклав бачення України в архітектурі європейської геополітики. На його думку, потенціал Української Держави дозволяв їй відігравати роль провідної сили на сході Європи; Гетьман окреслив окремі напрями зовнішньої політики Української Держави; геостратегічні аспекти її формування, зокрема, щодо Криму [228, с. 262]; економічні аспекти зовнішньої взаємодії. Йому був властивий стиль мислення *Realpolitik* та розуміння національних інтересів, що неодноразово можна побачити у тексті «Спогадів»: «Я бажав, аби ми врятувалися, користуючись іноземцями остільки, оскільки це було б нам вигідно. Але я ніколи не ототожнював наші інтереси із інтересами німців, а вони, ці люди, цілком сприйняли точку зору Антанти» [228, с. 291].

П. Скоропадський пояснив найбільш контроверсійний, східний напрям своєї зовнішньої політики. Контакти Української Держави із антирадянськими урядами, «Федеративна грамота» були і залишаються такими, що дозволяють підкреслювати проросійські настрої особисто Гетьмана та його оточення, наміри щодо «згортання» незалежності України тощо. На погляд П. Скоропадського, через свій вплив на російські антибільшовицькі формування (Північну, Південну, Астраханську армії, Донське Військо – нині щодо подібних інструментів зовнішньої політики використовується термін військові «проксі-сили») Українська Держава мала змогу брати участь у поваленні більшовицького уряду та у відновленні державності Росії, формуючи її відповідно до власних національних інтересів (напр., [228; 81]).

Ще більш детальний і послідовний виклад зовнішньої політики Української Держави у контексті її геополітичного позиціонування надано Д. Дорошенком у праці «Історія України, 1917-1923 рр.» та розлогіше у «Моїх

спогадах про недавнє минуле». Він надавав принципового значення вказівці на прогноз щодо завершення Першої світової війни, на який орієнтувався гетьманський уряд. Ймовірною вбачалася мирна угода за виснаженням сторін, за якої Україна отримувала би змогу звільнитися від військової опіки Центральних держав та мала би можливості зовнішньополітичного маневрування між ними та Антантою за умови відсутності безумовної переваги однієї із сторін [80, с. 91]. Із позиції учасника подій розглядаються послідовно, за країнами, основні напрями зовнішньої політики Української Держави, визначаються чинники, які обумовлювали як позицію України щодо її зовнішньополітичних партнерів, так і зворотного боку. Д. Дорошенко приділяв увагу і внутрішньополітичним детермінантам зовнішньої політики, характеризуючи як «сектантську» доктрину українських есерів щодо «неукраїнськості» тих, хто не відповідав їх визначенню українців як «трудової нації» [81, с. 322].

Цікавими є пошуки українських учених, здійснені у 1930-1970 рр., причому переважно в імміграції. Наприклад, у вітчизняній історіографії у 1930-ті – 1970-ті рр. через деактуалізацію ситуації політичного протистояння 1917-1921 рр. відбувається відхід від публіцистичного стилю та радикальних оцінок, характерних для праць чинних політиків – учасників подій квітня – грудня 1918 р. Втім, дискусія щодо природи Гетьманату точилася щонайменше до кінця 1950-х рр. (трагічної загибелі сина гетьмана П. Скоропадського Данила), у зовнішньополітичних аспектах вона торкалася, зокрема, змісту та значення «Федеративної грамоти» [216], порівняння зовнішньополітичних доктрин Гетьманату та Директорії [235].

Зростає аналітичність та теоретична обґрунтованість робіт, на осмислення зовнішньої політики Української Держави і її геополітичного контексту впливає синтез радикально-народницької концепції Української революції із державницьким підходом у працях 1970-х – 1980-х рр. Також у цей час згадана вище течія вітчизняної історіографії інтегрується у західну історичну науку, переймаючи властиву їй методологію досліджень та

привносячи в неї власні концептуальні погляди.

Принципове значення тут мали праці Дж. Решетаря «The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study in Nationalism» (1952) та О. Федишина «Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917-1918» (1972). Дж. Решетар ввів основні факти і тези української історіографії у концептуальне поле західної історичної науки, відкриваючи для неї Україну і Українську революцію, які були загублені на тлі революції і Громадянської війни в Росії. Учений зважено підходив до подій 1918 р., наголошуючи, що процес формування нації є тривалим, та що на момент проголошеної під тиском німецького уряду та політичних обставин державної незалежності «відносно невелика частина населення України цілком усвідомлювали свою національність» [279, с. 142], що накладало об'єктивні обмеження на політику Гетьманату. Розглядаючи зовнішньополітичні аспекти існування Української Держави, Дж. Решетар концентрує увагу на її відносинах із Німеччиною, обтічно вказуючи, що, зважаючи на політичну та економічну залежність від Німеччини, вона мала «деякі ознаки, якщо не сутність суверенної країни» [279, с. 180]. Вивільнення з-під німецької опіки було, на думку дослідника, основним зовнішньополітичним завданням української дипломатії. Іншими завданнями було використання паузи після завершення війни задля отримання контролю над українськими землями, де український суверенітет міг заперечуватися країнами-сусідами; здобуття дипломатичного визнання від нейтральних країн та країн Антанти; укладання миру із радянською Росією. Дж. Решетар послідовно розглядав ці напрями, оцінюючи видання «Федеративної грамоти» та призначення уряду С. Гербеля як політичні маневри, покликані досягти порозуміння із країнами Антанти [279, с. 197-198].

У ґрунтовній праці О. Федишина проблема України досліджується із позиції політики Центральних держав щодо неї. Зокрема простежується еволюція німецьких підходів до політики щодо України протягом Першої світової війни, в ході та після укладання Брестської мирної угоди [269].

Щодо суто радянської історіографії, то проблематика і питання, які перед нею ставилися політичним керівництвом, вирізняються догматизмом та виробленням ідеологізованих схем, які, у час їх формування, могли надавати повністю контрафактне трактування подій.

Після відносно короткого періоду постреволюційних рефлексій 1920-х рр., коли було можливим видання мемуарів радянських діячів, що містили більш-менш індивідуалізований погляд на події Громадянської війни [1], а також доволі цікавих історичних праць із окремих питань, які становлять інтерес у контексті даного дисертаційного дослідження (наприклад, збірка статей і документів «Переговори Дона с Украиной и Германией в мае 1918 г.» [163]), ситуація швидко змінилася.

У радянській історіографії було закріплено погляд на події в Україні після укладення Брестських угод як на окупацію країни військами Німеччини та її союзників. Радянська історіографія принципово відмовляла українським урядам, зокрема і урядам Української Держави, у зовнішньополітичній суб'єктності. Радянські дослідники мусили відтворювати Гетьманщину 1918 р. як «буржуазно-націоналістичний» маріонетковий режим, цілком контрольований німецькими окупаційними силами. Оцінка Гетьманату радянською історіографією у цілому була визначена концепцією «інтервенції світового імперіалізму проти молодої Радянської держави», сформованою ще у рамках пропаганди часів Громадянської війни, а потім відтвореної у псевдонаукових дослідженнях [88; 113; 227; 237]. Концепція «інтервенції імперіалістичних держав» супроти радянської Росії повністю викривляла мотиви, наміри і цілі провідних держав Європи, США та Японії, ув'язуючи у спільну логіку дії Центральних держав та країн Антанти. Хоча радянські дослідники могли відзначати наявність «суперечностей у таборі інтервентів», вони діяли у рамках базових ідеологічних обмежень: визначення «непримирених суперечностей» імперіалістичних країн із радянською Росією як основної рушійної сили геополітичного процесу.

Новітня українська історіографія проблеми, що досліджується,

формується із початком переосмислення вітчизняної історії, яке відбувалося наприкінці 1980-х початку 1990-х рр.

У новітній вітчизняній історіографії було здійснено своєрідну «реабілітацію» Української Держави та її провідних діячів, зняття найбільш одіозних ідеологем радянської історіографії. Було проведено низку вагомих конференцій, присвячених проблемам осмислення історії Української Держави і особистостей її провідників та ідеологів. Зокрема II Міжнародну наукову конференцію «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року» (1998 р.), Всеукраїнські наукові читання пам'яті В'ячеслава Липинського з нагоди 120-річчя від дня народження (2002 р.), Всеукраїнську наукову конференцію «Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії» (2008 р.), Всеукраїнську наукову конференцію «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 95-річчя Української Держави та 140-річчя від дня народження Павла Скоропадського)» (2013 р.).

Видано збірки «Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського» [154] та «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Наук. зб., присвячений 125-річчю від дня народження П. Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави» [44], «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)» [159].

Видаються праці, які вводять у пострадянське поле історичних досліджень ідеї і концепції нерадянської української історіографії, переважно радикально-народницького та державницького напрямів.

Звичайно, зміщення оцінок Гетьманату не було можливим без переосмислення ключових тез, які напряду стосуються питань зовнішньої політики і геополітики – тези про природу відносин Української Держави із країнами Четверного союзу, передусім, із Німеччиною; і тези про природу зовнішньополітичної стратегії Гетьманату. Слід підкреслити, що перші трактувалися радянською історіографією як «маріонеткова» залежність контрреволюційного режиму, друга була розвинута радикально-

народницькою історіографією як прагнення «неукраїнських» буржуазних правлячих кіл до відновлення Російської імперської єдності. Від цього здебільшого залежить «образ» Гетьманату (за визначенням Я.С. Калакури [93]) в українській історіографії.

У праці В.Ф. Солдатенка «Українська революція» [232] проблемам Гетьманщини (офіційну назву «Українська Держава» дослідник практично не використовує) присвячено два розділи, де автор робить синтез підходів, властивих для радикально-народницької та радянської історіографії. Це вдається досить органічно, зважаючи на їх визначальну історичну та концептуальну близькість.

Західна історіографія геополітичного становища і зовнішньої політики Української Держави також є доволі специфічною щодо спектру досліджуваних проблем та підходів до їх висвітлення. На жаль, у час, що безпосередньо передував подіям 1918 р., згадки про Українську Державу є епізодичними. Так, у дослідженні А. Денніса воно ув'язане у контекст проблеми федералізації Росії [266]. Перша хвиля певного інтересу до Української Держави пов'язана із передвоєною та воєнною політичною кон'юнктурою; Українська Держава і Брестські угоди згадуються у контексті перспектив тодішньої німецької політики на сході Європи [268; 273; 274; 275; 277; 284]. Зокрема публікується праця Дж. Вілера-Беннетта «Брест-Литовськ, забутий мир» [285]. Друга хвиля інтересу до Української Держави із її геополітичною роллю пов'язані із працями американських істориків українського походження (або українських англомовних істориків останньої генерації) Дж. Решетаря, Т. Гунчака, О. Федина, С. Горака, про які згадувалося вище, які ввели у концептуальне поле західної історичної науки поняття «Української революції». Цікавими працями останнього періоду є дослідження Д. Сондерса про політику Великої Британії щодо українського питання у 1912-1920 рр. [280] та М. фон Хагена відносно політики Центральних держав стосовно України [283], Г.-Й. Торке та Дж.-П. Щімке [281], В. Медржецькі [276] щодо українсько-німецьких відносин, С.

Величенко щодо Української Держави у цілому [282].

Проблема державотворення та зовнішньої політики Гетьманату П. Скоропадського знаходить висвітлення у сучасній російській історіографії. Принциповим моментом є те, що російські історики, як правило, розглядають Українську Державу у контексті «інших білих» рухів Громадянської війни у Росії [4; 5; 18; 28; 46; 83; 141; 206; 249]. Увагу російських дослідників привертають відносини Української Держави із іншими українськими регіонами на постімперському просторі, а також із нерадянськими урядами Криму, Дону, Кубані [101; 207; 221]. Дослідження О.О. Антропова, присвячене Астраханській армії [2]. О.В. Кравчук опублікував цікаву розвідку із національного відродження серед українців Далекого Сходу, викликаного утворенням Української Держави [101]. М.О. Булахтін, використовуючи як джерело недосліджене листування польських католицьких ієрархів із Ватиканом, окреслює проблему Холмщини [15].

Підбиваючи підсумки класифікації історіографічних джерел за проблемно-хронологічною систематизацією, можна зробити загальний висновок: зміна орієнтирів і цілей досліджень відбувалася таким чином, як відбувалася зміна світоглядних пріоритетів українських націоналістичних та визвольних рухів. Крім того, істотний та інколи (особливо в радянській історіографії) визначальний вплив чинила загальнонаукова доктрина, яка підпорядковувалась ідеологічним детермінантам і політичному курсу, обраному керівництвом держави.

Щодо історіографії, класифікованої за предметною ознакою, то насамперед слід звернути увагу на праці, що стосуються дослідження загальнополітичного характеру діяльності гетьмана П. Скоропадського.

Так, привертають увагу праці М. Ковальчук «Війна Української Народної Республіки із Збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.)»; В. Литвина «Україна: доба війн і революцій (1914–1920)»; М.І. Михайлуца «Україна в історії міжнародних економічних відносин (XX початок XXI ст.)»; «Нариси історії української революції 1917–1921 років» за редакцією

В.А. Смолія тощо, які розкривають основні проблеми державотворення за часів гетьмана П. Скоропадського. Дослідники роблять основні акценти на декількох аспектах:

- зовнішньополітичні умови становлення Української Держави за часів гетьмана П. Скоропадського;
- внутрішньодержавні, зокрема опозиційні, процеси Української Держави;
- відносини з основними союзниками та характер таких відносин залежно від періоду існування Української Держави.

Водночас, такі праці, як «Національна політика Української Держави» В. Нестеренка; «Василенко, Мілюков і самостійність України в 1918 р» Д. Соловей; «Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920» П. Христюка розкривають основні проблеми становлення зовнішньополітичного курсу Української Держави та завдання, що ставилися і вирішувалися її дипломатичним корпусом. Більшість дослідників, предметом робіт яких були загальні засади побудови зовнішньої політики Української Держави, ставлять на вершину своїх досліджень Брест-Литовський мирний процес як основоположну і вихідну умову та фактор всього процесу розвитку Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

Загальні засади, напрями і механізми формування, розвитку та практичного функціонування дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського висвітлено в працях переважно вітчизняних учених-сучасників. Передусім це пов'язано із можливістю широкого та вичерпного доступу до вже раніше систематизованих і нових архівних матеріалів та документів доби Гетьманату П. Скоропадського. До того ж, сучасна історіографія піднесла на новий рівень значущість Гетьманату як важливого етапу державотворення та розвитку вітчизняних традицій організації державної служби.

В цьому контексті привертає увагу низка праць І.Б. Дацківа: «Дипломатичні заходи Гетьманату П. Скоропадського щодо міжнародного

визнання і недоторканності кордонів України»; «Здобутки дипломатії Гетьманату Павла Скоропадського» тощо. Окремі аспекти загальної зовнішньополітичної стратегії Уряду Української Держави досліджували такі вчені, як-то: Л.Є. Дещинський, Ю. Булгаков, Т. Заруда, В.І. Головченко, В.Ф. Солдатенко та ін.

Окремо слід звернути увагу на праці вчених-істориків та економістів, які стосуються проблем зовнішньоекономічної політики гетьмана П. Скоропадського. На особливу увагу заслуговують роботи Д. Калинчук «Гетьманоміка. Про фінанси й економіку держави Скоропадського» та низка робіт П.П. Гай-Нижника, зокрема, «Фінансові аспекти Берестейського договору 1918 р. для УНР»; «Торговельно-промислова політика уряду Української Держави гетьмана Павла Скоропадського 1918 р.»; «Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату П.Скоропадського 1918 р.».

Останнім часом тема зовнішньоекономічної діяльності Української Держави набула неабиякого інтересу через відкриття доступу до архівних документів та аналіз міжнародних угод і закордонних поодиноких згадок про економічний характер відносин між Українською Державою та провідними країнами Європи в 1918 р.

Концептуальну основу дослідження формує кваліфікація сил Четверного союзу як «окупантів», що цілком повно характеризує можливий погляд на їх взаємодію із українським урядом. Ліва опозиція, яка вела боротьбу проти Української Держави як такої, визначається «революційними силами», та повністю ототожнюється із Українською революцією. Політичний процес в Українській Державі визначається переважно через боротьбу «революційних сил» із «австро-німецькими окупантами». Автор широко і, на нашу думку, некритично, використовує оціночні судження із праць ключових представників радикально-народницької школи – В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала.

Автор приділяє увагу трьом аспектам зовнішньої політики: відносинам українського уряду із центрами антибільшовицького руху, відносинам із

Німеччиною, відносинам із радянською Росією. Дослідник відтворює радикально-народницьке трактування, яке пов'язує «невипадкову» появу у Києві російських правих діячів та допомогу, яку український уряд надавав антибільшовицьким силам на території колишньої імперії [232, с. 520]. Потік біженців із радянської Росії та намагання української дипломатії сформувати широкий фронт проти більшовизму у такому висвітленні є політикою відтворення російського великодержавного імперіалізму.

Основним питанням відносин із Німеччиною у праці є виконання Брестських угод. Важливо, що автор, як і представники радикально-народницького напрямку, не згадують, якими сторонами і за яких умов вони були укладені. Зміст згаданих вище угод зводиться до їх економічного блоку, який передбачав зобов'язання із постачання товарів до країн Четверного союзу [232, с. 527]. Автор не аналізує важку дипломатичну боротьбу, яку український уряд вів навколо форм їх виконання і якими були об'єктивні альтернативи їх реалізації.

Питання відносин із радянською Росією представлено імпліцитно. По суті, ним є викладення внутрішньої, за виглядом, боротьби, яку український уряд вів проти страйкового руху [232, с.529-530]. Оскільки автор трактує його причини та хід спираючись на факти і оцінки, надані у працях радянських істориків – М. Балкового, С. Стежнюка, М. Супруненка, В. Тичини, Г. Школьнікова, І. Мінца [6; 139; 150; 236; 241], роль страйкового руху у протистоянні Української Держави із РРСФР під цим «внутрішнім» питанням не виявляється. Такі самі оцінки були повторені автором у «Україні у революційну добу. Т. II. Рік 1918-й» [230], «Революційній добі в Україні: логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті» [231] та інших працях.

Інший підхід представлено Р.Я. Пирогом та Т.С. Осташко у «Нарисах історії Української революції 1917 – 1921 рр.» (Кн. 1) [146]. На принципове питання щодо природи Української Держави автори відповідають, визначаючи її як суверенну державу, яка входила із Німеччиною та іншими

країнами Четверного союзу в юридично рівноправні відносини, побудовані на збігу та балансі взаємних інтересів [146, с. 321]. Німеччина та Австро-Угорщина виступають у даному сенсі державами-гарантами українського національного суверенітету. Думка про «маріонетковість» гетьманського уряду слушно розцінюється як радянська ідеологема [146, с. 322].

Автори розглядають зовнішню політику Української Держави за її основними питаннями, до яких належать: відносини із Центральними державами, питання статусу та кордонів українських земель у складі Австро-Угорщини, питання Бессарабії, польське питання, встановлення діалогу із країнами Антанти, українська політика на Кубані, переговори із радянською Росією. Останнє питання, на нашу думку, у даному дослідженні є особливо цікавим, адже воно висвітлено на раніше невикористовуваних документальних матеріалах. Це дозволило повно окреслити позиції сторін на українсько-радянських переговорах та їхній хід [146, с. 329-330].

На нашу думку, не слід прямо ототожнювати Росію і більшовицький режим, як це зробили автори, для даного періоду. Ситуація із владою у цій країні була на той час далекою від розв'язання, і позиція українського уряду щодо ставлення до сторін російської Громадянської війни була більш складною та далекоглядною. Також варта більш детального розгляду боротьба між Українською державою та радянською Росією, яка велася недипломатичними засобами.

Зовнішнє становище України і зовнішня політика гетьманського уряду аналізуються Р.Я. Пирогом також у працях «Українська гетьманська держава 1918 року» [173], «Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією» [169] та ін., де зазначені підходи набувають подальшого розвитку.

Проблемним аспектам зовнішньої політики Української Держави присвячено низку робіт І.Б. Дацківа [61; 65; 67; 72], які на сьогодні є певним узагальненням здобутків вітчизняної історіографії проблеми зовнішньої політики та міжнародного становища Української Держави, формулюючи низку консенсусних підходів до її ключових питань. Учений виходить із тези,

з якою важко погодитися: для дипломатії Гетьманату «головні орієнтири були традиційними і, власне, не відрізнялися від зовнішньополітичного курсу Центральної Ради». Такими він визначає досягнення міжнародного визнання, вирішення проблеми соборності українських земель, встановлення і зміцнення дипломатичних, військово-політичних, економічних та культурних зв'язків із Центральними державами, нейтральними та новими, насамперед, сусідніми країнами, які постали на теренах постімперської Росії [67, с. 176]. Навряд чи варто ототожнювати декларативну компоненту зовнішньополітичного курсу урядів УНР та Української Держави із компонентною змістовною.

І.Б. Дацків переважно дотримується схеми аналізу зовнішньої політики Української Держави, наданої Д.І. Дорошенком. Як провідні напрями зовнішнього становища і політики Гетьманату розглядаються відносини із Німеччиною, українсько-російські відносини, союзи із державними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії та відносини із країнами Антанти.

Розглядаючи відносини Української Держави із Німеччиною, І.Б. Дацків робить важливий акцент на інтересах Німеччини щодо ствердження реальної української за своєю суттю державності та на німецькому баченні геополітичної ролі України як провідника німецьких інтересів у ширшому регіоні Закавказзя, Близького Сходу, Індії [67, с. 179]. Цим фактично наголошується, що німецька політика щодо України не вичерпувалися економічними положеннями Брестської угоди, а мала набагато ширші геополітичні завдання, пов'язані із глобальним впливом. Далі автор обмежується традиційною констатацією про спад інтересу Німеччини до українського питання по мірі ускладнення ситуації на Західному фронті влітку 1918 р. та про прагнення гетьмана П. Скоропадського вийти з-під німецького впливу. На нашу думку, плани Німеччини і України щодо ситуації, яка складеться на момент завершення Першої світової війни, та бачення правлячими колами Української Держави свого місця в регіоні

заслужують на більш детальний розгляд. «Свобода дій» та позбавлення окупаційних військ на українській території для гетьманського уряду не були самоціллю. Автор слушно вказує на складний конфлікт інтересів, викликаний щодо цього питання. Німецьким інтересам відповідали, водночас, і державна незалежність України, і наявність у Москві слабого більшовицького уряду, пов'язаного Брестськими угодами і готового до співпраці із Берліном. Український уряд займав антибільшовицьку позицію, а в українському суспільстві не було єдності щодо ставлення як до радянської, так і до можливої нерадянської Росії. Утворювався деструктивний поділ на партії «антантофілів» та «германофілів», при чому позиції симпатиків обидвох напрямів не відповідали національним інтересам країни [67, с. 18-185].

У контексті відносин України із Австро-Угорською імперією автор згадує про роль польського питання у зовнішньополітичному становищі України у 1918 р. Суперечності навколо українських земель Холмщини, поділ Галичини традиційно вказуються за такі, що ускладнювали відносини із цією державою – членом Четверного союзу [67, с. 188-191]. На наш погляд, ця проблема потребує поглибленого розгляду. Польське питання і бачення майбутньої позиції польської і української держав у контексті післявоєнних відносин є одним із ключових пунктів для розуміння тогочасної геополітичної ситуації на сході Європи.

Як українсько-російські відносини автор розглядає відносини із радянським урядом та пов'язує їх із контекстом виконання Брестських угод. Ми вважаємо, що не слід ані покладати усю відповідальність за зрив мирних переговорів на радянську делегацію, ані ототожнювати її із Росією як такою, як це робить автор [67, с. 210-211]. Політична ситуація на території Росії у 1918 р. була неоднозначною і багатоваріативною у можливих шляхах свого розвитку. Із аналізу матеріалу джерел та історіографії очевидно, що український уряд мав власні погляди на формування майбутнього російської державності, і, отже, свої резони щодо затягування переговорів із урядом В.

Леніна. Баланс загроз як щодо поширення більшовизму, так і небільшовицького російського імперіалізму заслуговує на спеціальний розгляд. Головне ж, залишається поза увагою боротьба, яку український уряд вів із радянською Росією на власному «внутрішньому» фронті, де більшовицька влада використовувала численну «п'яту колону» задля «розхитування» внутрішньополітичної ситуації в Україні, та позбавлення її внутрішніх можливостей для провадження активного зовнішньополітичного курсу.

Відносини Української Держави із іншими державними утвореннями колишньої Російської імперії, насамперед, Доном, Кубанню, Кримом, Білоруссю, розглядаються крізь завдання встановлення кордонів, взаємного добросусідства та пошуку союзників у боротьбі із більшовицьким урядом радянської Росії [67, с. 228].

Відносини із країнами Антанти традиційно аналізуються у контексті завершального етапу Першої світової війни, що і було унаслідок військової поразки Німеччини, провідним стимулом до активізації цього напрямку української політики. Як і у вітчизняній історіографії у цілому, у працях І.Б. Дацківа Антанта розглядається як цілісний блок із майже єдиною зовнішньою політикою, що, зрозуміло, не було б цілком правильно. Боротьба за прихильність Антанти, яка призвела до оголошення «Федеративної грамоти», є однією із найскладніших проблем вітчизняної історіографії.

В цілому, до питання геополітичного становища та зовнішньої політики Української Держави є можливими два підходи, які відрізняються тим, чи розглядається Українська Держава як об'єкт чи суб'єкт міжнародних відносин. Згідно з першим підходом, представленим у працях М.С. Держалюка, В. Сергійчука, О.М. Реєнт, М. Ковальчука, досліджується позиція щодо України інших геополітичних гравців або вплив на її геополітичне становище глобальних процесів [76; 99; 212; 220]. Відповідно до другого – українська дипломатія із позиції її оцінок міжнародної ситуації, що існувала на той час та відповідної стратегії дій та її реалізації [67; 87; 134;

169; 205; 211; 229].

Нині праці із геополітичних аспектів становища Української Держави можуть спиратися на численний корпус спеціальних досліджень, створених українськими істориками із конкретних проблем її зовнішньої політики.

На особливий інтерес заслуговують праці вітчизняних учених з проблематики розбудови дипломатичної служби Української Держави та її практичного функціонування.

Зокрема це дослідження інституціональних і організаційних аспектів здійснення зовнішньої політики українськими урядами. У працях Д.В. Веденєєва, Л. Гайдукова, І.Б. Дацківа простежується процес створення дипломатичної служби Української Держави, формування дипломатичного корпусу, його персональний склад [19; 29; 68]. У дослідженні Д. Будкова розглянуто важливий аспект зовнішньої політики – інформаційна діяльність українського уряду [14].

Системними і ґрунтовними в цьому аспекті виділяються дослідження В.М. Матвієнка «Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії», Л.В. Андрієвської «Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924 рр.): документи і матеріали» та Д.В. Табачника «Історія становлення і розвитку дипломатії України».

Окремі аспекти функціонування дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського розглядаються в працях П.П. Гай-Нижника, І.Є. Петренка, Р.Я. Пирого, Б.І. Гуменюка, О.В. Щерби, А.М. Оленко та ін. Більш поглиблені аспекти дипломатичної діяльності представників Уряду гетьмана П. Скоропадського досліджувалися в роботах О.А. Мірошніченко, І.Б. Матяш, В.В. Соловійова та інших і стосувались переважно питань становлення української консульської служби в 1918 р.; розвитку надзвичайних дипломатичних представництв; створенню посольств тощо.

У багатьох працях розглядаються персоналії осіб, які були дотичними до формування й здійснення зовнішньої політики України, та до усвідомлення її геополітичного позиціонування – Д. Дорошенка, О. Палтова,

Г. Афанасьєва, М. Василенка, В. Липинського, О. Шульгіна, Ф. Штейнгеля, Д. Донцова та ін. [31; 30; 171]. Так, зокрема, насамперед привертають увагу спогади та праці Д. Дорошенка про його сучасників: «Історія України 1917-1923 рр.», «Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920 рр.). У 4-х ч. Галицька руїна. Доба Центральної Ради. Доба Гетьманщини. Доба Директорії» тощо. Окремо слід назвати праці Т. Остапко, Б. Яроша, Л. Білас, присвячені постаті В. Липинського; Л.О. Вронько – безпосередньо історичному та політичному портрету гетьмана П. Скоропадського; В.Ф. Верстюка – М.П. Василенку; В.М. Матвієнка та Ю.В. Капаруліна – Г. Афанасьєву. До речі, саме постать останнього міністра закордонних справ Української Держави останнім часом актуалізувалась як ключова Уряду П. Скоропадського на завершальному етапі свого гетьманування.

У низці праць В.С. Сідака, О.В. Тимощука та В. Даниленка досліджено становлення і діяльність спеціальних служби гетьманського уряду [59; 223; 224; 225; 226; 222; 240]. Зважаючи на необхідність комплексного розгляду зовнішньополітичної та геополітичної боротьби, яка провадилася не лише засобами дипломатії, але й на «внутрішньому фронті», ці праці є важливою частиною історіографії питання. Поєднання зовнішнього тиску із внутрішнім було особливо характерним для більшовицького уряду. Актуальності цій проблемі надає і складна ситуація у тогочасному українському суспільстві, яке формувалося, із численними перетинами ідеологічних суперечностей і зовнішніх впливів.

Велику кількість спеціальних досліджень присвячено окремим політико-географічним (геополітичним) напрямам зовнішньої політики України. До таких напрямів можна умовно віднести відносини із великими державами (відповідно, Центральними державами та Антантою) та умовний «східний напрям», який включає відносини із радянською Росією та іншими державними утвореннями на постімперському просторі у 1918 р. (Дон, Кубань, Крим).

Так, відносинам України із Німеччиною та її союзниками присвячено

праці: І.Б. Дацківа, М. Несука, Ю.О. Федів, О.О. Кураєва, Ю. Булгакова, Р.Я. Пирога, І.Є. Петренка, В.В. Павленка, В.В. Перепаді [16; 61; 62; 69; 107; 148; 157; 164; 165; 168; 169; 171]. Відносини із країнами Антанти, як зазначалося вище, менше висвітлено у вітчизняній історіографії. Питанню відносин України із Великою Британією присвячені дослідження Б.І. Дацківа [64; 70; 71].

Цікавими є дослідження У.Р. Уської, В.І. Ярового, В.В. Мартиненка, О. Ю.В. Оренчука та інших, присвячені таким темам, як наслідки укладення Брестського миру для України та питання двосторонніх відносин в рамках його реалізації і ратифікації між Україною та Австро-Угорщиною.

Східний напрям охоплює цілий спектр окремих розвідок. Так, О.І. Лупандін вводить поняття «східного вектору» політики Української Держави [118]. Відносини із державними утвореннями постімперського простору узагальнені у роботах І.Б. Дацківа, О.І. Лупандіна, В.М. Матвієнка [63; 117; 132; 134]. О.І. Лупандін детально висвітлює відносини із радянською Росією: хід переговорного процесу, економічні відносини, політику більшовиків щодо внутрішньої дестабілізації Української Держави [115; 116; 119]. Цей же блок проблем розглядається С.А. Борисенком та О.П. Реєнтом [11; 213].

Р.Я. Пиріг пропонує визначення «російського фактору» [175], який слід трактувати як комплексний чинник впливу на становище Української Держави, що мав поєднані внутрішній та зовнішній виміри. У цьому сенсі у новітній вітчизняній історіографії можна спостерігати логічну тенденцію на виокремлення радянського та російського впливів, що було очевидним і для сучасників подій. Їх поєднання [21] або ототожнення із відносинами із більшовицьким урядом [210] навряд чи є доцільним. Власне, російському питанню присвячено дослідження Я.В. Штанька, Р.Я. Пирога – відносини із Білим рухом на Півдні [166; 260], та Т. Ралдугіної – казусу «Федеративної грамоти» [208].

Важливими для сприйняття повноти східного вектора політики гетьмана П. Скоропадського є праці А. Черячукіна та М.В. Кирчанова, в яких

розкривається важлива складова геополітичної стратегії Української Держави – її зносини з Кубанню і Доном. Українсько-російські відносини в період квітень-грудень 1918 р. досліджувалися О.П. Реєнтом, О. Несуком, С. Борисенком та іншими істориками.

Відносини із нерадянським урядом Криму та зовнішньополітичні аспекти розв'язання кримського питання розглядаються В. Сергійчуком, В. Головченком, В.Г. Зарубіним, В.В. Перепадеєм, Р.Я. Пирогом [47; 86; 164; 172; 219; 218]. Значну увагу у новітній історіографії присвячено зносинам Української Держави із урядами Дону та Кубані. Це праці В.М. Матвієнка, В. Мараєва, Д.Я. Бондаренка, Я.В. Штанька [9; 10; 124; 125; 126; 127; 128; 130; 131; 132; 133; 261; 262].

Кримське питання в українській політиці гетьмана П. Скоропадського висвітлювалося в працях В.І. Головченка, Б. Левики, П.П. Гай-Нижника та ін.

Південний вектор зовнішніх відносин Уряду гетьмана П. Скоропадського і, зокрема, українсько-турецькі зносини стали предметом досліджень С.В. Корсунського, О. Павлюка, В.С. Сідака та ін.

1.2. Характеристика джерельної бази

Джерельна база дослідження визначається специфікою предмета, що розглядається та даної історичної епохи. Основними групами джерел щодо досліджуваної теми є: документальні збірки державних архівів України, країн Європи та Росії; матеріали періодичної преси; мемуарна література; хронологічно пов'язані із досліджуваним періодом теоретичні видання із проблем геополітики і міжнародних відносин.

Документальні джерела, які утворилися унаслідок діяльності органів влади Української Держави, дотичних до вироблення курсу її зовнішньої політики, зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). Це фонд 2469 Головної квартири гетьмана Української Держави, де зберігаються документи

особистої канцелярії гетьмана. Фонд 1064 «Рада міністрів Української Держави», який містить міждержавні угоди, документи щодо врегулювання міждержавних відносин, зокрема економічних. Економічні відносини Української Держави та Центральних країн також відображено у документах ф. 1118 Міністерства торгівлі і промисловості Української Держави, зокрема, щодо встановлення товарообміну із Галичиною.

Події часів Української революції 1917-1920 рр. відтворено у фондах українських політичних партій: Української соціал-демократичної робітничої партії (незалежних), Української партії лівих соціалістів-революціонерів (боротьбистів), Української партії соціалістів-федералістів, Української комуністичної партії (боротьбистів), Української соціал-демократичної робітничої партії, Компартії Східної Галичини, Комуністичної партії Західної України, місцевих комітетів Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків) та ін.

Окремі фонди утворюють документи Міністерства закордонних справ Української Держави (ф. 3766) та українських дипломатичних представництв – Посольства Української Держави у Німеччині (ф. 3077), Генерального консульства у Москві (ф. 1236), Посольства в Австро-Угорщині (ф. 3198), Консульського агентства при Всевеликому війську Донському (ф.1004). Фонд 2607 містить документи Делегації Української Держави на мирних переговорах у Москві. Утворено також персональний фонд 4547 генерала Б. С. Стеллецького (1872-1939), генерального хорунжого, начальника особистого штабу гетьмана і його головної квартири зі спогадами та нарисами.

У фонді 1 Центрального державного архіву громадських об'єднань України містяться документи Комуністичної партії (більшовиків) України, які частково висвітлюють її підривну діяльність в Українській Державі та політику цієї організації щодо України. На жаль, цілісність документальних фондів Української Держави є лише відносно повною, на що вплинули революційні події 1918-1921 рр.

Велика кількість інформації міститься в іноземних архівах, у фондах установ, дотичних до формування зовнішньополітичного курсу щодо України, Центральних держав (наразі Бундесархів ФРН у м. Фрайбурзі, Австрійський державний архів у Відні, Центральний державний архів у Болгарії (Софія), Архів міністерства закордонних справ Турецької Республіки) і Антанти.

В архівах Російської Федерації містяться фонди, утворені вищими органами влади радянської Росії. У Державному архіві Російської Федерації (ДАРФ) – ВЦВК, РНК РРФСР. У Російському державному архіві соціально-політичної історії (РДАСПІ – документи РКП(б)).

Певна кількість документів, які стосуються теми дослідження, видано у складі документальних збірок.

Це радянські видання: «Документы внешней политики СССР» (Т. 1: 7 листопада 1917 – 31 грудня 1918 р.) [48], «Гражданская война на Украине. 1918-1920 гг. Сборник документов и материалов» [54], «Крах германской оккупации на Украине: (по документам оккупантов)» [102], «Отечественная война против германских оккупантов в 1918 году : Документы» [156].

Окремі документи публікувалися у журналі «Красный архив». Зокрема щодо відносин Української Держави, уряду Дону та німецького командування [42], політики уряду радянської Росії щодо втручання у внутрішні справи і дестабілізації обстановки в Українській Державі [90], зовнішньої політики уряду Криму [105].

Велику кількість документів щодо внутрішньої та зовнішньої політики Української Держави було видано у документальних збірках останнього часу. Зокрема це новітнє двотомне видання Інституту історії НАНУ та ЦДАВО «Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Документи і матеріали» [243; 244]. У 1999 р. було здійснено українсько-американське видання «Мирні переговори між Українською Державою та РРФСР 1918 р.: протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів» [140], яке є цінним історичним джерелом.

За редакцією В.С. Сідака у 1990-х рр. було видано документальні збірки, метою яких було висвітлення діяльності українських розвідувальних та контррозвідувальних служб даного періоду, зокрема, спеціальних служб Української Держави. Це: «Розвідка і контррозвідка України. 1917-1921 рр.: зб. документів і матеріалів» [214], «З історії розвідки та контррозвідки України. 1918-1919 рр.: зб. документів і матеріалів» [82], «З історії спеціальних служб України (1918-1920 рр.): збірник документів і матеріалів» [83].

Джерелом висвітлення фактів, подій, іншого роду офіційних та неофіційних повідомлень, аналітичних оцінок поточної зовнішньої політики є *періодична преса*. У 1918 р. в Україні виходили 306 періодичних видань, найбільша їх кількість у Києві та Харкові [55; 106, с. 260-261]. Офіційною інформацією та інформаційними повідомленнями Гетьманського уряду був насичений «Державний вісник». До кола авторитетних у питаннях зовнішньої політики видань слід також віднести провідні видання лівої опозиції: «Нову Раду» - орган Української партії соціалістів-федералістів, «Робітничу газету» Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), «Боротьбу» - Української партії соціалістів-революціонерів, «Самостійник» - Української партії Самостійників Соціалістів. Русофільські орієнтовані ліберальні та праві видання: «Киевская мысль», «Киевлянин», «Южный край»; національно орієнтоване «Відродження» - що позиціонувало себе як щоденна безпартійна демократична газета.

Департаментом преси при державній канцелярії видавалися оглядові «Вісті закордонної преси» і «Вісті краєвої преси». Перше охоплювало десятки німецькомовних газет країн Європи, висвітлюючи позицію національних урядів та суспільну думку щодо українського питання. За підрахунками Р.Я. Пирого, газети, що оглядалися, вмістили близько десяти інтерв'ю гетьмана П. Скоропадського. Конфіденційний «Огляд закордонних часописів» видавав у липні-жовтні 1918 р. розвідувальний відділ Генерального Штабу [170, с. 135].

Щодо періоду Української революції 1917–1921 рр. та питань, які пов'язані із Українською державою, великого значення як історичне джерело має мемуарна література. Це міркування ми пов'язуємо із двома обставинами. По-перше, революційні умови не сприяли систематичному накопиченню і збереженню документів діяльності урядових установ у закладах архівної справи. Наявні на сьогодні архівні фонди мають значні прогалини, які пов'язані, по-перше, із проблемами збереження документів протягом ХХ ст., що існували, і із специфікою діяльності самих фондоутворювачів. По-друге, революційна динаміка 1918 р. із її боротьбою ідей та векторами нереалізованих можливостей може бути краще відображеною саме із суб'єктивних поглядів сучасників та дійових осіб подій, що розглядаються.

Мемуарів, які містять інформацію, релевантну проблемам геополітичної ситуації і зовнішньої політики Української Держави, є досить багато, і деякі із них високо репрезентативні у плані інформованості їх авторів. Перші спогади почали публікуватися уже на початку 1920-х рр., коли побачили світ «Відродження нації» В. Винниченка та «Замітки і матеріали до історії української революції», які є не стільки історичними працями, як «авторською позицією» й враженнями від подій Української революції. У 1980 р. Канадським інститутом українських студій було видано щоденники В. Винниченка, які він вів у період, що розглядається [25]. Численні спогади публікувалися у складі видань «Архив русской революции», «Революция на Украине по мемуарам белых» [209] та ін.

У 2014 р. московське видавництво «Политическая энциклопедия» видало «Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: сборник документов». У цій збірці скомпоновано низку спогадів і щоденникових записів учасників подій 1918 р., а також матеріали так званої «Верховної слідчої комісії Української народної республіки для розслідування діяльності уряду П.П. Скоропадського» [43]. Серед документів збірки спогади Б.С. Стеллецького, протоколи допитів С.М. Гербея та М.О.

Гаврилова. Наразі мемуари учасників і свідків подій кінця квітня – початку грудня 1918 р. розпорошені у численних окремих виданнях і збірках.

Мемуарні джерела із теми можна розподілити на чотири великі групи: по-перше, це мемуари урядовців Української Держави, які були авторами вироблення її зовнішньополітичного курсу і чий оцінки її зовнішньополітичного (геополітичного) становища зроблені із позиції чинних політиків; по-друге, це мемуари глав держав, урядовців інших країн, які виступали зовнішньополітичними партнерами України; по-третє, це мемуари представників української опозиції та свідків подій.

До першої групи належать передусім «Спогади» гетьмана П. Скоропадського, також записані «по гарячих слідах», невдовзі після його зречення – у проміжок часу 5 січня – 2 травня 1919 р. [228, с. 12-13]. «Спогади» П. Скоропадського є джерелом найбільшої ваги, адже у ньому висловлюються погляди фактичного автора зовнішньополітичного курсу і всього «проекту» Української Держави 1918 року. П. Скоропадський вказав основні події зовнішньої політики України, надав опис контактів із представниками інших країн, особистісну характеристику своїм урядовцям і представникам країн-партнерів. У «Спогадах» наведено загальні оцінки і погляди на поточне та перспективне зовнішньополітичне становище України. «Спогади» є високофаховою працею, адже їх автор був освіченим офіцером високого рангу. Як зазначалося вище, надані у «Спогадах» судження виявляють у їх автора бачення, вільне від партійного доктринерства історичної перспективи й геополітичне мислення. Останнє можна ще раз підкреслити, згадавши його відому оцінку значення Криму для української державності [228, с. 262]. На наш погляд, хоча «Спогади» П. Скоропадського введені у широкий академічний обіг та неодноразово були об'єктом розгляду істориків, аналіз бачення їх автором проблем зовнішньополітичного позиціонування України, який вражає глибиною, все ще не є повним. Це стосується і підґрунтя ставлення гетьмана до більшовицької Росії, і його «проекту» відновлення нерадянської Російської державності.

Також значення мемуарів мають «авторська» «Історія України, 1917 – 1921 рр.» і «Мої спомини про недавнє минуле» Д. Дорошенка [80; 81] (та листи Д. Дорошенка до В. Липинського [111]). Більшість сучасних праць, які відходять від радикально-народницької традиції диффамування Української Держави, аналітичні схеми викладення проблеми зовнішньої політики українського уряду спираються на ці праці. Д. Дорошенко торкався «вузлових» питань зовнішньої політики під час свого перебування на посаді: формування дипломатичних представництв, відносини із Центральними державами, проблема Галичини, мирні переговори із радянською Росією, зносини із постімперськими державними утвореннями. Автор окремо окреслив внутрішньополітичні питання, які впливали на діяльність уряду, наприклад, ідеологію поділу українців на «свідомих» та «несвідомих» лівими опозиційними партіями.

Цінний матеріал щодо умов формування зовнішньополітичного курсу Української Держави містять спогади та листи інших урядовців і дипломатів – В. Липинського, Д. Донцова, В. Кочубея, Б. Стеллецького тощо.

Спогади про події Першої світової війни залишили провідні особи іноземних урядів. Провідники політичного курсу Німеччини останнього року війни генерали П. Гінденбург, Е. Людендорф та М. Гофман [45; 52; 121]. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф Черні [256], прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж [114], маршал Ф. Фош [251], прем'єр-міністр Франції Дж. Клемансо [265] та ін. Спогади залишили також деякі із польських дипломатів того часу, наприклад, С. Глабинський [271]. На жаль, увесь цей корпус мемуарів не введено у поле української проблематики, що спрощує сприйняття політики європейських країн щодо України.

Набагато більше введено у науковий обіг спогади діячів й дипломатів російського Білого руху та державних утворень на постімперському просторі – генерала А. Денікіна, М. Головніна, Д. Філатьєва, І. Сукіна, І. Полякова, О. Черячукіна, М. Свечіна, Г. Гуммеруса [58; 85; 144; 176; 217; 250; 257].

Величезну кількість джерел складають статті в різних фахових виданнях з проблематики дослідження. Особливий акцент зроблено на статтях та окремих дослідженнях таких учених, як-то: Л. Білас, М. Брюховецький, Ю. Булгаков, В.Ф. Верстюк, Л.О. Воронько, П.П. Гай-Нижник, В.І. Головченко, І.Б. Дацків, Л.Є. Дещинський, Д. Калинчук, М.В. Кирчанов, Б. Левик, О.І. Лупандін, О.А. Мірошніченко, А. Папакін, І.Є. Петренко, О.П. Реєнт, В.І. Яровий та ін.

Так, основні аспекти зовнішньополітичної діяльності Гетьманату П. Скоропадського висвітлено сучасними вітчизняними істориками у таких періодичних виданнях, зокрема: «Вісник Національної академії наук України», «Науковий вісник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України», «Національна та історична пам'ять», «Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років» тощо.

Окремі питання громадсько-політичної діяльності лідерів Гетьманату П. Скоропадського, а також проблематика, пов'язана із процесами українського державотворення в добу Гетьманату 1918 р., висвітлена в таких наукових періодичних виданнях, як: «Державне управління: теорія та практика», «Зовнішня політика і дипломатія: погляд із XXI століття», «Український історичний журнал», «Вісник Національної академії наук України», «Форум права» тощо.

Аналіз зовнішньополітичних орієнтирів Уряду гетьмана П. Скоропадського та питання функціонування його дипломатичної служби містяться в періодичних наукових виданнях, зокрема, «Україна дипломатична», «Гілея» тощо.

Також було досліджено окремі матеріали всеукраїнських наукових конференцій і міжнародних наукових спеціалізованих конференцій з питань історіографії, історії та державного управління.

Широкого використання в дисертаційному дослідженні отримали наукові здобутки та доробки вітчизняних учених, оформлених ними у вигляді

власних дисертаціях в сфері історичних, політологічних та навіть науці державного управління. Зокрема привернули увагу дисертанта роботи С. Борисенка «Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.)»; І.Б. Дацківа «Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917–1923 рр.)»; Т. Заруди «Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави (1918 р.)»; М. Ковальчука «Війна Української Народної Республіки із Збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.)»; О. Несук «Українсько-російські відносини 1917–1922 рр.» та ін.

Особливість дисертаційних результатів досліджень, проведених іншими дослідниками, полягає в тому, що всі вони зроблені під певним кутом зору, який розкриває окремий аспект проблематики функціонування дипломатичної служби та практичної реалізації зовнішньої політики силами дипломатичного корпусу Гетьманату П. Скоропадського. Цінність результатів дисертаційних досліджень полягає в способах систематизації і методах дослідження наукового матеріалу, викладенні фактологічного матеріалу, а також у прийомах ретроспективного аналізу історичної дійсності періоду 1918 р. на процеси державотворення та формування вітчизняних традицій дипломатичної служби.

Цінність становлять і монографічні дослідження різних учених. Щоправда монографічні праці є більш системними та ґрунтовними з погляду осяжності матеріалу, що використовується дослідниками. Тобто монографічна наукова праця не ставить за мету отримати певні результати наукової новизни, вона формує нове критичне бачення на певний аспект досліджуваної тематики або на окремо узяті проблематику.

Монографічні джерела дослідження цінні ще й тому, що їх мета переважно охоплює всебічне відтворення історичних умов та особливостей практичної діяльності Уряду гетьмана П. Скоропадського в процесі реалізації ним геополітичної стратегії Української Держави; участь у цих процесах закордонних зовнішньополітичних відомств, дипломатичних установ Української Держави; характеристику і аналіз діяльності окремих посадовців,

зокрема, міністрів закордонних справ в процесі формування та розбудови дипломатичної служби і добору кадрового складу дипломатичного корпусу не лише в Україні, але і за кордоном тощо. Отже, ширина проблематики, досліджуваної в монографічних джерелах, розкриває комплексне бачення того чи іншого вченого на процеси історичної дійсності, даючи змогу проектувати та моделювати можливі недоліки або навпаки переваги зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського.

Крім того, комплексний і завершений характер монографічних досліджень дає змогу простежити нові прийоми і механізми наукового пізнання, способи побудови методологічного інструментарію, а також розкриває підходи дослідників до бачення проблеми, що істотно збагачує світоглядне сприйняття дисертантом проблематики цього дослідження та допомагає сформуванню необхідний комплекс уявлень і бачень процесів формування дипломатичної служби Української Держави в процесі відновлення країни після Першої світової війни та перебування її під окупацією німецькими й австро-угорськими військами.

Отже, серед основних монографічних праць, які стали важливою складовою джерельної бази дисертаційного дослідження, слід виокремити такі роботи: «Українське питання в роки Першої світової війни» В.І. Головченка та В.Ф. Солдатенка; «Брестский мир та його значення в історії української державності» під авторством О.Я. Оренчука та А.Я. Нагірняка; «Українсько-болгарські взаємини. 1918–1939 рр.» В. Павленка; «Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси» за редакцією Р.Я. Пирога, яка, до речі, вважається чи не взірцевою працею з проблематики державотворчих процесів в період Гетьманату П. Скоропадського; монографія Д.В. Табачника «Історія становлення і розвитку дипломатії України»; «Юність української дипломатії; Становлення зовнішньополітичної служби в 1917–1923 роки» робота в співавторстві Д. Веденєєва та Д. Будкова; монографічне дослідження Н.В. Кривець «Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка, 1918 –

1933 рр.», яке істотно змінило сприйняття ролі Німеччини в процесах розбудови української державності в період після Першої світової війни, а також вплив Німеччини на зовнішньополітичний вектор гетьмана П. Скоропадського.

Окремим джерелом необхідних фундаментальних знань і матеріалу для цілей цього дисертаційного дослідження стали енциклопедичні видання та наукові словники й довідники, укладені таким чином, що дозволяє розкрити проблематику саме в конкретному аспекті пізнання. Так, наприклад, історичні портрети персоналій доби Гетьманату П. Скоропадського були сформовані з-поміж іншого за допомогою таких довідників й енциклопедій, а саме: Українська дипломатична енциклопедія; Енциклопедія історії України у 10-ти т.; Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. тощо. Основна сутність енциклопедичного матеріалу полягає в тому, що він є неупередженим викладом хронології подій або сутності явищ, що дає змогу підвищити рівень об'єктивності та неупередженості результатів дисертаційного дослідження.

Фундаментальні засади історичної наукової доктрини, доктрини науки державного управління, політологічної та інших наук, пізнавальний інструментарій яких дозволяє розкрити в найбільш оптимальному обсязі проблематику даного дисертаційного дослідження також використовувались під час підготовки його результатів. Зокрема йде про навчальні академічні підручники, наукові посібники тощо, в яких викладена офіційна наукова позиція з приводу конкретного питання та проблематики існування української державності доби Гетьманату. Такими посібниками, зокрема, є: «Сучасна дипломатична служба»; «Українська консульська служба»; «Історія держави і права України»; «Україна в історії міжнародних економічних відносин (XX – початок XXI ст.)»; «Нариси історії української революції 1917–1921 років»; «Нариси з історії дипломатії України» тощо.

Отже, підбиваючи підсумки аналізу джерельної бази даного дослідження, слід зазначити, що розмаїтість та неординарність, а також

часова неоднорідність використаних джерел дали змогу об'єктивувати позицію дисертанта, розкрити багатоаспектність проблеми формування дипломатичного корпусу та побудови дипломатичної служби доби Гетьманату П. Скоропадського; по-різному залежно від часу дослідження підійти до проблеми надання історичної оцінки діяльності окремих лідерів Міністерства закордонних справ Української Держави та їх внеску в аналізований предмет.

Відносно джерельної бази та документів нормативного характеру, на яких базувалося дисертаційне дослідження, а також результатів інших проведених за темою роботи наукових пошуків учених в різні періоди, їх можна умовно розподілити на такі групи:

– нормативні акти, що стали правовим підґрунтям для формування дипломатичної служби, встановлення міжнародних політичних й економічних зв'язків Української Держави, відкриття посольств, консульств та інших дипломатичних місій за кордоном;

– фонди архівів і статистичні матеріали й документи, що певним чином віддзеркалюють процеси формування дипломатичної служби та наслідки запровадження зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського і напрямів такої політики;

– періодичні видання, зокрема і безпосередньо періоду 1920-х рр., які висвітлювали або викривали хід і характер формування дипломатичної служби. Важливість використання цієї групи джерел полягає у тому, що за рахунок ідеологічного навантаження, яке несуть в собі засоби масової інформації та періодичні видання періоду Гетьманату, досягається об'єктивність у сприйнятті політичним керівництвом Української Держави її зовнішньополітичних перспектив та орієнтирів;

– мемуарна література, яка включає в себе спогади тих, хто безпосередньо стояв біля витоків дипломатичної служби; посадовців Міністерства закордонних справ Української Держави; окремих послів та

дипломатичних посланців Української Держави за кордоном; спогади представників дипломатичних місій закордонних держав в Україні;

– довідкові та наукові матеріали, що стосуються не лише безпосередньо проблематики формування дипломатичної служби, але і аналізу історичних умов, в яких відбувалися ці процеси. Зокрема привертають увагу окремі статті, дисертаційні і монографічні дослідження, а також науково-довідкова та навчально-методична література.

Загалом, дисертантом зроблено спроби охопити якомога більшу кількість наукових джерел для отримання об'єктивного та неупередженого судження з проблематики факторів і умов формування дипломатичної служби Української Держави; перспектив та можливостей її розвитку; реалій зовнішньополітичного та геоекономічного становища України після Першої світової війни; отримання неупередженого уявлення про стан та географію зовнішніх зв'язків і характер таких зв'язків на етапі становлення української державності в 1918 р.; проблематики відносин між Українською Державою та ключовими суб'єктами міжнародної політики в європейському геополітичному просторі.

Джерельна база дослідження через свою розмаїтість як в авторському складі, так і в часі появи тих чи інших результатів досліджень, на які спирається дисертант, обумовлює багатогранність об'єкта дослідження, дає змогу більшою мірою розкрити основні рушійні сили та механізми побудови дипломатичної служби, зрозуміти підходи до формування дипломатичного корпусу, що істотно підвищує цінність отриманих наукових результатів та об'єктивує наукову новизну дослідження.

Висновки до Розділу 1

Отже, розглянувши сучасний стан і розвиток історіографії проблеми Української Держави часів гетьмана П. Скоропадського у контексті

європейської геополітики, а також наявну джерельну базу щодо її дослідження, можна дійти таких висновків:

Концептуальні підходи до дослідження теми визначаються впливом трьох історіографічних напрямів: радикально-народницького, державницького та радянського. У їх змісті знаходить відображення залишковий вплив політичної боротьби і політичної пропаганди досліджуваної епохи. Особливо це стосується визначень щодо окупаційної, щодо країн Четверного союзу, та (або) «великоруської» природи влади в Українській Державі. Значним чином ці тези спростовані у сучасній історіографії.

Включення «українського питання» до більш широкого контексту європейської геополітики 1918 р. потребує виявлення та аналізу умовної геополітичної доктрини владних кіл Української Держави, які імпліцитно присутні у її зовнішній політиці як її керуючий принцип. Це ж завдання потребує розгляду зовнішньої політики України у більш широкому контексті «великої» європейської політики кінцевого періоду Першої світової війни. Частиною геополітичної доктрини владних кіл Української Держави є підстави вважати їх бачення проблеми більшовизму і кінцевого змісту планів щодо відновлення нерадянської державності Росії.

Аналіз історіографії вказує, що відносно мало уваги вітчизняною історіографією приділено польській проблемі у геополітичному позиціонуванні Української Держави. Хоча проблема українсько-польських відносин повністю виявилася у подальших подіях, за тим, що розглядається, періодом 1919-го – 1930-х рр., дійсні погляди на неї та на можливі альтернативи її вирішення заслуговують на увагу.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

2.1. Україна в системі міжнародних відносин напередодні встановлення гетьманства в Україні

Короткочасний за історичним виміром період існування Української Держави припав на специфічний момент світової історії. Завершальний рік Першої світової війни був часом невизначеності. Проаналізувавши її динаміку, можна побачити, що протягом її першого періоду, 1914-1915 рр., Центральні держави, особливо Німеччина, демонстрували певну перевагу у ефективності власних збройних сил і економічної організації. Це дозволило їм поширити межі контрольованої території та максимально поліпшити її геостратегічну конфігурацію. Були частково або повністю окуповані території Бельгії, Люксембургу, Північної Франції, Сербії і Чорногорії, Царства Польського та інших західних губерній Російської імперії. Із геополітичного погляду, блок Центральних держав був цілісним, добре сконфігурованим територіальним комплексом, що у військовому сенсі дозволяло здійснювати стратегічне маневрування силами по внутрішніх операційних лініях, переходячи до послідовної оборони або наступальних дій на Західних (французькому, італійському) або Східних (російському, балканському, близькосхідному) фронтах.

Проте надалі, у 1916-1917 рр., більшого значення набував інший геополітичний фактор – перевага країн Антанти в економічному та демографічному потенціалі. За результатами Верденської битви у лютому – грудні 1916 р. та Битви на Соммі у липні-листопаді 1916 р. стало зрозуміло, що Центральні країни не лише не здатні отримати військової переваги над противником, але що їм нав'язана стратегія війни на виснаження, що у перспективі найближчих років призведе до їх поразки унаслідок економічного і демографічного колапсу.

Унаслідок революції у Росії у 1917 р. баланс сил було змінено. Протягом року революціонування суспільства мало наслідком нездатність Росії продовжувати військові дії. Вступ у війну на боці Антанти Сполучених Штатів Америки компенсував вихід Росії із війни частково. Із економічного погляду США вже до 1917 р. надавали країнам Антанти можливу підтримку. Безпосередня участь військ США у військових діях на Західному (французькому) фронті лише вирівнювала співвідношення сил, досягнуте Антантою на кінець 1916 р. До того ж, на нашу думку, ця участь не могла повністю компенсувати ліквідацію Східного (російського) фронту, дії на якому мали свої переваги: велику просторову протяжність (ємкість театру військових дії); дію одночасно проти Німеччини і її більш слабких союзників – Австро-Угорщини та Оттоманської імперії; неможливість для Центральних держав досягти вирішального військового успіху через надмірну стратегічну глибину, на якій їхнім військам довелося би діяти у наступальних діях проти Росії. На Західному (французькому) фронті, де стратегічна глибина театру військових дій була значно меншою, «вирішальний» військовий успіх для Німеччини був можливим.

Отже, у 1917-1918 рр. ми можемо спостерігати певну динаміку зміни геостратегічної ситуації. Здатність Росії до ведення військових дій прогресивно зменшувалася. Влітку 1917 р. під час провалу Червневого наступу російської армії втрата її боєздатності була цілком помітною. Восени 1917 р. під час Моозудндської операції і взяття Риги розклад російської армії досяг масштабів, за яких німці виявляли рішучу військову перевагу. На початок 1918 р., під час операції «Фаустшлаг» із примушення більшовицького уряду до укладання Брестського миру, на Східному театрі військових дій утворився певний «вакуум сили», перевага Центральних держав була абсолютною. На Західному театрі військових дій прогресивно зростала військова здатність сил Антанти. Під час першого етапу Весняного наступу («Операція Міхаель», 21 березня – 5 квітня 1918 р.) відносна перевага Центральних держав була найбільшою. Мобілізація додаткових

контингентів Великої Британії і прибуття сил армії США змінювали баланс сил. 8 серпня 1918 р., відомий як «чорний день німецьких збройних сил», контрнаступ сил Антанти у ході Ам'єнської операції, яка розпочалася, виявивши для військового командування Німеччини безперспективність подальшого опору.

Отже, у 1917-1918 рр. ми бачимо певну «точку біфуркації», можливості щодо альтернативності розвитку історичного процесу. Геостратегічна невизначеність створювала можливості для різних варіантів завершення світового конфлікту і для відмінних моделей післявоєнного геополітичного переформатування. Звичайно, ці можливості були лише потенційними, і їх реалізація була можливою лише виходячи із наявних об'єктивних умов розвитку суспільства, включаючи особливості політичної свідомості суспільних еліт і конфігурацію інтересів соціальних груп та політичних акторів. Слід зазначити, що стратегічною ініціативою у 1917-1918 рр. володіли Центральні держави, а фактично – Німеччина. Шлях виходу із світового конфлікту залежав від вибору, який був зроблений німецькими військово-політичними елітами.

Ми бачимо дві можливі альтернативні військово-політичні стратегії завершення Першої світової війни, які могли бути нав'язані противнику елітами Центральних держав. Перша, яка була реалізована на практиці, засновувалася на концепції «вирішального удару». Німеччина мала реалізувати свою тимчасову перевагу, зосередивши сили на Західному (французькому) фронті і завдавши рішучої поразки військам Антанти. У такому випадку діяв принцип «переможець отримує усе», «все або нічого». Рішуча поразка однієї із сторін конфлікту надавала коаліції переможців найширший простір щодо переформатування післявоєнного геополітичного простору. У підсумку саме цей варіант було реалізовано через утворення післявоєнної Версальської системи. Але унаслідок поразки Німеччини.

Друга, яка залишилася лише потенційною, передбачала подовження стратегії виснаження, але уже за відсутності явної переваги країн Антанти. У

такому випадку набувала кардинального значення проблема використання Центральними державами отриманої ними нової «стратегічної глибини» на Сході. До неї належала можливість використання ресурсів колишньої Російської імперії і утворення відповідної цьому завданню геополітичної конфігурації. За реалізації стратегії виснаження загальний результат Першої світової війни мав бути відмінним від принципу «все або нічого». Післявоєнний мир передбачав би вироблення нового компромісного балансу геополітичних сил. Отже, основною проблемою аналізу місця України у системі міжнародних відносин у завершальний період Першої світової війни є використання вікна можливостей, яке утворювалося унаслідок колапсу Російської державності.

Правлячі кола Німеччини ще у кінці 1916 р. дійшли висновку про безперспективність збройного протистояння. Як констатував генерал Е. фон Людендорф, вже у цей час «становище було надзвичайно важким та майже безвихідним» [121, с. 271]. Це спонукало Німеччину до спроби «зафіксувати» наявне становище як найбільш сприятливе з того, чого Центральні країни могли для себе домогтися, та 12 та 26 грудня 1916 р. висунути мирні ініціативи. На 1917 р. виснаження потенціалу щодо ведення війни Центральних держав актуалізувало у дипломатії соціал-демократичний за походженням принцип «миру без анексій». Він передбачав відмову воюючих країн від територіальних надбань за рахунок противника і завершення війни за ситуацією статус-кво. Ситуація статус-кво могла розумітися як така, що існувала до початку військових дій, або на момент їх завершення. Серед Центральних держав, австро-угорська дипломатія рішуче наполягала на найскорішому завершенні війни на умовах миру без анексій або навіть за можливості територіальних поступок, що було виявом у край важкого економічного, військового і політичного становища країни. Серед німецьких еліт точилася боротьба між прихильниками завершення війни «без анексій» – таку позицію підтримували урядові і парламентські кола, та між тими, хто вимагав реалізації досягнутих перемог та вжитих зусиль – до яких належали

керівники військового командування, зокрема, фельдмаршал П. фон Гінденбург та генерал Е. Людендорф.

Укладення Брестського миру, який був для Центральних держав миром із позиції сили, було комбінуванням принципу «миру без анексій» та принципу самовизначення націй, актуалізованого мирними пропозиціями, «14 пунктами», президента США В. Вільсона, представлених Конгресу 8 січня 1918 р. і таких, що викликали широкий міжнародний резонанс. У контексті Брестських угод використання принципу самовизначення націй дозволяло модифікувати вкрай популярне на той момент у суспільствах воюючих країн гасло «миру без анексій», відійшовши від необхідності відмови від досягнутої Центральними державами геостратегічної переваги. У рамках Брестської системи угод, Німеччина і Австро-Угорщина не здійснювали явних анексій територій колишньої Російської імперії, але і уникали зобов'язання відновити Російську державу у її довоєнних, або наявних на момент початку переговорів у Бресті, кордонах. За Брестською системою, німецька сфера геостратегічного контролю на сході формувалася як кордон буферних країн, між Центральними державами і радянською Росією, до яких входила Українська Народна Республіка, а із 29 квітня 1918 р. – Українська Держава.

Хоча цей факт якнайчастіше залишається поза увагою дослідників, слід погодитися із слушним зауваженням экс-міністра зовнішніх справ Австро-Угорщини графа О. Черніна – Брестська система у своїх основних рисах була збережена і після перемоги країн Антанти, трансформувались у так званий «Санітарний кордон» буферної Східної Європи. Отже, Брестська система була стійкою та історично тривалою геополітичною конструкцією, включення до якої України було завданням української політики цього часу.

У цілому, Брестська система геополітичних відносин на момент свого формування характеризувалася такими показниками. У таблиці 2.1 наведено основні статистичні показники, які характеризують геополітичні потенціали державних утворень на сході Європи порівняно із відповідними показниками

так званих великих європейських країн. Території державних утворень на теренах колишньої імперії сформовано за кордонами відповідних російських губерній. Значення ВРП територій через відсутність детальних даних є оціночним та заснованим на екстраполяції розрахункових даних А. Маркевича щодо ВРП російських губерній і територій у 1897 р. на обсяги ВВП Російської імперії у 1913 р. за даними А. Медісона. Ми виходимо із припущення про сталість територіальних пропорцій ВРП у 1897 та 1913 рр.; така оцінка дає уявлення лише щодо пропорцій, абсолютні обсяги ВРП зростали протягом 1914-1916 рр. Є проблематичним із високою точністю оцінити зміни у ВПР, які території зазнавали внаслідок ведення бойових дій, розвитку воєнного виробництва, економічного колапсу 1917 р. Проте міжрегіональні пропорції, характерні для передвоєнних років, можуть бути базою оцінки економічних потенціалів територій за умов їх стійкого розвитку у післявоєнний час.

Таблиця 2.1

Геополітичний потенціал країн Європи, 1918 р.

	Населення		Територія		ВВП	
	Країна	Колонії	Країна	Колонії	Країна	Колонії
	млн кв. км		млн кв. км		млрд міжнар. дол. 1990 р.	
РСФРР	82,9	-	12,3	-	125,0	
Німеччина	67,0	10,7	0,5	3,0	244,3	6,4
Австро-Угорщина	50,6	-	0,6	-	100,5	
Велика Британія	46,0	380,2	0,3	13,5	226,4	257,0
Франція	39,8	48,3	0,5	10,7	138,7	31,5
Італія	35,6	2,0	0,3	0,0	91,3	1,3

Закінчення табл. 2.1

Україна	32,6	-	0,8	-	26,0	
Польща	13,3	-	0,1	-	26,5	
Білорусь	9,5	-	0,2	-	7,9	
Румунія	7,7	-	0,1	-	11,7	
Болгарія	4,8	-	0,1	-	7,4	
ОВД	3,9	-	0,1	-	3,1	
Фінляндія	3,2	-	0,4	-	6,6	
Кубань	3,0	-	0,1	-	3,2	

До складу України включено показники: Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній, які складала основну територію Української Держави. До території Білорусі – Вітебська, Гродненська, Мінська, Могилевська губернії; до Польщі – губернії Царства Польського із Седлецькою (Холмською) включно. До складу РСФРР включено губернії Європейської Росії, Уралу, Сибіру та Далекого Сходу, виключені губернії так званого Туркестану (Казахстан і Середня Азія). Окремо виділено території Облaсті Війська Донського (ОВД), Кубанська область та територія Північного Кавказу. За умов самовизначення ОВД та Кубані, території Північного Кавказу втрачали геополітичну єдність із Центральною Росією і могли розглядатися як окрема територія, самовизначення, або контроль над якою мав значення для основних регіональних геополітичних сил. До територій Північного Кавказу було включено Дагестанська, Терська області та Ставропольська і Чорноморська губернії. Ставропольська губернія і Терська область зосереджували більшість населення цієї території (2,59 із 3,47 млн осіб станом на 1913 р.), Чорноморська губернія утворювала приблизно половину оціночного значення обсягу ВРП регіону (5,69 із 12,98 млрд міжнар. дол. у 1913 р.). За фактом, ці території стали основною базою Білого руху на Півдні Росії. Слід зазначити, що для умов початку ХХ ст. чисельність населення мала відносно

більше значення, ніж на сьогодні, обсяг ВВП (ВРП) – відносно меншу.

Геополітична і геостратегічна конфігурації РСФРР потребують додаткових зауважень. Зазначені загальні показники мали сенс за умови збереження дієвої єдності її територій. Великий розмір цього державного утворення і його строкатість щодо етнічного складу, господарського розвитку, наявності автономних козацьких утворень на периферії тощо робили завдання утримання контролю центру над територіями в умовах соціальної і політичної нестабільності непростим завданням. Дійсно, «окраїни» Росії ставали базою розвитку опозиційних рухів, у 1918 р. центральна влада швидко втрачала контроль над ними, що особливо стосувалося козацьких областей. Протягом 1918 р. «заколот» Чехословацького корпусу (із 27 травня 1918 р.) у Поволжі територіально розірвав РСФРР. Чехословацькі підрозділи зайняли ключові центри, які пов'язували європейську та азійську частини Росії, осідлавши Транссибірську магістраль та перерізавши ефективні комунікації Центру із Уралом і Сибіром. Це дало можливість сформувати східний центр Білого руху, тоді як повстання у містах Північного та Західного Поволжя – Рибінське повстання (8 липня 1918 р.), Ярославське повстання (6-21 липня 1918 р.) були придушені. Втім, центральні губернії Європейської Росії, які, у цілому, впевнено контролювалися більшовиками, складали 83,8% населення та формували 65,8% ВВП РСФРР у кордонах названих вище губерній. У свою чергу, контрольовані більшовиками Москва і Санкт-Петербург займали домінуючу позицію у складі європейської Росії. Саме така подібна «матрьощі» геостратегічна конфігурація, на наш погляд, обумовлювала стійкість центральної влади у РСФСР у її боротьбі із внутрішньою опозицією. Втім, політичне становище більшовицького уряду у 1918 р. було вкрай нестійким, і його здатність чинити дієвий опір зовнішнім силам впливу була обмеженою.

З другого боку, РСФРР у 1918 р. мала специфічну геоекономічну структуру. Економічне домінування Москви, і, особливо, Петрограда, вже у

час активної фази участі Російської імперії у Першій світовій війні створило критичні проблеми, пов'язані із недостатнім розвитком внутрішніх комунікацій. Необхідність водночас здійснювати великі обсяги військових перевезень, перевезень сировини і матеріалів із місць видобутку (Донецький басейн, Урал) до розміщених у Москві і Петрограді центрів обробної промисловості та ВПК, перевезень продовольства із Півдня до Центрального і Північно-Західного районів створювали критичне навантаження на залізниці. Це було чинником інфляції у воєнні роки, а у лютому 1917 р. – безпосередньою причиною виникнення дефіциту продовольства у Петрограді, який призвів до розгортання революційних подій. У 1918 р. і наступних роках напруження перевезень зменшувалося через занепад економіки РСФРР, але водночас через ту ж саму обставину зменшувалися і можливості залізничного транспорту. Гео економічний дисбаланс між територіями Центру і Півночі колишньої імперії, які утворювали територіальне ядро РСФРР та територіями Півдня, на яких формувалася незалежна Українська Держава та самоврядні козацькі війська, був основною проблемою російської геополітики, яку вирішував більшовицький уряд.

Як видно із даних таблиці 2.1, за своїм потенціалом Українська Держава 1918 р. посідала проміжне становище, значно перевищуючи потенціал незалежних країн регіону, зокрема, суттєво – потенціали своїх сусідів, окрім РСФРР, та поступалася за показниками економічного розвитку своїм прямим аналогам із числа великих держав – наприклад, Італії. Щодо Царства Польського, то тут ключове значення для України мали визначення статусу Північної Галичини і територій Білорусі та Прибалтики. Як відомо, в історичній перспективі Друга річ Посполита істотно збільшила свою геополітичну вагу, включивши до свого складу, окрім губерній Царства Польського, території Східної Галичини, Волині, Західної Білорусі, литовський Вільнюс, частину Сілезії і Померанії. Такий розвиток подій був об'єктивно несприятливим для України.

Еволюція бачення еліт Німеччини щодо Української Держави і її місця

в європейській геополітиці є досить складною проблемою для аналізу як у вітчизняній, так і у зарубіжній історіографії. Насамперед, через складний характер внутрішньої побудови самих цих «еліт». У 1918 р. до їх складу могли бути віднесені:

-представники військового командування – вищого (фельдмаршал П. фон Гінденбург, генерал Е. Людендорф), та німецьких командувань на Сході (генерали М. Гофман, В. Гренер, фельдмаршал Г. фон Ейхгорн);

-представники імперського уряду (імперські канцлери Г. фон Гертлінг та принц Макс Баденський);

представники німецької дипломатії (статс-секретарі із іноземних справ Р. фон Кюльман, П. фон Хінц та В. Зольф, посол в Україні барон Ф. фон Мумм);

-представники підприємницьких кіл;

-представники академічних кіл, насамперед, професор П. Рорбах;

-зрештою, кайзер Вільгельм II і його безпосереднє оточення.

Вироблення консенсусної позиції між основними центрами впливу – військовим командуванням, урядом і імператорським двором відбувалося на спільних засіданнях. Зокрема, у 1918 р., на низці конференцій у Бад-Кройцнаху, де у 1917-1918 рр. розміщувалася ставка Кайзера. Аналіз вироблення рішень на рівні держави, як і на будь-якому рівні, передбачає врахування позиції різних груп впливу та інтересів акторів. Але у випадку Німеччини можна побачити особливо строкату картину, яка характеризується взаємодією багатьох центрів впливу, що знаходилися на одному ієрархічному рівні, переплетіння відомчих, регіональних особистих бачень і інтересів.

Назагал, наявні позиції цілком укладаються у так звану «полеміку Фішера». Відповідно до неї, геополітичні цілі Німеччини уклалися у «грандіозну» концепцію, яку Ф. Фішер іменував «*Irnpcriurn Gernnicurn*» і відносив до початку та середини 1918 р. Під нею розуміється широкий план анексії на заході, сході Європи та в Африці. На заході анексії підлягали

території Люксембургу, фламандської Бельгії, частини Північної Франції; встановлення політичного контролю над Нідерландами. На сході анексуватися мали території Балтії, «прикордонна смуга» Царства Польського. Політичний контроль встановлювався над Австро-Угорщиною, Румунією і Болгарією, Скандинавськими країнами. Економічну гегемонію мало бути досягнуто над Україною, Кримом та Грузією, Великоросією. Фінляндія, країни Балтії, Польща, Україна, Грузія, Оттоманська імперія, Болгарія, Румунія та Австро-Угорщина мали бути пов'язані воєнними конвенціями, які «були заплановані, а більшість із них щонайменше ініційовані» [270, с. 608]. Характерною рисою праць Ф. Фішера є некритичне компонування різномірних джерел (численних меморандумів, листів та записок різних відомств, громадських об'єднань та окремих осіб) у певну цілісну, заздалегідь задану, картину німецького експансіонізму.

Але наявність чіткої східної політики Німеччини, яка б спиралася на загальний консенсус її військово-політичних еліт, оскаржується, що потребує детальної реконструкції реальної картини планів і концепцій, на яких ґрунтувалася німецька геополітика у 1918 р. Так, за Ф. Фішером, німецьке військове командування мало повний контроль над ситуацією в Україні та ініціювало і здійснило гетьманський переворот 29-30 квітня 1918 р.

Німецькі урядові агенції, серед яких Ф. Фішер виокремлював Імперське економічне бюро (або Німецьку економічну місію) в Україні – «штаб-квартиру німецького економічного домінування в Україні», за його висловом, – розробляли і здійснювали економічну політику, спрямовану на економічне підкорення і експлуатацію країни. Її кінцевою метою було формування закритого для інших учасників українського ринку німецької індустрії і використання українських природних ресурсів. Імперське економічне бюро координувало і об'єднувало діяльність щодо України усіх інших центральних відомств Німеччини.

Як можна зробити висновок із матеріалів діяльності Імперського економічного бюро, ним розроблялися два провідні проекти. Перший

передбачав відновлення залізничної транспортної системи України. Планувалося її об'єднання у цілісну, самодостатню систему, яка була б сумісною із середньоєвропейськими залізницями і спрямовувала б транспортні потоки у напрямках схід-захід. З цією метою мав створюватися Німецько-український залізничний синдикат. Залишаючи поза увагою огульно негативну оцінку цього проекту Ф. Фішером, слід зазначити, що система залізничного сполучення, яка існувала в Україні у 1918 р., була частиною радіальної системи залізниць Російської імперії із Москвою як їх центральним вузловим пунктом. Звичайно, потреби самодостатньої української економіки потребували її перебудови за пропонованою схемою. Другий проект передбачав ліквідацію впливу капіталу країн Антанти на українські гірничо-металургійні компанії. Із метою здійснення економічних проектів в Україні пропонувалося звернення німецьких компаній до внутрішнього німецького ринку капіталу зі здійснення великих позик [270, с. 543]. Навряд чи можна казати, що згадані проекти суперечили економічним інтересам самої України.

Зрештою, за висновком Ф. Фішера, Імперське економічне бюро у Києві здійснювало постійний і гарантований вплив на всю економічну систему Української Держави – «мита, тарифи, позики, зовнішню торгівлю – тобто, на її економічну політику» [270, с. 545]. Така оцінка суперечить враженням сучасників подій. П. Скоропадський у своїх «Спогадах» надав високу оцінку кваліфікації німецьких дипломатичних представників у Києві, зокрема, згадуючи «видатних фахівців із фінансів, які їх супроводжували» – К. Мельхіора та О. Вітфельда. Але вказує на реальний вплив їх діяльності як на незначний – «вся їхня підготовча робота залишилася в площині проектів» [228, с. 246]. Якщо спробувати узагальнити враження Гетьмана від економічної діяльності, пов'язаних із Німеччиною чиновників та підприємців, то він зводить її лише до активних спекуляцій в умовах характерної для України 1918 р. політичної та економічної нестабільності [228, с. 247]. Така оцінка здається ймовірною, адже економічне

представництво у Києві не було тим репрезентативним владним рівнем, який міг бути відповідальним за вироблення геополітичних рішень.

Справді, О. Вітфельд 2 травня був змушений звертатися до уряду із вимогою пояснити фундаментальні цілі політики Німеччини щодо України. Отримувані представництвом меморандуми за підписом голови відділу міжнародних економічних відносин Міністерства зовнішніх справ, та заступника статс-секретаря із іноземних справ Х. фон дем Буше-Хадденхаузена підкреслювали залізничне сполучення і проникнення німецького капіталу як першочергові завдання. Особливе значення міг мати меморандум від 14 червня 1918 р., адресований також послу Ф. фон Мумму. Ним рекомендувалося пригнічувати усі проросійські федералістські тенденції, закріплювати ситуацію поділу колишньої Російської імперії, запобігаючи її відновленню як великої держави. За Ф. Фішером, меморандум містив сподівання, що «економічне використання сходу» надаватиме можливість покрити відсотки за німецькими державними військовими позиками [270, с. 544], що, як бачимо, знаходилося у прямій суперечності із потребою у капіталі для здійснення пропонованих для України економічних проектів. Можна констатувати, що протягом 1918 р. Німеччина не здійснювала конкретних кроків щодо мобілізації економічних (організаційних та фінансових) ресурсів для проектів в Україні.

Слабкість і непослідовність німецької економічної політики були частковим виявом загальної геополітичної невизначеності курсу її східної політики. О. Федішин вказує на серйозні коливання, які мала позиція ключових представників німецького військового командування в Україні – фельдмаршала Г. фон Ейхгорна і генерала В. Гренера. Невдовзі після гетьманського перевороту, 4 травня 1918 р., Г. фон Ейхгорн висловлював думку щодо потреби припинення підтримки незалежної української державності і переходу до безпосередньої окупації її території. Г. фон Ейхгорн вимагав від статс-секретаря із іноземних справ і канцлера прийняти цю позицію, мотивуючи її тим, що Україна не є дійсно дружньою країною

для німецьких військ і німецьких інтересів [269, с. 149].

Це твердження було здійснено невдовзі після того, як суперечності між німецькою військовою адміністрацією і українською владою, на той час представлену УНР, досягли найбільшої гостроти. Для В. Гренера провідним мотивом для такої позиції мала непевність у стійкості української державності. Генерал був репрезентантом скептицизму щодо її національного характеру та щодо впливу і поширеності українського руху. Україна представлялася як така, що тяжіє до Великої Росії, а українство – штучний конструкт. Думка В. Гренера мала певну основу. Менший, порівняно із країнами Європи, рівень освіченості українців; панування лівих ідеологій, у яких соціальним гаслам надавався пріоритет понад національними; активність проросійських політичних сил, усе це породжувало непевність у перспективах «українського проекту».

Для Г. фон Ейхгорна як для представника старшого щодо В. Гренера покоління німецької військової еліти скептичні міркування щодо України ймовірно мали дещо іншу основу. Думка Г. фон Ейхгорна відображала геополітичну концепцію, за якою основою німецької східної політики мав бути стійкий стратегічний альянс із Росією. Ця концепція відображала політичні реалії першої половини – середини XIX ст. і була стійко вкоріненою у геополітичному мисленні німецької аристократії. Їх поділяли переважно представники еліти прусського походження, пов'язані родинними зв'язками із російською аристократією, відчутна частка якої вела своє походження від балтійських баронських родів. Інтереси Пруссії потребували підтримання тієї геополітичної конфігурації, яка гарантувала поділ Польщі із включенням етнічних польських земель до складу королівства. Прусько-російський альянс тривалий час забезпечував засноване на консервативних цінностях партнерство двох монархій. В оновленій формі німецько-російське партнерство могло бути встановленим за умов визнання російським урядом німецької анексії територій Балтії – вважалося, що ця територіальна втрата не буде для російської держави принциповою – та повернення Російській

державі території України.

Прагматичний погляд на підтримку української державності був заснований на потребах військової боротьби. Так, статс-секретар іноземних справ, контр-адмірал П. фон Хінц, який змінив на цій посаді Р. фон Кюльмана 9 липня 1918 р., висловлювався за підтримання на сході Європи ситуації, за якої у регіоні утримується вакуум сили, а Німеччина зберігає максимальну «свободу рук» у здійсненні власної зовнішньої політики. Такий підхід, крім тактичної підтримки української державності, передбачав і підтримку більшовицького уряду у Росії.

Як не дивно, автором послідовної геополітичної стратегії, яка передбачала підтримку незалежної Української Держави, був кайзер Вільгельм II. 13 травня 1918 р. напередодні 2-ї Кройзенахської конференції він спрямував статс-секретарю із іноземних справ Р. фон Кюльману меморандум із своїм баченням цілей війни і умов миру. Цей документ був складений із розрахунком на безумовну військову перемогу Німеччини і містив надмірно амбітні вимоги щодо територіальних поступок, особливо у колоніальних питаннях, та низку положень, які з огляду на пізніші реалії, виглядали дещо наївними. Проте у ньому була чітко проваджена ідея послаблення Росії і формування низки буферних країн, включно із Україною, між нею та Центральною Європою, яка, як і буферні країни, входила до німецької сфери впливу. За висновком О. Федина, ідеї Вільгельма II не мали відчутного впливу на геополітичне мислення німецьких державних осіб, але провокували певну дискусію [269, с. 52-53].

Проте предметом реальної політичної дискусії щодо післявоєнного геополітичного устрою на сході Європи були ідеї, які викристалізувалися протягом 1916-1917 рр. Їх основою було отримання військово-політичного контролю над територіями Царства Польського, переважною частиною земель Румунії і частини територій країн Балтії. До кінця 1917 р. основою німецької зовнішньополітичної стратегії була ідея сепаратного миру із однією із провідних країн Антанти. Причому, мислилося це так, що

сепаратний мир буде нав'язаний із позиції сили, шляхом «виведення» країни із війни. Із цією метою Німеччина по чергово намагалася концентрувати свої основні сили на Західному (у 1914, 1916 рр.), або на Східному (у 1915 р.) фронтах. Ця обставина згодом стала основою для загальної оцінки німецької військової стратегії як неефективної та непослідовної. Зокрема такої думки дотримувався О.А. Свечін. Адже маючи основним противником Велику Британію, Німеччина не зосереджувала зусилля на критичних для останньої напрямках. Складалося враження, що німецькі стратеги неправильно оцінюють головного ворога.

У разі сепаратного миру із позиції сили із Росією, що здавалося найбільш ймовірним, Німеччина планувала утримати території, які були нею окуповані, компенсуючи російські втрати територією австрійської Східної Галичини. Австро-Угорщина, у такому випадку, мала отримати контроль над Румунією. Царство Польське мало увійти до складу Австро-Угорської імперії як її третій компонент (так зване австро-польське рішення), або перейти під цілковитий контроль Німеччини на основі особистої унії із домом Гогенцоллернів (так зване німецько-польське рішення).

Предметом обговорення було від'єднання, на користь Німеччини, від Царства Польського так званої «кордонної смуги», задля «гарантій» стратегічної безпеки німецьких земель. Представники військової аристократії прусського і сілезького походження, зокрема Е. Людендорф, були послідовними прихильниками включення до складу Німецької імперії – фактично, Пруського королівства, «кордонної смуги» польських земель, та, у тій чи іншій формі, країн Балтії. Німецькі політики широко поділяли ілюзію, що майбутній Російський уряд сприйме цю геополітичну конфігурацію, тоді як від'єднання України і «витіснення» Росії від Чорного моря буде для нього неприйнятним. Існувала думка, що задля стабільного миру на сході Німеччині слід відмовитися від будь-яких територіальних надбань за рахунок Росії у будь-якій формі.

Колапс російської державності відбувся настільки швидко, що німецьке

геополітичне мислення (за винятком хіба що д-ра П. Рорбаха і генерала М. Гофмана) виявилось не готовим до швидкого сприйняття і осмислення нових геополітичних реалій. Важливо зазначити, що низький рівень політичної культури російських територій включно із Україною, русифікація, слабкість політичної традиції обмежували Німеччину у можливостях достатньою мірою посилатися на вироблені концепції і політичні рішення. У так званій «Доповіді Рорбаха», яку було 13 травня 1918 р. представлено послідовним прихильником незалежності України, німецьким політичним експертом д-ром П. Рорбахом послу Німеччини в Україні Ф. фон Мумму, і передану останнім канцлеру Г. фон Гертлінгу, вказувалося, що гетьман П. Скоропадський має скоріше російську, ніж українську ідентичність, а його кабінет є орієнтованим на повернення до Москви. Ф. фон Мумм погоджувався, що більшість гетьманських міністрів є близькими до великоруського табору [269, с. 153].

Німецькі намагання залучити до гетьманської влади представників сил, які однозначно ідентифікувалися як українські національні, впиралися у непримирені суперечності із соціальних питань. Не належні до гетьманського табору українські політичні сили були лівими. При чому, були носіями не європейської, а російсько-народницької лівої революційної ідеології. Їх залучення до влади передбачало продовження соціальної революції в Україні, до чого німецькі владні кола не були готові. Тут ми можемо спостерігати певний нюанс – німецькі еліти були готові до участі у українській владі лівих соціалістичних політичних сил, і навіть вважали це бажаним. Але зіштовхувалися із фактом, що цей соціалізм був неєвропейського напрямку й «більшовизував» країну.

Кардинальною обставиною, яка найбільшою мірою обумовлювала німецьку геополітичну стратегію щодо України у 1918 р., була згадувана військова доктрина «вирішального удару». Як вказує її основний провідник генерал Е. Людендорф, ще до укладання Брестських угод, у листопаді 1917 р. було прийнято доленосне рішення про завдання «вирішального удару» на

Західному фронті; «з кінця листопада на захід безперервно потягнулися військові поїзди... Думка здійснити в 1918 р. наступ у Франції вже у листопаді зосередила увагу багатьох владних осіб» [121, с. 454]. Це рішення було провідним фактором. Головним завданням виявлялося вивільнення рук на Сході. Усі інше мало підпорядкований характер.

Переконавшись у нездатності Росії продовжувати бойові дії, із жовтня 1917 р. Німеччина послідовно домагається закріплення ситуації стійкого миру на Сході. Відначальними умовами Брестського миру мала стати фіксація лінії фронту і створення умов для контролю Німеччиною територій Царства Польського і країн Балтії, за розглянутою формулою поєднання «миру без анексій» та «самовизначення націй». Тактика затягування переговорів більшовицьким урядом нервово сприймалася німецьким військовим командуванням. Німецький наступ на сході («Операція Фаустшлаг»), який мав основною і безпосередньою метою примушення уряду В. Леніна до укладання миру, слід розглядати як вимушений ланцюг подій. Відновлення влади Центральної Ради як сторони Брестської угоди – зайняття Донецького басейну задля забезпечення функціонування залізниць – окупація Кримського півострова щодо забезпечення флангу угруповання у Україні – втручання у події у Закавказзі через інтереси щодо постачання нафти тощо.

Стратегія «вирішального удару» передбачала, що питання геополітичного устрою регіону будуть вирішені після перемоги у будь-який спосіб, і наразі (у 1918 р.) значення мають лише тактичні питання. Реагування Німеччини на зміну обстановки було надто повільним. На слушну думку М. Гофмана, невдачу стратегії «вирішального удару» слід було визнати вже після першого етапу Весняного наступу («Операція Міхаель», 21 березня – 5 квітня 1918 р.), коли німецькі збройні сили не досягли поставлених цілей за найкращих із об'єктивно можливих у кампанію 1918 р. умов. Проте вище військове командування, фактично очолюване генералом Е. Людендорфом, настійливо і послідовно здійснювало спроби

досягти вирішального успіху на Заході аж до початку серпня, й навіть після «чорного дня німецької армії» 9 серпня 1918 р. тривалий час приховувало реальний стан речей від широкого загалу. Як наслідок, перебудова політичної стратегії відбувалася в умовах швидко наростаючої кризи вересня – жовтня 1918 р., що закономірно призвело до загального політичного колапсу Листопадової революції.

Головним чинником, який обумовлював геополітичну позицію Австро-Угорщини, була її слабка військова, економічна, соціальна і політична позиції. На 1918 р. країна знаходилася у стані виснаження ресурсів і не була здатною вести війну. Ще у 1917 р. австро-угорська дипломатія намагалася схилити Німеччину до швидкого миру за рахунок синхронних поступок країнам Антанти. У різних комбінаціях це означало готовність Австро-Угорщини відмовитися від Східної Галичини; від Німеччини очікувалася готовність поступитися територіями Ельзасу і Лотарингії. Ще 23 грудня 1916 р. пост міністра зовнішніх справ обійняв граф О. Чернін, послідовний прихильник негайної мирної угоди. У ході переговорів у Бресті австрійська делегація здійснювала постійний тиск на німців з метою досягнення якнайскорішої згоди щодо мирного врегулювання на Сході.

Проблемним моментом для Австро-Угорської монархії була також відсутність формального національного консенсусу щодо війни. На відміну від інших країн-учасників, Австро-Угорщина вступила у конфлікт, не маючи парламентського схвалення. У 1914-1916 рр. країна керувалася надзвичайними декретами уряду, імперський рейхстаг було скликано лише у 1917 р. До того ж 1917 р. діяла заборона на публічне, у пресі, обговорення цілей країни у війні. За офіційною позицією країна стала жертвою агресії і воювала за утримання довоєнного статус-кво, що було недалеко від істинного стану справ.

Фактичні амбіції Австро-Угорщини щодо післявоєнного врегулювання у найкращому випадку обмежувалися так званим «австро-польським» вирішенням долі земель Царства Польського та (або) приєднанням частини

румунських земель. Австро-Угорщина не була готовою до більш амбітних геополітичних проєктів і через ту обставину, що включення до її складу нових територій означало зміну балансу між основними етнополітичними групами населення країни. Зокрема існували фундаментальні протиріччя між потребою реформи політичної системи імперії і принципом австро-угорського дуалізму середини XIX ст. Угорські політичні еліти, лідером яких був прем'єр-міністр королівства граф І. Тиса, були категорично проти будь-яких змін у політичній системі, які б зменшували політичну вагу Угорщини. Щодо українських земель це безпосередньо торкалося питання українського Закарпаття. Іншими двома фундаментальними протиріччями були конфліктні відносини між німецькою і слов'янською (чеською) етнічними групами та українсько-польський конфлікт.

Вимоги української делегації на Брестських переговорах щодо передачі Україні Холмської губернії та утворення окремого коронного краю із Східної Галичини порушувало баланс сил, ставлячи в опозицію до імперської влади впливові польські еліти і польський політичний рух. Погодитися із умовами української делегації на переговорах у Бресті австрійську дипломатію вимушували лише критичні внутрішні умови і крайня потреба у постачанні продовольства із України. Ситуація в Австро-Угорщині створювала для української дипломатії широкі можливості – імперія могла зберегти своє існування лише за досягнення швидкого миру у світовій війні, а її внутрішній устрій потребував кардинальних політичних реформ.

Існування української державності відповідало геополітичним інтересам Болгарії, Румунії та Оттоманської імперії. Україна територіально утворювала буфер між Росією та Чорноморським регіоном, зводячи нанівець вікові цілі російської імперської політики із проникнення на Балкани, Близький Схід, оволодіння проливами.

Геополітична роль України для країн Антанти була двоїстою. Стратегія «вирішального удару», нав'язувана ним Німеччиною, мала для Антанти таке саме значення, що і для Центральних держав. Переможець у війні отримував

найширшу свободу рук для геополітичного форматування післявоєнного світу. Це змушувало країни Антанти у 1918 р. керуватися насамперед тактичними завданнями у своїх відносинах із Україною. Практично, ці завдання зводилися до намагання утримати Україну як складову Східного фронту Німеччини та, таким чином, зменшити військові можливості Німеччини щодо концентрації сил на Заході.

Так, до укладання Брестських угод Франція вдавалася до прямого субсидування Центральної Ради, із метою схилити її до продовження військових дій. Укладання Брестських угод і фактично абсолютний політичний контроль Німеччини над Україною закономірно зменшував інтерес Франції до України. Існував конфлікт між фактом участі України у подіях 1918 р. як партнера і протекторату Німеччини і «союзницькими зобов'язаннями» Франції перед урядом Росії. Звичайно, у цьому сенсі мається на увазі законний уряд Росії, як правонаступник зовнішньополітичних зобов'язань цієї країни як члена Антанти. Більшовицький уряд не розглядався як законний, і, як і уряди УНР і Української Держави, міг кваліфікуватися як партнер Німеччини.

Існування небільшовицьких «білих» урядів у контексті відносин із країнами Антанти, насамперед із Францією, утворювало для Української Держави небажану колізію. Фактом їх існування створювався геополітичний суб'єкт, який мав «моральне право» на підтримку держав-переможниць у відновленні «законної влади» у Росії, що логічним чином передбачало ліквідацію пов'язаних відносинами із Німеччиною режимів. Отже, об'єктивним чином Українська Держава не була зацікавленою в існуванні і посиленні «білих» політичних режимів, які репрезентували себе як правонаступників «законної влади» у Росії. Адже «законна влада» у Росії була у стані війни із Німеччиною, Брестські угоди уклалися більшовицьким режимом, який отримав владу унаслідок перевороту. У самій Франції діяла активна і агресивно налаштована російська еміграція, яка лобіювала саме таке розуміння зовнішньополітичної ситуації на сході

Європи.

Слід брати до уваги ретроспективний факт того, що Франція не докладала конкретних зусиль до ліквідації Брестської системи відносин, а виявилася готовою активно їх використовувати у рамках доктрини «санітарного кордону». Формування її східноєвропейської політики у 1919-му і наступних роках відбувалося за умов посилення більшовицького режиму, який продовжував розглядатися як «про німецький» і намагався вибудувати свої зв'язки із новою Німеччиною, спираючись на її ліві сили. Здійснення демократичних політичних реформ, відмова від залишків німецького впливу і прийняття профранцузької орієнтації виявилися тією основою, на якій відбувалася «модернізація» Брестської геополітичної системи у систему «санітарного кордону».

Як показує досвід переговорів, які провадив у Лондоні на початку 1919 р. від імені уряду Фінляндії барон К. Маннергейм, зовнішньополітичне врегулювання на такій же основі було можливим і з Великою Британією. Як зазначає у своїх спогадах К. Маннергейм, у Великій Британії у ході політичних консультацій він дізнався, що серед владних кіл країни є прихильники погляду на необхідність геополітичного поділу Росії.

Із об'єктивної позиції, британська політика потребувала такого рішення. У випадку завершення світової війни за участю Росії у таборі переможців, ця країна відповідно до передвоєнних угод мала отримати контроль над Чорноморськими проливами, виключний вплив на Балканському півострові і доступ на Близький Схід. Нагадаємо, що загроза подібного розвитку подій у середині XIX ст. призвела до формування антиросійської коаліції європейських держав і Кримської війни. Подібна геополітична конфігурація створювала загрозу життєвим інтересам Великої Британії – Суецькому каналові і її комунікаціям у регіоні Африки та Британської Індії. Об'єктивно, існування незалежної Української Держави, яка б відділяла Росію від Чорноморського регіону, відповідало інтересам Великої Британії. Хоча і суперечило її «моральному зобов'язанню» перед

«законним урядом» Росії.

На наш погляд, найбільш перспективним із позиції геополітики для Української Держави могло бути партнерство із Сполученими Штатами Америки. Цьому сприяла низка обставин.

По-перше, ще у 1914 р. полковник Е. Хауз висловив цілком підтриману президентом В. Вільсоном думку щодо неприпустимості такого завершення Першої світової війни, за якого, унаслідок рішучої перемоги однієї із сторін, домінування на європейському континенті отримувала би Росія або Німеччина. Існування Української Держави, політично рівновіддаленої від Німеччини та Росії відповідало б завданням забезпечення геополітичної стабільності в Європі без домінування.

По-друге, існування Української Держави безпосередньо відповідало проголошеному В. Вільсоном революційному принципу самовизначення націй. Принцип самовизначення націй як фундаментальний для нового світового устрою легалізував результати волевиявлення українського народу у 1917 р.

По-третє, існування незалежної Української Держави, яка б не входила до так званих «великих» країн, а, отже, не претендувала на систему закритих від іноземної конкуренції ринків, відповідало актуальній для США початку ХХ ст. меті економічного проникнення на європейський континент.

Кардинальне значення для Української Держави мала також геополітична стратегія, яка реалізовувалася урядом Радянської Росії. За нашою оцінкою, вона мала як слабкі, так і сильні сторони. У 1918 р. у геополітичному мисленні радянського керівництва можна виділити два рівні. На глобальному рівні, радянське керівництво керувалося доктриною світової революції, роблячи ставку насамперед на революціонізування Німеччини. На регіональному рівні, проблему для Радянської Росії становила її економічна несамодостатність, яка мала декілька виразів. РСФРР була несамодостатня у продовольчому плані. Зерновий баланс російських територій був дефіцитним, що ставило проблему «отримання зерна» із України. Отримання

контролю над Україною дозволяло вирішувати це завдання силовим шляхом, що із точки зору реалій економіки і політики більшовизму було для уряду В. Леніна найбільш прийнятним. Перенапруженість транспортної системи залізничних сполучень під час Першої світової війни виявила неоптимальність у розміщенні виробничих сил у масштабах Російської імперії. Основні промислові центри Петрограду і Москви були надто віддаленими від джерел сировини і енергії, передусім, Донецького басейну. Намагання зменшити «транспортне плече» спонукало навіть до складання у 1917 р. проектів масового перенесення виробничих потужностей на південь.

На відміну від інших глобальних і регіональних геополітичних акторів, більшовицький уряд міг провадити і здійснював на практиці «гібридну» політику зовнішнього впливу, активно використовуючи для цього власні «прокси» сили – асоційовані із ідеологією більшовизму ліві політичні групи і партії. Враховуючи, що Україна належала до постросійського простору, де більшовизм був питомим соціокультурним і політичним явищем, уряд Леніна міг спиратися на цілу низку політичних сил, починаючи від утвореної 18-20 квітня 1918 р. КП(б)У і до українських есерів і анархістів.

2.2. Особливості формування дипломатичної служби гетьманської держави

Геополітичні завдання України могли бути реалізовані за умов адекватного розуміння «вікна можливостей» 1918 р. та розуміння необхідності щодо реалізації власного геополітичного проекту із переформатування геополітичного простору Східної Європи.

Як ключовий слід також розглядати фактор внутрішньої стійкості Української Держави. Можна зробити принциповий висновок, що успішними на геополітичному просторі, що трансформовувався, виявилися ті державні утворення, де процеси внутрішньої консолідації відбувалися швидше.

Аналіз джерел вказує, що гетьманський уряд (і особисто П.

Скоропадський) у стратегічних розрахунках розглядали становище Німеччини як стратегічно стабільне, та таке, що дозволяло їй продовжити військову боротьбу й досягти сприятливих умов миру.

Відповідно, українська дипломатія спиралася переважно на відносини із Німеччиною, а зносини із країнами Антанти розглядала як перспективний важіль противаги домінуючому німецькому впливові.

Німецька політика щодо України визначалася наявністю декількох центрів впливу та, у цілому, була заслабкою. Відносини із Німеччиною також визначала непевність німецьких правлячих кіл у стабільності української національної державності. Тобто, відсутність впевненості у незалежності як заснованого на внутрішньому суспільному консенсусі вибору українського народу.

Бачення української ситуації із погляду німців було тим, що «праві» політичні сили в Україні (тобто, ті, що утримували владу у Українській Державі) мали приховані проросійські настрої або могли їх виявити через свою подвійну («російсько-українську») ідентичність. «Ліві» політичні сили (пов'язані із УНР), які перебували в опозиції до Гетьманату, через свою нібито націоналістичну риторичку розглядалися як більш послідовно українські. Також їм симпатизували німецькі соціал-демократи.

Позиція Німеччини спричинялася до негативного вирішення низки питань (продовольчі монополії, військове будівництво, аграрна реформа) які гальмували внутрішню консолідацію Української Держави.

У відносинах із Австро-Угорщиною це дозволило наблизитися до розв'язання польського питання української політики.

Проблема політики Австро-Угорщини як протектора українського суверенітету (статус та дії австрійських військ в Україні) вирішувалася менш послідовно.

Відносини із країнами Антанти слід кваліфікувати як менш успішними. Частково це пояснювалося протидією Німеччини, почасти – загальними упущеннями щодо розумінні «вікна можливостей» у геополітичній ситуації

1918 р., та неправильною оцінкою перспектив у відносинах із окремими державами, насамперед, із США.

Можна впевнено стверджувати, що у гетьмана П. Скоропадського було концептуальне бачення глобального проекту щодо Східноєвропейського геополітичного простору. Українську політику на Сході слід розглядати саме крізь концептуальні положення такого проекту, який, із зрозумілих причин, послідовно не артикулювався для широкої громадськості та фрагментарно висвітлений у «Спогадах» гетьмана, написаних у 1919 р. Обрисами цього проекту були:

- політичне і територіальне відсунення РРФСР від північно-східного кордону України, порушення німецько-більшовицької єдності. Проблемною є оцінка того, наскільки українською дипломатією були використані можливості маневрування між більшовиками та Німеччиною;

- утворення цілісної території України у межах етнічних українських кордонів включно із Кримом;

- використання у боротьбі із РРСФР організованих антибільшовицьких сил як військових «проксі» формувань. Перспективна участь у формуванні нової російської небільшовицької державності, конфігурація якої відповідала б національним інтересам України;

- формування дружнього щодо України геополітичного оточення. Визначення сфери впливу на основі конфедеративних і наближених до них міждержавних зв'язків із неросійськими народами і козацькими військами.

У цьому контексті видання «Федеративної грамоти» гетьманом П. Скоропадським не могло змінити фактичної суті геополітичного проекту. Формований ним розклад сил на Східноєвропейському просторі на кінець 1918 р. виключав існування іншої потуги, крім Української Держави, яка виступала старшим партнером та організатором російських антибільшовицьких формувань і провідником спрямованої проти більшовицької загрози політики країн Антанти.

Під час розбудови апарату держави та державної служби в Українській

Державі Гетьман П. Скоропадський розумів, що жоден із напрямів геополітичної стратегії не можна буде досягнути без існування потужного дипломатичного корпусу. П. Скоропадський обирав склад дипломатичних місій надзвичайно помірковано та ретельно. З одного боку це давало можливість для повноцінної реалізації поставлених перед дипломатом місій, оскільки ретельний відбір передбачав максимальну точність при обранні кандидатур послів та консулів. Натомість таке зволікання призвело до того, що дипломатична служба Української Держави сформувалася не одразу, що значно пригальмувало процеси міжнародного визнання молоді Української Держави.

Дипломатичний корпус гетьман П. Скоропадський не став змінювати докорінно після падіння УНР, зробивши однак найбільш необхідні кадрові перестановки. Але головним здобутком стало те, що дипломатична служба як така отримала власне місце в системі органів державного управління та механізму держави, згодом втілюючись в окремому відомстві – Міністерстві закордонних справ.

Своїм же організаційним призначенням дипломатична служба, як така, завжди мала на меті реалізацію зовнішньої політики політичного керівництва країни. Хоча на момент проголошення Гетьманату про чіткий структурний зв'язок між політичним керівництвом країни, геополітичною стратегією та дипломатичним корпусом годі було розраховувати, оскільки гетьман П. Скоропадський та його Уряд пов'язували діяльність дипломатичних місій і послів Української Держави насамперед із вирішенням проблеми повоєнного часу – встановлення та закріплення мирного співіснування сусідніх держав. Саме тому доцільно говорити про те, що реалізація будь-яких зовнішньополітичних намірів Уряду гетьмана П. Скоропадського пов'язувалася із рівнем компетенцій осіб, які представляли Українську Державу у зносинах з іншими країнами.

Для розуміння місця дипломатичної служби в системі органів державного управління періоду Української Держави доцільно насамперед

сформулювати визначення дипломатичної служби, розкривши її зміст та основне призначення.

Так, А.М. Зленко акцентує увагу на тому, що дипломатична служба України – складова частина державної служби, що призначена забезпечувати практичну реалізацію зовнішньої політики України, представляти та захищати національні інтереси України у сфері міжнародних відносин, а також права та інтереси юридичних осіб і громадян України за кордоном [89, с. 387]. Це визначення можна вважати класичним, хоча слід зауважити на тому, що воно відповідає сучасним реаліям і не може повною мірою відображати реалії 1918 р.

Так само В.М. Матвієнко, спираючись на досвід функціонування дипломатичної служби України доби незалежності, доходить висновку, що дипломатична служба – це окремий напрям державної служби з реалізації та представлення інтересів держави у зносинах з іншими суб'єктами міжнародного права, визнаних державою [131, с. 544]. Щоправда К.І. Грищенко вважає, що дипломатична служба – це сукупність дипломатичного корпусу та організаційної побудови зв'язків між різними державними органами, які реалізують зовнішню політику та передбачають таку діяльність в якості основної функції, покладеної на неї державою» [92, с. 233-235]. З одного боку таке поняття дещо розмите, але воно має один важливий елемент – дипломатичний корпус.

Отже, доцільно зробити висновок, що дипломатична служба розуміється в двох аспектах:

– інституційному – сукупність та структурна побудова державних органів та інституцій, що є суб'єктами реалізації зовнішньої політики держави, підпорядковані найвищій посадовій особі держави в сфері зовнішньої політики;

– організаційному – дипломатичний корпус, посадові особи держави та зв'язки, які встановлені і підтримуються такими особами від імені держави, формуючи системи міжнародних зв'язків останньої.

Отже, таке відмежування двох складових дипломатичної служби дасть змогу глибше проаналізувати та зрозуміти процеси, які відбувалися в дипломатичному середовищі Української Держави та отримати розуміння тих причин та передумов, які в той чи інший спосіб впливали на ефективність зовнішньополітичних заходів і процесу реалізації геополітичної стратегії Уряду гетьмана П. Скоропадського.

Загалом, українська дипломатична традиція має давню історію та є доволі успішною на різних етапах державотворення на українських землях. Період початку ХХ ст. ознаменувався скоріше відродженням дипломатичних традицій та вітчизняної дипломатичної школи. Хоча яскравих дипломатів та надзвичайно потужних перемовників українська еліта на землях Російської імперії практично не мала, а тому доводилося ретельно підбирати дипломатичний корпус із представників етнічних українців по всій території розселення української нації, і як продемонструє практика, особливо впливових дипломатів Українська Держава знайшла в осередках громадських та націоналістичних організацій на землях, підпорядкованих Австро-Угорщині.

Слід підкреслити, що дипломатична діяльність стала важливою складовою процесу українського державотворення. Утім, характерною особливістю розбудови й розвитку дипломатичної служби всіх українських державних формувань була складна геополітична ситуація наприкінці Першої світової війни і в перші повоєнні роки. Самостійницькі українські державні утворення стали об'єктом прагматичного інтересу з боку Росії, Четверного союзу, держав Антанти та сусідніх країн і змушені були скеровувати зовнішньополітичну діяльність виключно на захист своєї незалежності, яку, незважаючи на всі зусилля молоді української дипломатії, так і не вдалося зберегти [57, с. 104].

Слід виокремити ті передумови та характеристики процесу державотворення, які стали вихідними для формування дипломатичної служби гетьмана П. Скоропадського. Серед таких факторів доцільно навести:

- розпад апарату держави, сформованого за часів УНР, розбіжності в орієнтирах та баченні майбутнього Української Держави більшістю з дипломатичного корпусу УНР;

- повоєнний стан та економічна руїна, що змушувала шукати нові орієнтири для зовнішньоекономічних відносин та відновлення інвестиційної привабливості Української Держави;

- відсутність чітких орієнтирів в зовнішній політиці Уряду гетьмана П. Скоропадського на перших етапах становлення Української Держави (до літа 1918 року);

- відсутність спеціального дипломатичного корпусу та посадовців з відповідною освітою для призначення на посади послів в різні країни, очільників місій та консульств тощо;

- брак фінансування державних установ та дипломатичної служби майже протягом всього періоду існування Української Держави та низький рівень організаційного й ресурсного забезпечення проведення дипломатичної діяльності в більшості країн (окрім Німеччини та Австро-Угорщини);

- обмеженість дипломатичних можливостей послів та консулів Української Держави через відсутність власної армії та орієнтиру зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського на інтереси Німеччини;

- занадто мала кількість дипломатичних зв'язків, установлених за часів УНР.

Отже, цілком обґрунтовано можна стверджувати, що в таких вихідних умовах надзвичайної ефективності від дипломатичного корпусу годі було очікувати. Однак Уряд гетьмана П. Скоропадського, розуміючи важливість дипломатичного корпусу та необхідність формування виключно дієвого апарату структури органу в сфері закордонних справ, намагався фактично заново створити всю дипломатичну службу.

Саме тому слід погодитися з думкою Р.Я. Пирога, який вважає надзвичайним здобутком в аспекті реалізації геополітичної стратегії Української Держави той факт, що саме за П. Скоропадського «вперше

розроблено і втілено в життя структуру центрального апарату Міністерства зовнішніх справ з розгалуженими підрозділами. Головним керівним колегіальним органом визнано Раду міністерства у складі міністра та його заступників, а також директорів департаментів та технічного апарату. Законом від 17 серпня до складу Ради долучились досвідчені дипломати і громадсько-політичні діячі. Рада відстежувала міжнародну ситуацію, розробляла рекомендації щодо важливих напрямів зовнішньої політики та здійснення дипломатичних акцій» [174, с. 69]. Таким чином створено інституційну основу для практичної реалізації зовнішньополітичного курсу, проголошеного П. Скоропадським. При цьому цілком імовірно, що саме за рахунок інституційного забезпечення сама зовнішня політика отримала новий імпульс та поштовх до розвитку через залучення в цей процес досвідчених і впливових дипломатів, громадських діячів, визнаних в Європі.

Першим міністром закордонних справ був Микола Василенко (30 квітня – 20 травня 1918 року), але він поєднував посади Голови Ради Міністрів, міністра освіти та науки і, власне, міністра закордонних справ. Таке поєднання не могло бути ефективним для реалізації основних функцій в Уряді, але саму посаду міністра закордонних справ Української Держави і П. Скоропадський і М. Власенко намагалися тримати вакантною, поки не буде знайдено ефективного управлінця та дипломата.

Ним виявився Д. Дорошенко, якого можна вважати одним із найбільш знаних посадовців епохи Української Держави та котрий в ранзі міністра закордонних справ розробив і подав на затвердження законопроект, яким фактично передбачалося створити дипломатичну службу Української держави. 14.06.1918 р. Рада Міністрів ухвалила «Закон про посольства і місії Української Держави» [151, с. 27]. Як зазначає з цього приводу І.Б. Дацьків, вказаний закон істотно впорядкував діяльність дипломатичного корпусу та активізував його політичну активність шляхом встановлення і розвитку міжнародних відносин Української Держави. Зокрема вчений акцентує увагу на тому, що аналізований Закон передбачав, що «глав дипломатичних

представництв за кордоном призначатиме особисто гетьман, інших дипломатів – міністр. Головними завданнями закордонних представництв визначили політичні зносини з урядами іноземних держав; захист інтересів України у царині суверенності та економічних відносин; забезпечення прав українських громадян за кордоном; виконання обов'язків консульств у країнах, де вони були відсутні» [67, с. 198-201]. Поява цього засадничого документа дала змогу сформувати повноцінні дипломатичні установи у формі представництв у Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії й Туреччині.

Отже, 14 червня 1918 р., коли урядом Української Держави було ухвалено «Закон про посольства і місії Української Держави», слід вважати вихідною датою в процесі становлення зовнішньополітичного відомства. Однак сама дата привертає неабияку увагу, враховуючи, що Гетьманат існував з 24 квітня 1918 року, а спромігся створити власну мережу дипломатичних представництв, підпорядкованих Міністерству зовнішніх справ лише через декілька місяців. Насправді таке зволікання негативно позначилося на ході переговорів із встановлення перших дипломатичних контактів між Німеччиною та Австро-Угорщиною з одного боку і Україною – з другого.

Проте цей крок був важливим через необхідність впорядковувати державотворчі процеси і розбудовувати ефективну систему державних органів. Так, відповідно до наведеного вище закону, усі дипломатичні представництва України за кордоном мали поділятися на:

- посольства першого розряду на чолі з послом або уповноваженим міністром;
- посольства другого розряду – на чолі з міністром-резидентом [253, с. 10].

Показовим прикладом ефективної реалізації аналізованого Закону слід вважати процес формування посольств в Болгарії та Османській імперії. І хоча цей процес надто затягнувся, але сам механізм демонструє, з якою ретельністю добиралися дипломатичні представники Української Держави за

кордоном.

Так, відповідно до цього закону 21 червня 1918 р. П. Скоропадський підписав указ про створення посольств першого розряду в Болгарії і Туреччині. Насамперед, у першій половині липня 1918 р. почалося поетапне формування штату дипломатичної місії до Софії. 8 липня радником посольства було призначено Ф. Шульгу, до обов'язків якого входило надавати консультації послу з усіх важливих політичних та економічних питань. Також на нього мали покладатися функції голови дипмісії в разі відсутності посла в Болгарії. У такому випадку до радника посольства переходили усі обов'язки посла, але без низки притаманних тільки послам прав і привілеїв. 11 липня секретарем посольства було затверджено В. Драгомирецького, старшими урядовцями – Д. Шелудька, П. Сікору, а молодшими урядовцями – М. Лаврика та Ю. Налісника. Перекладачем при посольстві був І. Додул. П. Скоропадський, розуміючи важливу політико-дипломатичну й економічну роль Болгарії для Української Держави, прагнув призначити послом до цієї країни надійного й досвідченого дипломата. Тому 17 липня 1918 р. на цю посаду він затвердив відомого українського політичного діяча, колишнього міністра закордонних справ УНР О. Шульгіна [166, с. 234]. Натомість при призначенні посла в Туреччині гетьман П. Скоропадський виходив насамперед з того, яким чином майбутній посол розуміє питання Криму та територіальної цілісності Української Держави, а вже після зробив вибір в надії схилити Туреччину, що вже вийшла з Першої світової війни, на свій бік в боротьбі за незалежність України із більшовицькими військами.

Значну увагу Київ надавав представництву у Швейцарії. Головою української дипломатичної місії, яка розмістилася у Берні, було призначено Євмена Лукаsevича. Посольству у Берні призначалось виконання надзвичайно важливих завдань щодо формування відносин із нейтральними країнами і державами Антанти, що мали в цій країні свої дипломатичні установи. Саме тут започаткувались контакти з дипломатами нейтральних

Іспанії та Нідерландів. Посольство згодом сприяло поїздкам українських дипломатичних місій з Києва до країн Західної Європи, ним забезпечувалась поштова дипломатична кореспонденція в Україну. Відповідно до масштабів діяльності посольство у Швейцарії було укомплектовано досвідченими кадрами, серед них секретар посольства Г. Білянкін, військовий аташе генерал Л. Дроздовський. Високоосвічений аташе володів кількома європейськими мовами, а в роки Першої світової війни був начальником штабу 1-го гвардійського корпусу [234, с. 48].

8 жовтня Рада Міністрів ухвалила законопроект про створення дипломатичного представництва зі статусом посольства 2-го розряду у Фінляндії. Послом було призначено працівника міністерства закордонних справ К.Лоського, а секретарем – М.Галущинського. У Гельсінгфорсі українських дипломатів доброзичливо зустрів президент країни генерал Маннергейм і голова уряду Свінгхувуд, які визнали незалежність України і висловили дружнє ставлення до її народу і уряду. Посольства 2-го розряду створено також на Кубані і в Польщі. До Варшави у перші ж дні відновлення незалежності польської держави в середині листопада відбула дипломатична місія на чолі з радником міністерства закордонних справ О.Карпінським. Заслуговує на увагу спрямування ще у серпні 1918 р. дипломатичної місії до Галичини, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, що свідчило про певні наміри уряду гетьмана П.Скоропадського щодо соборності України [67, с. 199].

Хоча не у всіх країнах, які з огляду на географічне чи геополітичне становище мале першочергове значення для утримання територіальної цілісності України були відкриті посольства.

Наприклад, відсутність українського посла в Румунії компенсувалася консульськими установами. Так, з липня 1918 р. генеральним консулом України в Ясси було призначено К. Чоботаренка, який був добре обізнаний із ситуацією в Румунії. Віце-консулом до Галацу гетьманський уряд затвердив С. Білецького. У липні-жовтні 1918 р. відносини України з Румунією

підтримувалися на рівні Генерального консульства, яке займалося поточною роботою: вивезенням військового майна, поверненням військовополонених, контролем за від'їжджаючими в Україну (реєстрація та видача перепусток), прийняттям заяв про бажання взяти українське підданство, захистом інтересів українців перед місцевою румунською владою, видачею допомоги українським громадянам тощо. К. Чоботаренко очолював Генеральне консульство України в Румунії з червня по листопад 1918 р., коли кабінет Ф. Лизогуба був розпущений, і С. Гербелю було доручено формування нового кабінету, перед яким стояло завдання створення федерації України з майбутньою небільшовицькою Росією. Нова українська влада прийняла рішення замінити всіх керівників українських консульств у Румунії, зокрема в середині листопада 1918 р. було відкликано К. Чоботаренка [134, с. 301].

За період правління гетьмана П. Скоропадського було утворено спеціальну комісію під головуванням сенатора С. Шелухіна, яка на основі етнічних принципів визначила територіальні межі Української Держави, що мало допомогти в утвердженні кордонів країни. У Бессарабії розмежування українців і молдаван мало відбутися по лінії від містечка Новоселиці (нині райцентр Чернівецької області) вздовж старого кордону з Румунією, включаючи до складу України весь Хотинський повіт, далі по річці Дністер (населені пункти Сорока, Вадрашков, Дубосари, Григоріанів) до міста Бендери, а звідти до меж Акерманського (Білгород-Дністровського) й Ізмаїльського повітів, які згідно з законопроектом про адміністративний поділ, що розроблявся гетьманським урядом у травні 1918 р., мали належати до Української Держави [166, с. 233-234].

Гетьманський уряд налагоджував відносини з урядами інших держав. Велися переговори з Швейцарією, Іспанією, Данією, Швецією, Норвегією, Нідерландами, Італією, Персією. Добрі відносини встановилися з державами, що утворилися на території колишньої царської Росії: Фінляндією, уряд якої очолив давній приятель гетьмана П. Скоропадського генерал К. Маннергейм, Грузією, Литвою, Естонією. Якщо Центральна Рада мала офіційні

дипломатичні відносини лише з Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною, то Українська гетьманська держава обмінялася посольствами з 12-ма країнами світу [Error! Reference source not found., с. 27-28].

Цікавим був і зворотній напрям діяльності дипломатичного корпусу та Міністерства закордонних справ Української Держави – прийняття дипломатичних місій. Насправді, відносини, наприклад, з Австро-Угорщиною та Німеччиною, розвивалися активно в обох напрямках. А з іншими державами, зокрема нейтральними – перевага та ініціатива були на боці Української Держави.

Наприклад, із Німеччиною безпосередні контакти та відносини налагоджувалися бароном Штайнгелем, який був призначений послом в процесі переговорів щодо укладення економічної та фінансової угод.

У Києві, своєю чергою, діяло німецьке посольство. У Харкові, Одесі, Катеринославі й Миколаєві були відкриті німецькі консульства. 24 липня Німеччина ратифікувала Німецький мирний договір. Пронімецьку орієнтацію уряду Української Держави виявила поїздка до Німеччини голови Ради Міністрів України Ф. Лизогуба, а пізніше (з 4 до 17 вересня 1918 р.) і самого гетьмана П. Скоропадського. Німецький уряд організував гетьману гостинний прийом. Його прийняв імператор Вільгельм II. У поїзді Німеччиною П. Скоропадський побував на заводах Круппа, у Кілі, здійснив подорож на підводному човні, об'їхав німецький флот на міноносці. Німеччина демонструвала перед гетьманом свою могутність. Однак, будучи зацікавленою у своєму союзнику на Сході, погодилася сприяти позитивному вирішенню для України питання Холмщини та Криму [78, с. 5-6].

Стосовно Криму та інших державних утворень, що виникли на території Російської імперії, Уряд Гетьмана П. Скоропадського намагався налагоджувати дипломатичні контакти. Однак гетьман обмежився лише місіями та прийняттям послів цих держав в Києві.

Слід зазначити, що в подальшому відкриття нової посольської чи консульської установи також відбувалося шляхом прийняття окремого

законодавчого акта, яким визначався клас установи (посольство 2-го рангу, надзвичайне посольство, дипломатична місія); повноваження посадових осіб такої установи, а також спосіб призначення вищих дипломатичних представників Української Держави в тій чи іншій країні. Таким чином, Українська Держава встановила дипломатичні відносини на рівні діючих дипломатичних представництв з 10-ма країнами (окрім країн Четверного союзу ще з Румунією, Фінляндією, Швейцарією, Швецією, Грузією, Вірменією).

Після підписання Брестського мирного договору до Києва наприкінці березня 1918 р. прибули представники щойно проголошеної згідно з 3-ою Статутною Грамотою Ради Всебілоруського Конгресу Білоруської Народної Республіки. Спеціальну дипломатичну місію БНР очолив Александр Цвікевич, обов'язки управління справами делегації її секретаря було покладено на Симона Михайловського. Наприкінці березня було подано клопотання про визнання повноважень представництва ще однієї молоді республіки — Національна Рада Латвії, якому доручалося тимчасово захищати інтереси громадян Латвії в Україні «до організації урядовою дорогою дипломатичних зносин між Україною і Латвією», тим самим, виконувати консульські обов'язки. Завдання Національної Ради Латвії полягали в організації евакуації та захисті прав уродженців Латвії, видачі свідоцтв для посвідчення їх приналежності до громадян Латвії [137, с. 288-289].

Отже, Міністерство закордонних справ, ще до того, як сформувало власну структуру та апарат, вже брало активну участь в процесах встановлення дипломатичних зв'язків шляхом приймання дипломатичних місій та делегацій з інших країн світу, навіть якщо вони були новоствореними та потребували міжнародного визнання не менше за Українську державу.

Повертаючись до організаційного забезпечення функціонування дипломатичної служби Української Держави, слід звернути увагу насамперед

на логіку побудови внутрішньої структури Міністерства закордонних справ. Важливу роль в його діяльності в контексті визначення основних напрямків зовнішньої політики відігравав дорадчий орган Рада міністра зовнішніх справ. Однак практична реалізація геополітичної стратегії покладалася на інші відділи та департаменти, функціонування яких відбувалося на законодавчих засадах.

Для забезпечення діяльності Міністерства було створено його канцелярію у складі 34-х співробітників. Головним виконавчим органом Міністерства визнавався Загальний департамент (з відділами особового складу, юридичного, архівного та господарського, чисельністю 44 особи), який очолив К.Лоський. Його заступником призначено В.Я. Оренчука. Не менш важливим органом Міністерства вважався Департамент міжнародних відносин, відповідальний за діяльність закордонних представництв України та міжнародно-інформаційне забезпечення. Структуру департаменту під керівництвом А.Яковліва створено з відділів: дипломатичного (46 співробітників) – для налагодження зв'язків із закордонними представництвами України, приготування нот та інших державних документів; консульський (15 осіб) – для співпраці з українськими та іноземними консульствами; преси – для вивчення і узагальнення матеріалів іноземних засобів масової інформації та розповсюдження відомостей про українські справи за кордоном. Загалом, у Міністерстві працювало за штатом від 1 червня 1918 р. 243 особи [23, с. 102-103; 104, с. 130-131].

Дещо згодом у складі МЗС виник Політичний департамент у складі відділів: дипломатичного, політичного, консульського і преси. Протягом існування Гетьманату частково набув окремих змін і загальний штат усього міністерства (як номінальний, так і фактичний). Відтак, вже в середині літа 1918 р. українське зовнішньополітичне відомство активізувало свою роботу, що після перших місяців по гетьманському перевороті й організації власних дипломатичних представництв у Центральних державах намагалось «вислизнути» з обіймів німецько-австрійської геополітичної опіки, яка

більше походила на політику міжнародної ізоляції Української Держави. Так було визначено тогочасний штатний розпис МЗС Української Держави, завізований в.о. голови Ради міністрів, сенатором М. Василенком та управляючим Міністерством закордонних справ Д. Дорошенком, що й був затверджений гетьманом П. Скоропадським [33, с. 30-31].

Загальна чисельність посольських робітників в різний період сягала 150-170 осіб. Що ж стосується персонального складу посольств I та II рангів, то їх чисельність коливалася залежно від геополітичних обставин. Таким чином до літа 1918 р. вже було сформовано остаточну структуру Міністерства закордонних справ Української Держави, яку можна представити так (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Організаційна структура Міністерства закордонних справ Української Держави в 1918 р.

Як можна побачити з рисунка 2.1 організаційна структура Міністерства

закордонних справ Української Держави є простим прикладом лінійної організаційної структури, де пряме підпорядкування всіх структурних підрозділів безпосередньо міністру закордонних справ обумовлювало якість та ефективність виконання покладених на них функцій.

Вагомим внеском і вдалим прикладом побудови зовнішньополітичного відомства з погляду стратегічного забезпечення є ініціатива Д. Дорошенка щодо створення Ради міністра. Річ в тому, що основні засади геополітичної стратегії визначає сам гетьман П. Скоропадський, але способи та засоби її реалізації повинен визначати міністр закордонних справ. Для збільшення варіативності зовнішньої політики, наявність такого консультативно-дорадчого органу видається цілком закономірним та логічним, особливо враховуючи складність історичних умов існування Української Держави.

Також слід зазначити, що значним здобутком гетьманського уряду і правовим підґрунтям для полегшення надважкої у ті буремні часи роботи українських дипломатичних представництв стало ухвалення Радою міністрів й затвердження 2 липня П. Скоропадським Закону «Про громадянство Української Держави». Важливим актом в інституційному і правовому оформленні державної служби в Україні стало візування главою держави 24 липня Закону «Про порядок призначення осіб на урядову службу», що слугував додатком до ст.3 конституційних Законів «Про тимчасовий державний устрій Української Держави». 4 липня 1918 р. гетьманом було затверджено Закон «Про установаження посад військово-морських агентів в складі посольств Української Держави» [135]. Ним, зокрема, було встановлено запровадити у складі українських посольств в Німеччині, Австро-Угорщині та Румунії посади військово-морських агентів. Кожному з них визначалося річне утримання у 12 тис. крб, а також мали бути виділені кошти на роз'їзди (3 тис. крб), на винаймання помешкання (3 тис. крб), а також на оплату щорічної зарплатні (по 6 тис. крб) для призначеного в розпорядження кожного військово-морського агента писаря. Відповідно до вказаного вище закону, 10 серпня гетьманом було законодавчо затверджено

призначення військово-морського агента також і у складі посольства Української Держави в Туреччині [33, с. 32-33].

Окремо слід зупинитися на спробах Д. Дорошенка започаткувати інститут почесних консулів Української Держави. Однак реалізація цього проекту суттєво затягнулася.

Можливість заснування інституту почесних консулів обумовлювалася в пояснювальній записці до законопроекту про Консульський статут Української Держави, підготовленій до розгляду 11 грудня 1918 р. Потреба запровадження посад почесних консулів обґрунтовувалася історико-світовим досвідом, який «дав надто яскраві картини, як гарні наслідки і плоди праці згаданих установ» та прагматично – інтересами молодої Держави: «завдяки таким відкривається дорога до правильного і правдивого висвітлення національних, релігійних, етнографічних, культурних і економічних впливів» [136, с. 9-10]. Основний наголос робився на ключовому принципі вибору особи почесного консула – він мав бути місцевим мешканцем – із огляду на потребу ознайомленості претендента зі станом економіки та торгівлі держави перебування; історією, структурою і напрямками діяльності державних установ та органів влади. Відтак, від почесного консула очікували допомоги Українській Державі в сфері організації товарообміну з зарубіжними країнами та зустрічей контрагентів; консультацій щодо торговельної політики держави перебування; цінності товарів, що експортуються країною перебування; інформації про торговельний баланс та «положення туземних мануфактур», уникнення непорозумінь країн у торговельно-економічній сфері тощо [143, с. 305-306].

З урахуванням міжнародного досвіду та європейських традицій консульської служби в Українській Державі створення почесних (нештатних) консульств передбачалося паралельно зі штатними консульськими установами. Категорії таких консульств визначалися за аналогією до офіційних консульських установ (генеральні консульства, консульства, віце-консульства та консульські агенції), а їх керівники не належали до

співробітників МЗС чи закордонних дипломатичних установ і не могли претендувати на отримання заробітної платні. Почесним консулам надавалося лише право стягувати консульські мита для покриття канцелярських видатків та оплати праці канцелярським працівникам [8, с. 11-12].

Однак ініціатива створення служби почесних консулів не була реалізована вчасно, а, на наша думку, саме за рахунок консульських відносин можна було налагодити необхідний рівень співпраці із країнами Антанти та США, враховуючи кількість української інтелігенції й іммігрантів в цих державах.

Слід підсумувати, що вагомий внесок у розвиток української зовнішньополітичної служби здійснив міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко, який став наступником Миколи Василенка. Саме Д.Дорошенко досяг важливих дипломатичних результатів, створив ефективну структуру українського МЗС і розвинув законодавчу базу зовнішньополітичної діяльності. У червні 1918 р. було прийнято «Закон про посольства і місії Української Держави», в липні цього ж року – «Закон про українську консульську службу». За період Гетьманського уряду розпочали діяльність перші вітчизняні Консульські курси – навчальний заклад, що був покликаний забезпечити державу дипломатичними і консульськими фахівцями.

Останнім міністром закордонних справ Української Держави часів гетьмана П. Скоропадського був Григорій Афанасьєв. Гетьман запросив його до складу спочатку Ради міністрів, де він був призначений з 03.05.1918 р. державним контролером. Його досвід знадобився в питаннях реформування економіки та фінансової системи повоєнної країни. І вже 14.11.1918 р. гетьман П. Скоропадський призначає Г. Афанасьєва міністром закордонних справ [151].

Незважаючи на те, що Г. Афанасьєв був останнім міністром відомства та заступив на посаду в надзвичайно складні часи, після початку відкритої агресії з боку більшовицької та «білої» Росії майже одночасно. Саме тому в

зовнішній політиці він віддавав перевагу країнам Антанти та одразу після того як був призначений міністром дав вказівку всім без винятку консульським та посольським установам Української Держави налагодити тісні відносини із представниками країн Антанти та США.

Г. Афанасьєв також обстоював лінію налагодження взаємин з Добровольчою армією. Однак йому довелося працювати у складних умовах, враховуючи настрої, що панували у значної частини добровольчого командування. Зокрема, коли в київських газетах з'явився текст наказу за підписом генерала А. Денікіна про підпорядкування йому всіх офіцерських добровольчих підрозділів на території Української Держави, то Г. Афанасьєв негайно відреагував на цей факт порушення державного суверенітету. В листі на ім'я командувача Добровольчої армії він зазначив: «У місцевих газетах з'явився витяг із Вашого наказу, що наказує всім офіцерам колишньої Російської імперії підпорядкуватися Вам. Мабуть, газети не зовсім точно передають Вашу думку, оскільки підпорядкування Вашій владі офіцерів, які служать на Україні, викликало б плутанину та порушення дисципліни в українській армії, очолюваній гетьманом. Це небезпечно, особливо у такий момент, коли українські сили у єднанні з Доном і паралельно з Добровольчою армією йдуть на боротьбу з більшовиками й на відновлення єдності Росії. Просимо роз'яснити істинний смисл вашого наказу із збереженням авторитету влади гетьману» [129, с. 78; 95, с. 234-233].

Г. Афанасьєв до самого кінця намагався відстоювати інтереси Української Держави у переговорах з Антантою та представниками «білого» руху. Однак владі Гетьманату все ж не вдалося утриматися. Останнім державним актом, у складанні якого взяв участь міністр закордонних справ Г. Афанасьєв, стала ухвала Ради Міністрів Української Держави від 14 грудня 1918 р., де зазначалося: «Обговоривши вимогу Директорії, Рада Міністрів ухвалила скласти із себе повноваження і передати владу Директорії» [Error! Reference source not found., с. 218; 50, с. 64].

Отже, можна цілком обґрунтовано стверджувати, що нетривала

дипломатична активність Г. Афанасьєва принесла хоча й невеликі, але відчутні зміни в практику функціонування дипломатичного корпусу молодої держави. Завдяки його активним діям Українська Держава де-факто була визнана країнами Антанти та навіть йшла підготовка до визнання де-юре, з метою встановлення активного та тривалого політичного контакту особливо в контексті необхідності протистояти загрози більшовицької Росії.

Підбиваючи підсумки функціонування дипломатичної служби в цілому, то слід зазначити, що гетьман П. Скоропадський домогся надзвичайних успіхів в процесі організації апарату молодої Української Держави. За неповний рік створене Міністерство закордонних справ поширило дипломатичні зв'язки та міжнародні контакти на більше ніж тридцять країн. Організаційне та інституційне забезпечення дипломатичного корпусу дало змогу активно проваджувати зовнішню політику Уряду гетьмана П. Скоропадського. До того ж, діяльність Д. Дорошенка та багато в чому саме Г. Афанасьєва дала відчутні результати в укріпленні політичної ваги гетьмана всередині каїни. Однак об'єктивні фактори врешті-решт призвели до логічного падіння Гетьманату.

2.3. Дипломатія П.Скоропадського у боротьбі із опозиційними політичними силами

Провідним фактором, який визначав результативність зовнішньополітичного курсу Української Держави, були процеси внутрішньої консолідації суспільства.

Політичний процес у Українській Державі визначався спектром політичних сил: «правими українськими» (провладними), «лівими опозиційними» (національна опозиція), «білими проросійськими», «пробільшовицькими».

Останні дві сили займали непримиренну позицію щодо української державності як такої. Вплив «білих проросійських» сил, із емігрантами із

Радянської Росії включно, не був визначальним. Щодо «пробільшовицьких» настроїв, більшовицької агентури і агентів впливу влада Української Держави займала непримиренну позицію.

Ключового значення мала політична взаємодія із «національною опозицією», яка мала інформаційний й політичний вплив на селянські маси.

Щодо ролі національної опозиції у політичних процесах Української революції, у вітчизняній історіографії існують контрверсійні, дискурсивні та суперечливі оцінки.

Як свідчить заснований на джерелах аналіз її ідеології стосовно зовнішньополітичних аспектів, які визначали її зовнішньополітичну позицію, національна опозиція була ідеологічно, концептуально та психологічно близькою до російських більшовиків і схильною до зовнішньополітичних компромісів.

У середовищі опозиційних сил опинилася правоцентристська Українська демократично-хліборобська партія. Свого часу вона виступила проти політики Центральної Ради і підтримала державний переворот з огляду на близькість її програмних цілей із задекларованим П. Скоропадським курсом ліберально-консервативних реформ. Керівники партії сподівалися на участь їхніх представників в уряді, зокрема М. Махновського, але йому була запропонована лише посада в гетьманській адміністрації, від якої той відмовився. В основному кадетський склад Ради Міністрів дав підстави керівництву УДХП вже у травні заявити про налаштованість проти нової влади. Спочатку її представники входили до Блоку опозиційних партій, але згодом залишили його через надмірну, як на їхній погляд, соціалістичність партнерів. Ті у свою чергу не хотіли бачити в організації правоконсервативну партію [146, с.349].

Зайняття України німецько-австрійськими військами призвело до фактичної ліквідації місцевих більшовицьких організацій. Водночас активізувалася потреба їх об'єднання у всеукраїнському масштабі. Серед провідних партійних і радянських працівників виявилися істотні

розходження у поглядах на тактику революційної боротьби, які зумовили й різні підходи до принципів утворення в Україні комуністичної партії – самостійної чи в складі РКП(б). На установчому з'їзді в Москві у липні 1918 р. була заснована Комуністична партія (більшовиків) України як автономна в місцевих питаннях, але «з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської комуністичної партії і в питаннях загальнополітичних – ЦК РКП(б). Тобто КП(б)У отримала статус обласної організації РКП(б)» [з, с. 212].

Риторика діячів лівої опозиції (М. Шаповал, В. Винниченко, В. Андрієвський та ін.) була зовні націоналістичною. В її основі була соціологічна теорія «трудої нації», яка ототожнювала із українською нацією «трудоий народ» (де-факто, малоземельне селянство). Фактично, теорія «трудої нації» була українізованою версією ідеології народництва, також, як більшовизм був перелицьованою під марксизм версією радикального російського народництва.

Відстороненість від влади, несприйняття задекларованих гетьманом консервативно-ліберальних реформ, істотні обмеження демократичних свобод робили опозиційність українських політичних партій до гетьманського режиму безальтернативною. Незважаючи на заборону проведення масових заходів, вони провели в середині травня свої з'їзди. У найбільш складному становищі опинилася одна з провідних сил Центральної Ради – партія українських есерів. Праве крило партії, враховуючи тимчасовий спад революції, вважали необхідним активізувати роботу з організації мас, піднесенню їх культури, класової та національної свідомості. Наголос робився на використанні легальних і напівлегальних форм діяльності. Не виключалася й участь партії в представницьких органах влади у разі їх утворення [146, с. 349].

Програмно, ідеологічно і психологічно українська «ліва опозиція», у перспективі, легко зливалася із російським більшовизмом, формуючі українські «націонал комуністичні» групи під егідою та у складі РКП(б)-

КП(б)У.

Зовнішньополітична доктрина «лівої опозиції» розглядала як свого головного (антагоністичного) ворога праві проросійські сили. Українським правим та центристським (поміркваним) політичним силам вона відмовляла у суб'єктності, розглядаючи їх як такі, що не належали до української «трудової» нації за своєю природою.

У практичній площині це знаходило вияв у радикальній критиці зовнішньої політики гетьманських урядів як «проросійської» та «пронімецької» водночас.

На території України діяли осередки Української партії лівих соціалістів-революціонерів, організаційне створення якої розпочалося навесні 1918 р. За програмними цілями вона наближалася до більшовиків, виступаючи за радянську владу, диктатуру робітників і біднішого селянства, федеративне об'єднання з РСФРР. В аграрному питанні обстоювала корінний есерівський постулат — соціалізацію землі. Вийшовши з лона лівих російських есерів [22, с. 18], ліві російські есери в Україні не тільки засуджували гетьманську владу, а й брали участь в організації боротьби проти неї. Їхнім агентом був вбитий командувач німецьких військ в Україні генерал-фельдмаршал Г. Ейхгорн. Праві російські есери далі декларацій з осудом державного перевороту не йшли. У травні ЦК партії меншовиків ухвалив спеціальну постанову «Про державний переворот в Україні», кваліфікувавши його як реакційний, здійснений німецькими імперіалістами і спрямований на розчленування Росії [146, с. 349].

Відносини українських лівих політичних сил із урядом РРСФР щодо заручення підтримкою у веденні антиурядової пропаганди та в організації антинімецьких і антигетьманських виступів є ймовірними.

Однак гетьман П. Скоропадський розумів, що опозиція шукає підтримки в більшовицькій Росії, а тому прагнув за рахунок дипломатичного корпусу знайти допомогу у цій боротьбі у сусідніх країнах і, зокрема, на Дону. «Зовнішньополітичний курс гетьмана П. Скоропадського на тісне

зближення з Доном, що активізувався в листопаді 1918 р., був виправданим, оскільки Німеччина була на межі катастрофічної поразки, Австро-Угорщина розпадалася, Болгарія і Туреччина вийшли з війни, а перемога Антанти, яка симпатизувала і підтримувала антибільшовицькі сили на Дону, була очевидною. Але він зустрів опір з боку опозиції, яку очолив Український Національний Союз. Грамота гетьмана від 14 листопада, в якій він висловився за федерацію з Великою Росією та спільну з Доном боротьбу з більшовицькою Росією, як єдиний спосіб врятувати незалежну Україну, стала поштовхом до широкого антигетьманського повстання під проводом Директорії, яке призвело до падіння Гетьманату» [67, с. 218].

Істотний вплив на внутрішньополітичну ситуацію, реалізацію державницького курсу Гетьманату справляла діяльність в Україні представників російських правих, шовіністичних, монархічних, антиукраїнських організацій – «Союз відродження Росії», «Національний центр», «Монархічний блок», «Союз російського народу», «Наша Батьківщина» та ін. Рятуючись від більшовицьких переслідувань у Росії, до Києва перебралися відомі контрреволюційні, правоконсервативні діячі О. Кривошеїн, В. Пуришкевич, П. Мілюков та ін. Тут зібралися десятки членів Державної Думи та Державної ради, які утворили своєрідне парламентське об'єднання, навколо якого згуртувалася низка російських організацій. Воно дістало гучну назву «Совет государственного объединения России» (голова барон В. Меллер-Закомельський). Між гетьманом і російським політичним бомондом в Україні склався певний статус-кво. Проте окремі російські організації проводили відверто підривну діяльність. Найбільш вороже до української державності був налаштований Київський національний центр. Провідну роль у цій відверто шовіністичній установі відігравав відомий діяч-монархіст, один із лідерів правого крила Державної думи, волинський поміщик Василь Шульгін. Він брав активну участь у вербуванні військових для Добровольчої армії [173, с. 240].

Показовим є ставлення правлячого режиму до визначення ворогів

української державності. Так, у кінці жовтня міністр внутрішніх справ В. Рейнбот видав циркуляр щодо боротьби з таємними та легальними партіями. До тих, хто виступав проти державного ладу відносили: РКП(б), КП(б)У, лівих російських та українських есерів, анархістів. Жодна з російських політичних сил чи організацій правоконсервативного, промонархічного спрямування, які діяли в Україні, не була зарахована до реєстру ворожих [263, с. 497].

Прихід гетьмана П.Скоропадського до влади природно неоднозначно сприймався політичними силами доби УНР, а враховуючи усталеність їх відносин з країнами Четверного союзу та навіть Росії, вони намагалися у своїй опозиційній боротьбі залучити зовнішніх союзників. Натомість дипломатичний корпус гетьмана П. Скоропадського намагався протистояти цьому, і особливо яскраво це протистояння можна зобразити на прикладі російсько-українських переговорів, що відбувалися влітку та восени 1918 р.

Так, керівниками більшовицької делегації Росії були Х. Раковський та Д. Мануїльський, які хоча номінально і були нейтральними по відношенню до Української Держави, але сама позиція більшовиків була для України загрозовою. Своє ставлення до російсько-українських відносин гетьман виявив неоднозначно, повністю дистанціювавшись на перших етапах та навіть відсторонивши на певний час офіційну делегацію Міністерства закордонних справ від переговорів.

Однак згодом стало відомо, що гетьман П. Скоропадський не лише займав надзвичайно активну позицію, але і вів таємні перемовини, зокрема, з метою укріплення власних позицій та протистояння опозиції, яка частково підтримувалася більшовиками, а почасти орієнтувалася на спільні з Росією інтереси. Останнє потребувало рішучих дій ще й на тлі зростаючих терористичних загроз. Насправді більшість опозиційних сил, що орієнтувалися на більшовицьку Росію, використовували в своїй підривній діяльності виключно методи терору. Останнє засвідчує про деструктивний характер опозиційного протистояння із Урядом гетьмана П. Скоропадського

та нехтування більшістю опозиційних сил устремліннями до розбудови української державності.

Яскравим прикладом цього можна вважати діяльність УНДС – Українського національно-державного союзу, «який поставив перед собою завдання сприяти побудові незалежної Української Держави. До УНДС ввійшли УПСС, УПСФ, Українська трудова партія, УДХП, Об'єднана рада залізниць України та Поштово-телеграфна спілка. У своїй антигетьманській діяльності УНДС використовував все розмаїття усної і друкованої пропаганди. Особливо широко використовувалися періодична преса, заяви та звернення. Члени Союзу надавали значну допомогу страйкарям і залізничникам України. У першій половині серпня 1918 р., після виходу з УНДС хліборобів-демократів, було прийнято статут та програмні положення цієї організації. Союз прийняв виключно національну назву Український Національний Союз (УНС) і об'єднав навколо себе національні партії та організації УПСР, УСДРП, Селянську спілку, Українську трудову партію, Галицько-Буковинську раду, Холмський комітет, Кримську Українську раду, Всеукраїнську учительську спілку, Залізничний союз, Поштово-телеграфний союз, Українське правниче товариство, Студентський союз, Чорноморську раду та Кирило-Мефодіївське товариство» [245].

Лідер УНС В. Винниченко в вересні 1918 р. намагався налагодити таємні контакти із Х. Раковським та Д. Мануїльським, пропонуючи їм повалення гетьманського ладу в обмін на керівні посади та лояльність до його партії. Щоправда більшовицька делегація не дала однозначної відповіді, але ймовірніше їх завдання полягало в оцінці реального стану опозиційного руху в Україні для того, щоб використати ці аргументи під час перемовин із самим гетьманом П. Скоропадським з метою політичного тиску на нього. При цьому Д.Дорошенко був противником такого вектору зовнішніх відносин. Тому він намагався відмовити гетьмана П. Скоропадського від подальших перемовин стосовно участі більшовиків в політичному житті Української Держави. Натомість В. Винниченко та М. Шаповал готували

повстання проти гетьмана.

У середині вересня, вже очолюваний В. Винниченком УНС, подав розлогий меморандум до держав Четверного блоку та німецького командування в Україні. Автори документа негативно оцінювали діяльність гетьманського уряду. На їхню думку, «ідея самостійної державності стоїть під знаком величезної невпевненості і тяжких сумнівів народних мас». Виходом з такої ситуації може бути лише зміна політичного курсу, наближення влади до інтересів народу, реорганізація кабінету на основі ознак національного і коаліційного складу з представників інших верств і національностей. Цього разу дана апеляція знайшла відгук у німецьких соціалістів [173, с. 240].

Наприкінці вересня 1918 р. В.Винниченко та М.Шаповал зав'язали контакти із старшинством Окремого загону Січових стрільців. Стрілецьтво морально було готове до виступу, їхні емісари, що були розіслані по країні для вербування новобранців до своєї частини, яка ще перебувала у стані формування, вже мали зносини з повстанськими отаманами Волині, Полтавщини, Катеринославщини, Чернігівщини й, очевидно, з представниками С. Петлюри (чим і зумовлюється подальша категорична вимога Січовиків введення його до складу Директорії). Тим часом погіршилася зовнішньополітична ситуація. Центральні держави терпіли поразку у світовій війні, вже в жовтні розпалася Австро-Угорщина, а в листопаді 1918 р. революція сколихнула Німеччину. Гетьманат же не мав власної армії для захисту від більшовизму зовнішнього і соціал-більшовизму внутрішнього. І хоча на потреби Військового міністерства було витрачено вже 352 млн 101 тис. 302 крб. на практиці до сформування армії можливо стало приступити лише у вересні 1918 р. після відвідин гетьманом Німеччини на запрошення кайзера Вільгельма II. 15 вересня 1918 р. в розпорядження начальника Штабу гетьмана таємною постановою на потреби Українського козацтва було асигновано 900 тис. крб. [39, с. 24-25].

На тлі незадовільного стану економічної ситуації у відносинах між

Німеччиною та Україною до Берліна викликано генерала В. Гренера і посла А. Мумма, що ускладнило подальше політичне життя в Україні та завадило активно протистояти опозиційним силам шляхом переформатування Уряду, що потребувало остаточного погодження з німцями.

За свідченням самого П. Скоропадського, переговори з цього питання розтяглися аж на 9 днів. Гостроту боротьби за міністерські портфелі він кваліфікував як надзвичайну. Гетьман прагнув, щоб «українські елементи були представлені в достатній кількості, але одночасно, щоб не було значного ухилу вліво, який міг би призвести до краху всієї нашої роботи». П. Скоропадський дійсно перебував у складній ситуації під тиском трьох центрів впливу: Українського національного союзу, блоку Союзу земельних власників з Протофісом і німців. Останні вимагали від нього більш виразної українізації уряду, наголошуючи, що Німеччина може навіть вивести свої війська при умові формування проросійського уряду [173, с. 240-241].

Ще одним досить активним та визнаним в європейських політичних колах опозиціонером гетьмана П. Скоропадського вважається С. Петлюра, який мав величезний вплив на земства, що іноді дуже ускладнювало постачання продовольства, озброєння та амуніції в Німеччину в останній період Першої світової війни. По суті С. Петлюра через Всеукраїнський земський союз намагався вести підривну діяльність проти постачання армій Четверного союзу. Це було на користь країн Антанти, але саме ці країни не визнавали С. Петлюру, а німецьке та австрійське командування було згодне піти на окремі поступки, що, до речі, самим С. Петлюрою було розцінено як жест, якщо не підтримки, то нейтралітету по відношенню до його опозиційних намірів і настроїв.

У кінці травня він направив послам Німеччини і Австро-Угорщини меморандум проти розпуску та арештів земських управ, які нерідко здійснювалися за допомогою німецьких військових. А в середині червня висунув П. Скоропадському ультимативні вимоги розпуску уряду, проведення виборів до Українських установчих зборів, віддання до суду

місцевих старост, які допустили репресії щодо земських органів тощо [55, с. 25]. Однак після арешту С. Петлюри у кінці липня діяльність керівництва ВЗС звелася до захисту земств від утисків гетьманської адміністрації. Один із лідерів союзу К. Мацієвич пізніше писав: «...з портфелем повним телеграм, скарг доводилося їхати до І. Кістяковського, тодішнього всевладного міністра внутрішніх справ, щоб якось полегшувати долю земств і земських діячів» [138, с. 201].

Проте в липні 1918 р. агенти секретної служби Гетьмана доповіли, що С.Петлюра, очевидно через німецького посла в Україні А. фон Мумма, увійшов в зносини з автором гетьманського перевороту німецьким майором Гассе й запропонував йому організувати новий переворот – соціалістичний. Передбачалося повалити кадетський уряд Ф.Лизогуба і замість нього поставити націонал-самостійницький соціалістичний, який би більше відповідав бажанням німецького Рейхстагу (в якому значну роль відігравали соціалістичні фракції). Гетьман, якщо того забажали б німці, міг залишитися, але лише номінальним главою держави, без важелів впливу й із суто представницькими повноваженнями. Переворот передбачалося здійснити цілком мирним шляхом, тобто у призначений час заарештувати всіх міністрів у себе в домішках, а потім оголосити список нових міністрів [103].

Почувши про таке, П.Скоропадський не хотів у це вірити, позаяк був цілком впевненим у міцності свого становища й вважав С.Петлюру надто нікчемною людиною. Втім, за кілька днів такі ж відомості отримав і голова Ради міністрів Ф.Лизогуб. Як виявилось, до перевороту залишалось лише три доби. Тільки тепер П.Скоропадський вирішив застосувати енергійні превентивні дії й наказав начальникові свого Штабу, за згодою з німецьким командуванням в Україні, провести арешти усіх очільників українського самостійницького соціалістичного руху, а для того, аби ці заходи не набули гучного антиукраїнського враження, було вирішено арештувати у Києві також кількох крайніх правих російських політичних діячів [39, с. 25-26].

Заколот, власне, як організована й цілеспрямована спроба повалення

влади силами військових частин, розпочався вранці 16 листопада 1918 р. Що ж стосується окупаційних військ, то створена німецькими вояками у Києві Велика солдатська рада ще 13 листопада ухвалила рішення про невтручання в українські внутрішні справи. 15 листопада делегація СС повідомила командування німецького гарнізону у Білій Церкві, що «цими днями почнеться український національний рух», прагнучи заручитися його нейтралітетом. Наступного дня на переговори до Білої Церкви прибули представники Великої солдатської ради з Києва, які зустрілися з В.Винниченком, С.Петлюрою та Ф.Шведцем і 17 листопада підписали угоду з «Українським республіканським правительством», за умовами якої Директорія гарантувала недоторканність і своєчасне перевезення німецьких військ за межі України, а німецька сторона зобов'язувалася не втручатися у внутрішні українські справи [40].

Отже, це яскраво засвідчує, що опозиційний рух, який стрімко розвився від початку існування Гетьманату створив надзвичайні перешкоди на шляху становлення української державності. Дипломатична служба Гетьмана П. Скоропадського виявилася не стільки неефективною у боротьбі із опозиційними силами, скільки неготовою до того, що закордонні держави так швидко налагодять політичні контакти з лідерами опозиційних рухів. Більшість країн Європи якщо не визнавали гетьмана, то сприймали його як легітимного очільника нової держави. Натомість і Німеччина, і Австро-Угорщина пішли на контакти та поступки опозиціонерам, оскільки останні використовували надзвичайно радикальні заходи боротьби, що істотно загрожувало не лише політичній стабільності, але і економічним відносинам Української держави. Саме тиск через перебої у постачанні зброї, амуніції, продовольчих і побутових товарів, фуражу та інших товарів, необхідних для ведення війни Німеччині та Австро-Угорщині, особливо на її завершальній стадії, вплинули на лояльність німецької окупаційної влади. Через це опозиційний рух в Україні набув надзвичайної активності та став досить ефективним.

Говорячи про місце дипломатичного корпусу в цьому протистоянні, слід згадати спроби тиску дипломатичної місії в Берліні на Німецьке командування у питанні створення національної армії Української Держави для захисту від ворогів як зовнішніх, так і внутрішніх. Однак дієвих превентивних заходів дипломати, на жаль, не спромоглися здійснити, через що різні опозиційні сили встановлювали політичні контакти одразу з декількома країнами.

Слід окремо звернути увагу на характер опозиційної діяльності більшості партій та рухів. Він є деструктивним та спрямованим на повалення режиму як такого, але без реальних програмних цілей щодо устрою Української Держави. Опозиційні сили не намагалися налагодити діалог із Урядом П. Скоропадського, вони одразу роблять спроби повалити його режим та встановити власний. Це істотно загрожувало національному суверенітету та існуванню Української Держави як такої. Однак більшість із лідерів опозиційних партій намагалися навпаки застосувати більш жорсткі та навіть терористичні заходи з метою дестабілізації передусім політичної ситуації в країні.

Акцент робився на прагненні держав Четверного союзу створити з України певний бар'єр для більшовицької Росії. Однак реалізація таких намірів не вдалася через відсутність в Україні регулярної армії. Що ж до підтримки опозиційних рухів, то німецькі та австро-угорські високопосадовці не вбачали за необхідне витратити великі асигнування, однак завжди прагнули мати певні важелі додаткового впливу на гетьмана П. Скоропадського, якими могли бути опозиційні партії. Але при цьому привертає увагу низький рівень активності дипломатичного корпусу і, зокрема, МЗС України з реагування на загрози опозиційного руху та протистояння розширенню їх політичних контактів із закордонними країнами.

Висновки до Розділу 2

Геополітична ситуація в Європі у травні-листопаді 1918 р. визначалася останнім етапом Першої світової війни, тобто, глобальним протиборством країн Антанти та Центральних держав. Особливістю розстановки геополітичних сил у цей період були: а) беззаперечна провідна роль Німеччини у Центральному блоці, б) панування Німеччини у регіоні сходу Європи; в) утримування (щонайменше до другої половини серпня) Німеччиною стратегічної ініціативи. Останнє потребувало від правлячих кіл Німеччини обрання однієї із двох можливих стратегій виходу із світового конфлікту – стратегії концентрації сил і «рішучого удару» на Західному фронті, або стратегії затягування війни и «виснаження». Перша стратегія передбачала, що унаслідок поразки основних сил країн Антанти у Франції Німеччина матиме можливість диктувати переможеним власні умови миру; у цьому випадку її політика на сході Європи у 1918 р. могла переслідувати лише тактичні завдання, а геополітична конфігурація регіону визначалася мирними угодами. Друга стратегія виключала досягнення Німеччиною позитивних для неї результатів війни на Заході, й потребувала формування від Німеччини «східної політики», яка б формувала регіон сходу Європи як її «стратегічну глибину» і сферу її впливу.

Вибір стратегічних альтернатив правлячими колами виявився неоптимальним. Правлячі кола Німеччини не мали сформованої геополітичної концепції власної політики на сході Європи і виявилися нездатними її виробити у 1918 р. Політика Німеччини щодо сходу Європи була ситуативною і не виходила за межі тактичних завдань. Така ситуація обумовлювалася комплексом обставин. Щодо Німеччини серед таких можна акцентувати такі. По-перше, це перемога стратегії «концентрації сил» на Заході і «рішучого удару» генерала Е. Людендорфа; в історичний період, що розглядається. Е. Людендорф утримував особистий політичний вплив,

відсторонивши від ухвалення рішень своїх концептуальних опонентів. По-друге, це специфіка геополітичного бачення німецьких військово-політичних еліт, на якому позначалися особливості політичної побудови Німецької імперії. Представники «пруської» частини імперії тяжіли до експансії у Балтійському регіоні та першочергової уваги надавали польському питанню. Представники країн південної та західної частин імперії вбачали геополітичну мету у розвитку та поширенні тієї політичної моделі, яка визначала побудову Другої німецької імперії на більш широкий регіон Західної і Центральної Європи. По-третє, це інерція геополітичного мислення – мислення у категоріях «квартету великих держав» і німецько-російського союзу, що спонукало до пошуку моделі співіснування Німеччини і Росії як стабільного союзу великих країн. Як наслідок, політика Німеччини щодо України була позбавлена геополітичного бачення; вона зводилася до ситуативного маневрування між Українською Державою та РСФРР із метою отримання економічних ресурсів та запобігання відтворенню Східного фронту.

Політика ключового союзника Німеччини – Австро-Угорської імперії – також була ситуативною і визначалася кризовим станом країни, яка через внутрішнє послаблення була позбавлена можливості ведення активного зовнішньополітичного курсу. Геополітичне мислення австро-угорських еліт також виявляло системні недоліки щодо формування цілісної політики на Сході. Існування Української Держави вирішувало основні завдання зовнішньої політики Австро-Угорщини – позбавляло її спільного кордону із Росією і геополітичного тиску на неї (це саме було правильним для Болгарії та Османської імперії). Водночас невирішеність кардинального питання австро-угорської геополітики – знаходження стабільної моделі федеративної побудови імперії на основі співіснування народів – змушувала розглядати український чинник як дестабілізуючий. Геополітичні концепції австро-угорської дипломатії зводилися до «австро-польського рішення» та анексії Валахії. Обидва рішення вводили країну у внутрішню політичну кризу, де

наявність у її складі українських земель виступала як чинник дестабілізації.

Нав'язана Німеччиною військова боротьба із «рішучими цілями» нав'язувала країнам Антанти і відповідний шлях формування геополітичної моделі. Перемога у війні дозволяла переможцям повністю продиктувати власну волю переможеним, реалізувавши власну модель геополітичного устрою, що і було реалізовано у рамках Версальської системи післявоєнних відносин. Невизначена політика Німеччини на Сході і для країн Антанти створювала можливість формувати післявоєнну геополітичну конфігурацію регіону за принципом «переможець отримує усе», переслідуючи у 1918 р. лише тактичні цілі. Слід зазначити, що лише позиція Сполучених Штатів Америки, артикульована президентом В. Вільсоном, складала реальну альтернативу застарілим на час завершення Першої світової війни, геополітичним поглядам. Принцип самовизначення націй, політичної демократії, неприпустимості домінування в Європі однієї великої держави (Німеччини чи Росії), незацікавленість США в анексіях на європейському континенті створювали об'єктивні передумови для дієвої співпраці дипломатії Української Держави із цією країною.

Слід особливо підкреслити, що Брестська система відносин, сформована мирними угодами, укладеними у Брест-Литовську, та принцип самовизначення націй, проголошений В. Вільсоном, стали підвалинами післявоєнного устрою на сході Європи. Вони позначилися у системі «санітарного кордону», і у федеративній побудові СРСР. Остаточне місце, досягнуте Україною у цій геополітичній конфігурації, є провідною проблемою, яка вирішується дослідниками.

Геополітичні погляди правлячих еліт Української Держави у цілому визначалися їх передбаченнями щодо стратегії Німеччини. У цілому, існувало консенсусне бачення, що Німеччина, маючи більш слабку стратегічну позицію, буде прагнути до компромісу із країнами Антанти, використовуючи наявні геополітичні переваги. Це обумовлювало курс на вироблення стратегічного союзу із Німеччиною.

Геополітична концепція Української Держави передбачала формування її як цілісного територіального утворення, включаючи Крим та Східну Галичину, та поширення її впливу на етнічні українські території, що було продовженням політики УНР. Водночас геополітична концепція Української Держави передбачала активну роль у формуванні Росії як державного утворення. Вона передбачала зрушення більшовицького режиму і переформатування післябільшовицького простору за участю залежних тією чи іншою мірою від Української Держави політичних сил. Спираючись на інші державні утворення (насамперед, козачі) Українська Держава мала отримати можливість впливу на внутрішню геополітичну структуру російського простору. Більшовицький уряд здійснював схожу політику, намагаючись впливати на внутрішню політичну структуру Української Держави через підконтрольні собі сили.

Входження у непримиренний конфлікт із більшовицькою Росією є проблемним питанням щодо оцінки геополітичної концепції Української Держави у 1918 р. Альтернативним до неї було обмежене партнерство із слабким більшовицьким урядом, яке здійснювалося у власних цілях Німеччиною.

Геополітичне бачення опозиційних до уряду Української Держави лівих партій визначалося особливостями їх політичної ідеології, яка базувалася на доктрині «трудової» української нації. Ця ідеологія була позасистемною у тому сенсі, що вона не відповідала принципам побудови сучасного суспільства. У цьому вона була подібною до більшовизму. Геополітичне бачення лівих політичних еліт Української Держави було деструктивним та примушувало їх до радикальної критики урядів Української Держави і пошуку спільного геополітичного бачення із національними групами у більшовизмі.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УРЯДУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

3.1. Економічний напрямок міжурядових відносин Української гетьманської держави

Українська гетьманська держава в 1918 р. досить стрімко перетворилася на повноцінного суб'єкта міжнародних відносин, щонайменше на Європейському континенті. Геополітично незалежна Українська Держава входила до сфери інтересів Німеччини, як протиположна правонаступнику Російської імперії, якою стала більшовицька Росія. Хоча сама по собі Українська Держава мала власні геополітичні орієнтири, які частково реалізовувалися безпосередньо Урядом П. Скоропадського, а почасти за рахунок його дипломатичного корпусу.

Економічний зріз геополітичної стратегії П. Скоропадського важко окреслити певним єдиним орієнтиром через те, що Українська Держава після УНР потрапила в надзвичайно складну ситуацію, пов'язану не лише із окупацією, але й із розривом традиційних господарських зв'язків із Росією. Частково досвід 1918 р. можна простежити в сучасних умовах існування української державності, що, зокрема, уособлюється у перманентній загрозі військової агресії Росії проти України в регіонах, де традиційно сконцентровано промисловий потенціал держави.

Сама економічна ситуація в новій державі створилася досить важка, але потенційно вирішувана, особливо враховуючи той факт, що найбільші та найзаможніші українські промисловці і землевласники підтримували ідею самостійності України і входили до тих чи інших владних структур: до складу Уряду гетьмана П. Скоропадського або до дипломатичних місій в інших країнах.

Аналізуючи складне економічне становище Української Держави протягом 1918 р., фахівець з досліджуваної проблематики І.Б. Дацків

акцентує увагу на такому: « ... складне геополітичне становище Української Держави, безпосередня загроза агресії з боку більшовицької Росії з огляду на перспективи виведення німецько-австрійських військ спонукали уряд П. Скоропадського терміново вживати всіх заходів для збереження незалежності. Та лише наприкінці жовтня німці розв'язали руки гетьманові П. Скоропадському у його пошуках порозуміння з Антантою. Щоправда, на початку жовтня Антанта вже почала виявляти інтерес до України. Газета «Голос Рабочего» у ті дні повідомляла, що до Києва прибула перша місія США й очікується прибуття багатьох делегацій союзників» [73, с. 103]. І.Б. Дацків вважає це вагомим зрушенням в міжнародних відносинах Української Держави, однак, на нашу думку, відсутність економічних зв'язків із країнами Антанти стало найважливішим фактором поразки Гетьманату. Річ у тім, що весь економічний та промисловий потенціал, що мала Українська Держава після розпаду Російської імперії, та який так невдало використовувала для свої цілей УНР, передбачав необхідність інтенсифікації міжнародної торгівлі України. Однак така торгівля здійснювалася переважно роздрібно, несистемно та неконтрольовано, а основним напрямком став сировинний.

З метою подолання економічної стагнації та запобігання розпаду економічної системи держави гетьман П. Скоропадський прийняв важливе рішення для розбудови економічних відносин на засадах рівності, законності та поважаючи приватну власність, але визнаючи примат інтересів держави над інтересами окремих промисловців.

Цьому можна знайти підтвердження в перших програмних документах гетьмана П. Скоропадського, які хоч і не стосувалися виключно економічної стратегії Української Держави, однак акцентували увагу на самі принципи побудови економічних відносин. «З перших днів свого правління гетьман П.Скоропадський засвідчив, що він відкидає принципи будівництва Української Держави на етнічних засадах. «Грамота до всього українського народу» та «Закон про тимчасовий державний устрій України» фактично скасовували концепцію національно-персональної автономії. Усі громадяни

України, незалежно від національності, визнавалися рівноправними перед законами держави. Таким чином був взятий курс на будівництво української політичної нації, яку складали як етнічні українці, так і інші етноси, котрі мешкали на теренах України» [44, с. 89-90]. Щодо економічної системи, то проголошувалася рівність прав усього населення Української Держави в господарюванні, визнавалося та охоронялося державою право приватної власності, гарантувалася свобода господарювання. Так чи інакше, але слід підкреслити, що гетьман П. Скоропадський на перших етапах розбудови Української Держави мав в своєму розпорядженні представників землевласників та фінансистів, що були патріотами ідеї незалежності України, але не мав ефективних менеджерів і державних управлінців на рівні цілих галузей народного господарства.

«Українським негативним аспектом формування післявоєнного економічного ладу в Українській Державі став відтік іноземного капіталу з усіх сфер господарювання, який на початок складав понад 400 млн. руб. При цьому величина валового продукту гірництва й промисловості складала близько 1 млрд 170 млн рублів. Українська важка промисловість та добувна галузь взагалі фінансувалися за рахунок іноземного капіталу майже у 100 % обсязі» [36, с. 17-18]. Такі обсяги іноземних інвестицій до початку Першої світової війни ознаменували стрімке промислове зростання і розширення виробництв чорної та кольорової металургії, а також гірництва та добувної промисловості.

Цілком природно, що після Брест-Литовської мирної угоди стан розвитку економіки в Українській Державі був незадовільним, оскільки ще до Першої світової війни країни Антанти та їх союзники вивели основні капітали з української промисловості, залишивши по собі економічну руїну. До того ж кредитні зобов'язання, що виникли ще до війни, і передбачали часткову відповідальність великих промисловців та власників капіталів, також стали непомірним тягарем як для промислової еліти України, так і для Гетьманського Уряду.

Хоча Українська Держава не визнавала за собою жодних боргів часів Російської імперії, однак потужні європейські фінансові кола в цих питаннях орієнтувалися переважно на конкретні персоналії. Тому гетьман П. Скоропадський як один із аргументів призначення Ф. Лизогуба Головою Ради Міністрів Української Держави використав вплив та ділову репутацію останнього на європейські фінансові кола.

Однак більшість іноземних торговельних представництв була змушена виїхати з України через умови Берестейського договору між УНР та країнами Четверного союзу, відповідно до яких УНР зобов'язувалася укласти торговельні договори про постачання надлишку промислової продукції з країнами Четверного союзу, що фактично означало підтримку цих країн в їх боротьбі проти країн Антанти. До того ж, територія Української Держави була окупована військами Німеччини та Австро-Угорщини, що розглядалося іншими країнами як пряма загроза їх економічним та дипломатичним місіям в Україні.

П. Христюк у 1928 р. підкреслював, що Брест-Литовський мирний договір мав суперечливий характер насамперед з економічної точки зору [252, с. 10]. Продовжуючи його думку, О.Я. Оренчук та А.Я. Нагірняк доходять висновку, що «з одного боку, Україна встановлювала вигідні зовнішньоекономічні відносини, не сплачувала контрибуції, одержувала деякі територіальні поступки. Але з другого, – позитивні його сторони надто урізувалися насильно нав'язані їй зобов'язання щодо поставки великої кількості продовольства Німеччині та Австро-Угорщині» [153, с. 94-97]. Втім, слід акцентувати увагу на висновках щодо того, що Українська делегація під час підписання Брестських угод зайняла некоректну позицію, недооцінивши власні геополітичні можливості та вигоду від визнання Росією поразки.

Йдеться скоріше про острах окупації більшовицькою Росією території Української Держави, але натомість Україна отримала надзвичайно складне зобов'язання, реалізація якого стала тягарем для національної економіки.

Аналіз тексту Берестейського договору не дає прямих підстав стверджувати, що Німеччина чи Австро-Угорщина наклали заборону на встановлення економічних відносин Української Держави з іншими країнами. Однак сам факт існування такого Договору та, головне, його економічних умов свідчить про неспроможність повоєнної напівзруйнованої економіки відновитися в такому обсязі, аби задовольнити потреби Австро-Угорщини і Німеччини в сировині.

Істотним недоліком Берестейського договору саме між УНР та країнами Четверного союзу слід вважати існування деяких секретних протоколів, які, на думку В.І. Ярового та В.В. Мартиненка [264, с. 187-188], позбавили мобільності та маневреності Уряд гетьмана П. Скоропадського у вирішенні проблем розвитку економічного сектору Української Держави. Економіка розвивалася, по суті виключно орієнтуючись на виконання зобов'язань, що взяла на себе УНР.

Як слушно зазначає У.Р. Уська, оскільки Берестейський договір та додаткові протоколи склали нероздільне ціле, то обрана австро-угорською дипломатією стратегія маніпуляційних ігор обіцяла швидке відновлення втрачених позицій [247, с. 125-126]. Насправді розрахунок української делегації був таким: виконання Україною своєї частини Берестейських угод дасть змогу Австро-Угорщині відновити власну боєздатність, що дозволить зрештою створити певну автономію на території Східної Галичини та Північної Буковини, яка об'єднається в окремий коронний край із власним українським самоврядуванням. Однак ці сподівання були хибними, оскільки Австро-Угорщина, створивши такий коронний край, суттєво би знехтувала домовленістю із польськими елітами, які планували відновити велич Речі Посполитої саме за рахунок вказаних вище українських земель.

Тобто вже на етапі його укладення існували суттєві передумови його неналежного виконання. Однак прямо стверджувати про те, що економічна ситуація в Українській Державі протягом першої половини 1918 р. була негативною виключно через недосконалість формулювань, викладених в

аналізованому договорі, недоцільно та некоректно. Річ у тім, що сам Берестейський договір укладався між УНР та країнами Четверного союзу і фактично Гетьманат не мав необхідності його визнавати в тому вигляді, в якому він існував, посилаючись на те, що саме такі умови договору призвели до перевороту та невдоволення широких верств економічної еліти України.

Дипломати УНР мали на меті власні заходи та засоби реалізації зовнішньоекономічної стратегії тоді ще УНР. Характер зовнішніх відносин УНР дещо відрізнявся від зовнішньої політики Гетьманату, оскільки П. Скоропадський провадив у життя більш прагматичну та далекоглядну політику.

Загалом, «делегатії УНР вдалося закріпити у Берестейському договорі та Таємному протоколі власні стратегічні вимоги: визнання УНР країнами Четвертого союзу, передача УНР частини Холмщини та Підляшшя, створення в Цислейтанії української національно-територіальної автономії зі Східної Галичини та Північної Буковини» [247, с. 125-126]. Це дає змогу зробити певні висновки стосовно правильно обраної тактики української делегації. Проте з погляду стратегічних перспектив така позиція була скоріше хибною та недалекою, що згодом позначилося на якості відносин між Українською Державою та Австро-Угорщиною і Німеччиною, а також іншими країнами Четверного союзу.

Отже, здобутки дипломатичного корпусу слід вважати очевидними. Проте істотні прорахунки щодо зобов'язань із забезпечення німецької та австро-угорської армій, а також зносини з іншими державами Четверного союзу в сфері військового забезпечення відтермінували питання створення власної української армії. До того ж молодим українським дипломатам забракло наполегливості та далекоглядності, оскільки виснажені Першою світовою війною країни Четверного союзу намагалися забезпечити за рахунок проголошення незалежності УНР власний спокій на Східному фронті. Тому саме це і було основним аргументом на користь України для формування власної системи потреб та вимог, які б в подальшому могли бути

включені до самого Договору, а не до тексту секретних та додаткових угод і протоколів.

Ще одним суперечливим та важким для аналізу з позиції історичної ретроспективи є той факт, що система Берестейських угод істотно підвищувала фінансову стабільність української економіки. Зокрема, як про це слушно зауважує П.П. Гай-Нижник, підписання «Господарського договору між УНР і Німеччиною та Австро-Угорщиною» дало змогу переглянути визначені п. 1 ст. VII Берестейського договору базові розрахункові еквіваленти у валюті: 1 марка = 62 копійки та 1 крона = 39 копійки на нове співвідношення: 1 марка = 75 копійки та 1 крона = 50 копійок, що сприяло «викачуванню» коштів з бюджету УНР» [50, с.205-206; 277]. Таке, хоча і некритичне збільшення розрахункового курсу з економічної точки зору послабило позиції Української Держави, але той факт, що цей курс було закріплено в Договорі надавав певної стабільності у розвиток міжнародних економічних відносин України.

Аналізуючи текст Берестейського договору з погляду економічної складової системи відносин в повоєнній Європі, зокрема відносин між країнами Четверного союзу та України, слід наголосити, що сама підготовка економічної частини угод велася досить ґрунтовно. Політична частина була укладена, підписана та особисто погоджена всіма сторонами досить швидко. Що ж до економічних угод та двосторонніх договорів, то характер їх підготовки та ті етапи, які відбувалися під час їх обговорення і узгодження, засвідчують наявність стратегічного бачення у політичного керівництва країн Четверного союзу подальшої долі Української Держави як країни лояльної до зовнішньої політики Німеччини та Австро-Угорщини.

Саме по собі значення закріпленого між державами валютного курсу свідчить про забезпечення української економіки від спекулятивних коливань на ринку сировини, що мала постачати УНР за умовами договору. Це істотно зменшило можливості країн Четверного союзу для додаткового тиску на економіку України та на дипломатичний корпус держави з метою прийняття

їх гегемонії та поширення своєї сфери впливу. Однак через брак необхідних знань та досвіду управління економікою цілої країни Уряд гетьмана П. Скоропадського, на нашу думку, так і не зміг повноцінно реалізувати цю прерогативу на свою користь.

Отже, підсумовуючи економічний зміст Берестейського договору між УНР та країнами Четверного союзу, на нашу думку, слід зробити такі висновки:

По-перше, характер економічної та фінансової складової договору надавав певної стабільності та визначеності економічній політиці країні, оскільки передбачав основні напрями розвитку економічної системи Української Держави. При цьому фактично визначалися і основні пріоритетні галузі господарства, розвиток яких з-поміж іншого міг бути підтримуваним державою.

По-друге, встановлення обмінного курсу між національною валютою України та країнами Четверного союзу дозволяв розробити більш точні економічні прогнози та фінансові стратегії розвитку вітчизняної економіки. Відкривав можливості для розвитку ринку державних цінних паперів.

По-третє, великі за обсягом зобов'язання, які взяла на себе українська сторона в питаннях забезпечення необхідною сировиною і продовольством німецьку та австро-угорську армії, зменшили можливості для економічної співпраці УНР з іншими державами, переважно країнами Антанти. При цьому самі обсяги постачання та строки виконання зобов'язань і прив'язка до цих строків обов'язку ратифікації мирної угоди країнами Четверного союзу поставили Уряд гетьмана П. Скоропадського в позицію залежності від союзників.

По-четверте, великі обсяги зобов'язань з постачання товарів до Німеччини та Австро-Угорщини фактично нівелювали взаємну відмову від виплати контрибуцій.

Продовжуючи тренд економічного співробітництва між державами Четверного союзу та Українською Державою гетьмана П. Скоропадського,

який було започатковано Берестейським договором між УНР та країнами Четверного союзу, слід звернути увагу на загальні тенденції зовнішньоекономічної політики Гетьманату. Кожний Уряд, приходячи до влади в державі, намагається суттєво розширити власні можливості за рахунок встановлення нових політичних контактів та побудови нового геополітичного простору навколо себе. Гетьман П. Скоропадський в цьому аспекті був дещо обмежений. Але, як зазначалося, рамки не були жорсткими та за умови коректної реалізації стратегії зовнішньої політики дипломатичним корпусом могли бути значно розширені.

Натомість П.П. Гай-Нижник констатує той факт, що «зовнішньоекономічні зв'язки України через політичні та воєнні обставин, не набули за 1918 рік нетривалого існування Гетьманату широкого географічного простору. Її головними торговельними партнерами залишалися країни Четверного блоку – Німеччина та Австро-Угорщина. Економічні зносини з ними розвивалися на базі загального «Господарського договору» між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною від 23 квітня 1918 р.» [34, с. 364-365]. Система умови реалізації зовнішньоекономічної політики Української Держави, запропонована Брестськими договорами, не могла задовольнити потреби нової держави особливо через необхідність її відновлення після Першої світової війни та падіння Російської імперії.

В цьому контексті М. Брюховецький визначив в своїх дослідженнях досить цікаві пріоритети, яких гіпотетично мали дотримуватися при розробці та реалізації зовнішньоекономічної політики:

- акцент міжнародних економічних відносин мав робитися на відновленні аграрного сектору Української Держави;
- залучення та повернення іноземного капіталу в промисловість та добувну галузь;
- опанування нових ринків продукції, що залишилася в надлишку на території України після падіння Російської імперії, зокрема продукції військового призначення;

– участь у міжнародних фінансових відносинах з метою укріплення національної фінансово-валютної системи [13, с. 39-40].

Ці напрямки є об'єктивними, але чи можливо було їх реалізувати в тих умовах, в яких опинилася Українська Держава доби Гетьманату? Це питання не риторичне, а цілком практичне, оскільки потребує осмислення механізмів дипломатичного протистояння України та сусідніх країн в історичній ретроспективі з метою зробити правильні висновки стосовно цілісності та виваженості зовнішньоекономічного вектору.

Наприклад, гетьман П. Скоропадський правильно визначив ті галузі національної економіки, які могли бути монополізовані державою з метою швидкого наповнення державної скарбниці. Так, спішне налагодження винокуреного виробництва дозволило гетьманському уряду погодитися в економічних відносинах з Німеччиною та Австро-Угорщиною на зобов'язання експортувати в ці країни 20% спирту виробництва 1918–1919 рр. Це стало можливим за рахунок того, що вже в перший рік існування державної винокуреної монополії вона давала значний дохід, на рівні із прибутком за продаж військової продукції.

Однак значним обмежувальним аспектом в питаннях розвитку зовнішніх економічних зв'язків Української Держави виявилася угода між гетьманом П. Скоропадським та керівництвом Австро-Угорщини і Німеччини, підписана нібито на продовження співпраці в рамках Брест-Литовського мирного процесу. Мова йде про угоду від 23.04.1918 р., підписання якої, на думку багатьох експертів, «шкодила економічному суверенітету Української Держави та розвитку внутрішнього виробництва. З одного боку Україна брала на себе зобов'язання з постачання продовольства, з другого, таке постачання здійснювалося за ринковими цінами, але в обсягах, визначених в договорах. Для продажу української продукції в Німеччині та Австро-Угорщині, зокрема продукції агропромислового сектору, останні нав'язували обов'язковий частковий бартер або викуп українською стороною частини продукції спиртової галузі Австро-

Угорщини. Такі дії шкодили внутрішньому виробництву спирту та переробці цукрових буряків в Україні, що згодом посилювало протидію з боку Уряду Гетьманату П. Скоропадського» [173, с. 174]. Такий характер маніпулювань з боку союзників тоді потребував рішучої реакції від Уряду Гетьмана П. Скоропадського. Однак його реакція була заслабка та нерішуча. Основний акцент в дипломатичному протистоянні робився на обмеження поставок продовольства та озброєння. Хоча останнє взагалі свідчило про недалекоглядність Уряду в питаннях необхідності створення власної армії та її озброєння за рахунок амуніції і зброї, що залишилася після Першої світової війни.

Однак такий характер відносин між Австро-Угорщиною і Німеччиною з одного боку, та Україною, з другого демонстрував необхідність централізації урядового контролю за процесом зовнішньої торгівлі і вивезенням товару за кордон. Ю. Булгаков в цьому аспекті, посилаючись на праці Є. Мірошніченка, засвідчує, що «усі українські уряди приділяли увагу організації митного контролю на кордонах з іншими державами. Часті зміни влади значною мірою не впливали на роботу митних установ, які тільки й встигали «перепідпорядковуватися» тій чи іншій владі. Свої ж основні функції завжди виконували ретельно. Тому вже з 20 до 30 квітня 1918 р. в Києві працювала окрема комісія із заснування на території України митних установ» [17, с. 6]. На нашу думку, такі кроки Уряду гетьмана П. Скоропадського означали б певний економічний тиск на сусідні країни, однак в контексті історичної доцільності вони були важливими та першочерговими задля підтримки економічної незалежності Української Держави.

До того ж формування власної системи митних органів готувало б підґрунтя для подальших стратегічних кроків:

– обмеження контрабанди та неконтрольованого вивезення товарів із території Української Держави військами країн Четверного союзу начебто в рахунок виконання Україною зобов'язань згідно з Берестейським договором;

- збільшення наповнюваності національної скарбниці за рахунок митних платежів та зборів;

- підвищення транзитної значущості Української Держави при торгівлі країнами Четверного союзу з державами Кавказу та Центральної Азії.

Отже, вже влітку Гетьманський уряд завершив формування власних митних органів, які намагалися навести порядок в обліку продуктів харчування, сировини та інших товарів, що вивозились з України. Впорядкуванню цієї проблеми сприяло також скорочення кількості прикордонних пунктів для передачі експортної продукції представникам Німеччини та Австро-Угорщини. Таким чином Уряду гетьмана П. Скоропадського певною мірою вдалося зосередити в своїх руках контроль над зовнішньою та внутрішньою торгівлею. Він зміг дещо обмежити вплив німецьких монопольних товариств на вітчизняну економіку» [246, с. 105]. Цей здобуток можна вважати невеликою перемогою економічного блоку Уряду гетьмана П. Скоропадського, хоча сам процес економічної стабілізації ще був далеким від завершення. Проте, як свідчили події літа та початку осені 1918 р., вони мали правильний вектор. Загалом зовнішньоекономічна стратегія Української Держави мала переважно кон'юнктурний характер на початку своєї реалізації і більш стратегічно виважений на останньому, як виявилось, етапі існування Гетьманату – восени 1918 р..

Події весни та літа 1918 р. і, особливо тісні зв'язки із державами Четверного союзу, не давали змоги переорієнтуватися на нові ринки збуту та нових стратегічних партнерів. Так, нетривала перевага української дипломатії після ратифікації Брест-Литовської мирної угоди Німеччиною не дозволяла активно та плідно впроваджувати і економічний напрямок зовнішньої політики, оскільки відчувався брак торговельних представників та аташе в країнах Європи.

Підтвердженням частково вдалої реалізації зовнішньоекономічної політики можуть слугувати висновки, які зробив Д. Калинчук з роботи

Міністерства фінансів Уряду гетьмана П. Скоропадського, яке «на початку своєї діяльності мусило з'ясувати обсяги доходів та видатків – Центральна Рада бюджет країни створити так і не змогла. Найбільше грошей державі забезпечили скарбові (казенні) операції з цукром – 1322 млн крб (державну цукрову монополію уряд запровадив 7 травня 1918-го), залізниці – 693 млн крб, а також скарбові операції з алкоголем – 350,9 млн крб (державна монополія на винокуріння була запроваджена 9 травня 1918-го)» [94]. Отже, наведений аналіз дає змогу робити певні підсумки стосовно природних орієнтирів та традиційного характеру зовнішньоекономічних відносин, що склалися в Українській Державі за часів правління гетьмана П. Скоропадського:

- постачання продовольчих товарів: цукру та зернових для потреб армії держав Четверного союзу;
- постачання спирту та алкоголю як для технологічних, так і для військових потреб тих же країн;
- постачання надлишків товарного виробництва та залишків продукції, яка не використовується в національному господарстві Української Держави, але знаходиться на залишених після розпаду Російської імперії складах в Україні;
- створення стабільної залізничної інфраструктури та сполучення між країнами Європи та Азії;
- залучення додаткових коштів з метою відновлення національної економіки та відродження села.

Останнє є надзвичайно вагомою проблемою, оскільки на перших етапах вирішення проблеми селянства були навіть зроблені кроки щодо повернення прав поміщиків на утримання селян на своїх господарствах. Але Уряд гетьмана П. Скоропадського та і сам Гетьман чітко розуміли необхідність поширення приватної власності на землю.

Скрутна економічна ситуація, потреба вирішення земельного питання та відродження промислових підприємств, а переважно проблема тотального

відтоку капіталу потребувала нового формату фінансових відносин між Україною та країнами Четверного союзу.

Річ у тім, що первинні умови відносин між Україною та, зокрема, Німеччиною й Австро-Угорщиною сформувалися під політичним тиском останніх і не відображали реального становища на кінець Першої світової війни для Української економіки та загалом для Української Держави. Німеччина та Австро-Угорщина вважали, що Україна є переможеною країною, однак насправді Українська Держава часів Гетьманату П. Скоропадського позиціонувала себе як молода держава, що звільнилася від гніту Російської імперії внаслідок визвольної боротьби. Такі різні бачення місця України в повоєнному загальноєвропейському зовнішньополітичному устрої дали змогу Німецькому уряду тиснути на українську делегацію та змусити прийняти не вигідні з фінансового боку умови. Зокрема Українська Держава перебувала в майже повній залежності від погіршення економічного становища Німеччини, яка намагалася перекласти власні військові витрати на Україну. Слід констатувати, що недопущення українською делегацією прирівняння курсу марки та гривні істотно зміцнило в перспективі фінансові позиції Гетьманського уряду.

Тобто новий виток міжнародних економічних відносин для України був невдалим і призвів до ще більшого послаблення економічної ситуації всередині країни, що фактично стало однією із передумов падіння Гетьманщини.

Гетьман П. Скоропадський та очолюваний ним Уряд розраховували активно залучати для вирішення соціально-економічних проблем Української Держави кошти, які були акумульовані за часів Російської імперії в банках Європи. Однак доступ до Швейцарських банків був обмежений через затягування процесу встановлення з цією країною дипломатичних відносин, а з банками Берліна, Відня та Будапешта – недосягнення компромісу з державами Четверного союзу.

Щоправда Уряди Німеччини та Австро-Угорщини були згодні з тим, що Українська Держава може використовувати 1% від акумульованих в банках цих країн сум для розрахунку з іншими державами за обопільними зобов'язаннями. Однак така сума була менша ніж 20 млн карбованців, що не могло жодним чином задовольнити потреби зовнішньої торгівлі Української Держави та ефективно виконувати зобов'язання, взяті на себе Урядом перед іншими державами.

До того ж проголошення блокування рахунків, що належали Українській Державі на термін в один рік після завершення Першої світової війни фактично позбавляли Україну реальних грошей на невизначений термін, оскільки на момент літа 1918 р. не було відомо, коли саме буде завершено воєнні дії.

Таким чином, нова економічна угода між Німеччиною та Австро-Угорщиною з одного боку і Українською Державою – з другого продемонструвала нехтування цими країнами умов Берестейських договорів та національного суверенітету України. Геоекономічна стратегія Гетьмана П. Скоропадського зазнавала поразки і потребувала корегування. Хоча її спрямування на Німеччину та Австро-Угорщину було об'єктивною необхідністю та виходило із реалій повоєнного часу, однак розуміння того, що Українська Держава може стати потенційно корисною та цікавою для інших європейських країн як економічний партнер прийшло запізно. Насправді ж гетьман П. Скоропадський через численні дипломатичні місії намагався налагодити економічні відносини з країнами Центральної та Південної Європи. Проте такі спроби раз за раз зазнавали поразки через протистояння Австро-Угорської дипломатії.

У цьому контексті надзвичайно слушним є твердження Р.Я. Пирога стосовно того, що «нерівноправний характер відносин Гетьманату з Центральними державами був обумовлений засадами «східної» політики Німеччини, військовою окупацією краю, низкою асиметричних договірних зобов'язань української сторони, продовольчою кризою в країнах Четверного

союзу» [173, с. 179]. Це остаточно змусило Уряд гетьмана П. Скоропадського шукати нових економічних партнерів.

Наприклад, є достатня кількість таємних документів та листування між представниками Всевеликого війська Донського й окремими чиновниками Уряду гетьмана П. Скоропадського і самого Гетьмана, які б свідчили про широку фінансову та політичну підтримку Гетьманом військових формувань Дону. Мова йде не лише про виділення великих фінансових коштів на утримання суто військових формувань, але і про постачання на пільгових умовах залишків військової амуніції і зброї зі складів Російської імперії, що були залишені на території Української Держави. Такі спроби гетьмана П. Скоропадського свідчать про його прагнення створити певну буферну зону між Росією та Україною за рахунок країн, що утворилися на території Російської імперії і мають власні політичні амбіції.

Загалом, аналіз фінансових документів доби Гетьманату засвідчує, що Уряд гетьмана П. Скоропадського налагодив активну співпрацю з арміями декількох державних утворень на теренах Російської імперії. З квітня по листопад 1918 р. було витрачено понад 46 млн крб. на фінансування армій Кубані, Дону та навіть Фінляндії, для чого, до речі, в останню було спішно сформовано дипломатичну місію і відкрито посольство.

Економічний чинник відносин із Всевеликим Військом Донським виходив на перший план, оскільки мав неурядовий таємний характер, і розглядався самим гетьманом П. Скоропадським як спроба «надати відносинам з Доном міждержавного характеру. Зустрічні зусилля обох сторін завершилися укладенням 8 серпня 1918 р. українсько-донської угоди, яка передбачала взаємне визнання суверенітету і незалежності, спільних кордонів, налагодження торговельних, митних зв'язків тощо» [210, с. 42-45]. Однак і сам характер відносин, і їх практична реалізація – відсутність реальних здобутків у військовій сфері в контексті протистояння більшовикам, і відсутність підтримки з боку Війська Донського у вирішенні Кубанського питання – дають змогу говорити про неналежне опрацювання

Урядом гетьмана П. Скоропадського стратегії економічних відносин із сусідніми країнами.

М. Ковальчук зазначає, що «політика Уряду гетьмана П. Скоропадського була несистемною по відношенню до Кубані та Дону, а основна мета полягала в протистоянні більшовикам» [98]. Насправді ж з точки зору економічної доцільності, відносини із Всевеликим Військом Донським, які переважно відбувалися в формі кредитних угод і малу низьку ефективність та виправданість для тогочасного соціально-економічного становища Української Держави. Навіть попри те, що саме Донське Військо розглядалося як певна альтернатива відсутності власних збройних сил Гетьманату.

Економічні відносини з Кубанню були налагоджені лише восени 1918 р., коли до Києва прибула делегація Кубанської Народної Республіки на чолі з В.М. Ткачовим [96]. Основними аспектами економічного співробітництва були: поширення економічних відносин в сфері продовольчого та збройного забезпечення армії Кубані у її визвольній боротьбі проти більшовиків; налагодження залізничного сполучення та телеграфного зв'язку; розвиток морського торговельного співробітництва. Серед основних товарів, що експортувалися до Кубані, були, окрім цукру та спирту, ще й продукція легкої промисловості.

Важливим аспектом розвитку відносин між Кубанню та Українською Державою в економічній сфері стало вдале вирішення українським МЗС «кримського» питання. Це дало змогу істотно послабити вплив Більшовицької Росії на морі та підвищити торговельний потенціал України, відкривши торговельні шляхи до Грузії, Вірменії та Персії.

Як зазначає в своїх спогадах сам міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко, основна проблема у відносинах з Кубанню полягала у нерішучості щодо військової підтримки її з боку України [80, с.127-128]. Якщо проаналізувати зовнішній вектор політики Кубані, то вона не мала жодного реального союзника, окрім України, у своїх

прагненнях до незалежності та протистоянні більшовикам. Але Уряд гетьмана П. Скоропадського на чолі з Ф. Лизогубом надзвичайно захопились вирішенням проблеми ратифікації Берестейських договорів Австро-Угорщиною, а така затримка із розв'язанням питання про злуку Кубані та України стала ще однією поразкою молодої Української Держави.

Окремим вектором зовнішньої політики були відносини з Кримом, а з економічного боку – блокада Криму з метою тиску на його політичне керівництво та вирішення питання про приєднання останнього до Української Держави.

З цього приводу Б. Левик підкреслює, що, незважаючи на те, що «Крим окупували німці, дозволивши сформувати самопроголошений уряд генералу М. Сулькевичу, останній на півострові вів проросійську політику. За його ініціативи була заборонена українська мова, у цей час російська визнавалась офіційною, були закриті українські газети, церкви підпорядковані Московському патріархату. П. Скоропадський відповів на такі дії митною та економічною блокадою півострова, що швидко змусило М. Сулькевича у вересні сісти за стіл переговорів. Однак Крим був зайнятий чорносотенною Добровольчою армією генерала А. Денікіна» [0, с. 70]. До речі, саме економічна блокада Криму врешті-решт принесла необхідні політичні результати, а сам інструмент блокади було відпрацьовано з метою застосування на інших кордонах Української Держави.

Загалом, економічна політика гетьмана П. Скоропадського по відношенню до державних утворень на території Російської імперії найбільш яскраво характеризується висновком, зробленим Л.О. Вороньком в його дослідженнях періоду національних визвольних змагань на початку ХХ ст. Так, дослідник наголошує, що «П. Скоропадський також чітко усвідомлював, хто є найбільшим ворогом України: цей ворог – більшовизм. Саме тому він шукав союзників серед лідерів «білого руху». Україна в середині 1918 р. була базою всіх антибільшовицьких сил, у зв'язку з чим надавалась військова та

фінансова допомога Дону та Кубані» [26, с. 8]. Натомість економічні міждержавні відносини з Кубанню, Доном, Фінляндією зводилися до:

–секретного фінансування військових потреб та військових операцій, що проводилися проти більшовиків [257; 109];

–постачання озброєння, одягу, медикаментів та продовольства арміям Кубані та Дону (переважно в кредит);

–фінансування державного апарату та української інтелігенції, на підтримку якої розраховував Уряд гетьмана П. Скоропадського.

Ще одним важливим напрямком міждержавних економічних відносин для Української Держави слід вважати румунський вектор. Основна мета, яка ставилася Урядом гетьмана П. Скоропадського у зносинах з Румунією, полягала в збереженні цілісності та недоторканності українських кордонів та недопущення окупації Бессарабії. Саме це і зробила румунська армія влітку 1918 р.

Після такого кроку гетьман П. Скоропадський був змушений застосувати відпрацьований на Криму механізм економічної блокади та торговельного ембарго. «Економічні контакти з Румунією було загальмовано через невирішеність бессарабського питання аж до осені 1918 р. Гетьманський уряд зайняв жорстку і однозначну позицію з твердим наполяганням на приналежності політично-автономної Бессарабії до Української Держави, на що вона, Україна, має всі права. Гетьман вирішив розпочати економічний тиск на Румунію. 11 травня 1918 р. в Україні з'явився наказ «Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бессарабії» [54, с. 374-375].

У зв'язку з викладеним вище, Румунія пішла на переговори, а сам зміст останніх засвідчує той факт, що «від Української Держави в переговорах брали участь міністри фінансів, торгівлі та промисловості. Жодного підписаного документа за результатами цих перемовин не існує. Жодного економічного контракту не було укладено» [58, с. 71; 255]. Але незважаючи на це, між Румунією та Україною продовжували існувати тісні торговельні зв'язки [87]. Формальне закріплення торговельних відносин двох країн

відбулося 01.10.1918 року після підписання Тимчасового Торговельного договору між Румунським королівством та Українською державою.

Проаналізувавши характер економічних відносин між Румунією та Україною, слід підкреслити, що Україна постачала в цю країну переважно озброєння, військову амуніцію, а натомість отримувала нафтопродукти. До того ж, ще навесні 1918 р. нафтопродукти транспортувалися з Румунії в інші країни через територію України. Тому можна говорити про те, що відносини між цими двома країнами мали дещо незвичний характер, і Румунія знаходилася в залежності від транзитера своїх вантажів, яким виступала Українська Держава. Але цю перспективність у відносинах Уряд гетьмана П. Скоропадського не зміг розкрити повною мірою, хоча і активно використовував у дипломатичних зносинах, намагаючись протистояти окупаційним діям румунської армії.

Щодо відносин України та Російської імперії, то доречно навести точку зору С. Борисенка, який зазначає, що «міждержавний рівень відносин Гетьманату П. Скоропадського найбільш рельєфно вибудувався з РСФРР. До цього українську сторону спонукали міжнародні зобов'язання, визначені Брестською угодою, а також потреба убезпечитися від потенційної більшовицької експансії. Як правило, першим згадується сам факт українсько-радянських переговорів 1918 р. та підписання прелімінарного договору 12 червня 1918 р., однак мало хто згадує про економічний зміст цього документа» [11, с. 122-123]. Насправді важко уявити сам факт можливості існування економічних відносин між двома державами, що фактично перебували у стані війни. Однак, незважаючи на це, обидві країни налагоджували відносини насамперед в транспортній сфері. Так, РСФРР потребувала транзитного потенціалу України, а Україна прагнула отримати за це фінансові інструменти (грошову масу, золото) для вирішення власної економічної кризи, яка постійно загострювалася при тому, що дефіцит державного бюджету на осінь 1918 р. становив 2 млрд. крб.

З цього приводу цікаву точку зору висловлює О. Несук, який акцентує увагу на вимушеному характері відносин України та Росії в економічній сфері [149, с. 8-9]. Причому очевидна необхідність в існуванні таких зносин для України була першочерговою. Можливо саме за рахунок перетворення на економічного партнера для Росії гетьман П. Скоропадський намагався зменшити ризик російської агресії.

Проведений аналіз економічного напрямку міжурядових відносин Української гетьманської держави надає змогу дещо розширити географію міждержавних економічних зв'язків Української Держави, яка традиційно подається у вітчизняній історіографії. Загалом, слід виокремити такі з них, групуючи за певними блоками за ступенем значущості та рівнем розвитку:

Перший блок: економічні відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Вони базувалися на Берестейському договорі, що був укладений попередницею Української Держави – УНР. Взяті на себе УНР зобов'язання Уряд гетьмана П. Скоропадського не лише визнав, але і прийняв до виконання в повному обсязі. До того ж саме виконання умов, скріплених Берестейською угодою, а потім окремо угодами від 23.04.1918 р. та 10.10.1918 р. інколи зашкоджували інтересам новоствореної Української Держави, оскільки суперечили прагненню гетьмана П. Скоропадського до розширення економічних і міжнародних політичних зв'язків України. Що ж до характеру відносин, то з України відбувався експорт переважно військового озброєння та амуніції; медикаментів; продовольства та фуражу для утримання армій країн Четверного союзу. При цьому імпортувала Україна в основному обладнання та верстати, а також паливо. Велику кількість товарів союзники сплачували грошима, що істотно покращувало фінансове становище Української Держави, оскільки курси валют, встановлені в Угоді від 23.04.1918 р., були вигідними саме для української сторони. Натомість існування таких тісних економічних взаємин між Україною з одного боку та Німеччиною і Австро-Угорщиною – з другого загрожувало і фактично перешкоджало встановленню нормальних

добросусідніх відносин із країнами Антанти та їх союзниками і сателітами, зокрема з Румунією та Польщею. Важливим аспектом зовнішньоекономічної стратегії України по відношенню до згаданих країн Четверного союзу слід вважати намагання повернути Україні кошти, що знаходилися на зберіганні у банках Відня, Берліна та Будапешта.

Другий блок: економічні відносини з країнами та державними утвореннями, що виникли на території Російської імперії після її розпаду. До таких держав класична історіографія відносить Кубань та Всевелике Військо Донське. Однак, на нашу думку, їх перелік слід розширити, включивши Фінляндію, активну підтримку якій здійснював Уряд гетьмана П. Скоропадського; та Крим, щодо якого була застосована економічна блокада та інші засоби економічного тиску з метою його приєднання до Української Держави. Головними напрямками економічних відносин між Доном, Кубанню, Фінляндією та Україною, як вже зазначалося, була фінансова підтримка збройних формувань та армій цих держав у їхній боротьбі з більшовиками та недопущення останніх на територію України. Особливість характеру міждержавних економічних відносин між згаданими країнами полягала в тому, що вони були первинними по відношенню до офіційно встановлених дипломатичних зв'язків та обміну дипломатичними місіями. Цей факт дає право засвідчити високий рівень розвитку секретних домовленостей та існування цілої мережі секретних відносин на рівні таємних відомств цих країн. Що ж до основного змісту економічних відносин між ними, то Українська Держава виступала переважно як експортер продовольства та озброєння, а також як країна-транзитер для постачання інших важливих вантажів до Дону та Кубані. Отже, транзитний потенціал України вже тоді мав першочергове значення при формуванні транспортних коридорів у Східній Європі. До того ж, саме за рахунок такого транспортного потенціалу України стали можливі торговельні відносини між країнами Європи та державами Кавказу і Центральної Азії.

Основним недоліком економічних відносин між Україною та східними сусідніми країнами слід вважати їх кредитний характер, оскільки Уряд гетьмана П. Скоропадського переважну кількість товарів постачав у кредит через брак грошей чи скрутне політичне становище на Кубані та Дону.

Третій блок: Румунія, Польща. Спільною рисою для економічних відносин із цими країнами слід вважати наявність територіальних претензій та амбіцій обох держав до України і відновлення власної історичної величі. Уряд гетьмана П. Скоропадського розглядав економічний вектор у відносинах з цими країнами як можливість стримання їхньої агресії. Про це, зокрема, яскраво засвідчує досвід економічного протистояння з Румунією після спроби і часткової окупації румунськими військами території Бессарабії. Саме економічна блокада та торговельне ембарго змусило Румунію піти на поступки та послабити військовий тиск, офіційно визнавши Українську Державу та уклавши з нею дипломатичні відносини. Та економічна блокада проти Румунії не дала очікуваних результатів на довгострокову перспективу через підтримку її дій країнами Антанти. Що ж до польського вектору міжнародних економічних відносин, то він так і не був реалізований. Проте заборона на постачання продовольства та фуражного зерна в Польщу також посилила антиукраїнські настрої в країні, що і стало в підсумку одним із приводів окупації території Західної України.

Четвертий блок: інші країни Четверного союзу та нейтральні країни Європи. Особливість економічних міждержавних відносин полягала в тому, що вони встановлювалися постфактум вже після обміну дипломатичними місіями, що істотно зменшувало можливість для оперативного та інтенсивного нарощування торговельного потенціалу. Слід зазначити, що більшість країн розглядали Україну переважно як постачальника залишків товарів військового призначення та продовольства. Натомість Українська Держава прагнула отримати фінансування для збільшення видатків на соціально-економічні потреби та для стабілізації власної фінансової системи,

що перебувала в незадовільному стані навіть за умови списання контрибуцій УНР країнами Четверного союзу.

Проаналізувавши основні напрями міжнародних економічних зв'язків Уряду гетьмана П. Скоропадського, слід акцентувати особливу увагу на недоліках проваджуваної ним зовнішньоекономічної політики:

– відсутність економічних зв'язків із країнами Антанти та США, тривалий період відсутності жодних політичних контактів з цими державами. В умовах, коли відбувся тотальний відтік капіталу в період Першої світової війни, промисловість України перебувала в незадовільному навіть кризовому стані і потребувала швидкої фінансової санації. Інвестиції могли надійти в основному з країн, що були нейтральними чи не зазнали значних руйнувань під час Першої світової війни. Однак такі зв'язки так і не були встановлені аж до жовтня 1918 року;

– м'якість позиції Уряду гетьмана П. Скоропадського у російському питанні. Відсутність політичних та дипломатичних зв'язків з Росією не означала відсутність економічних. Але замість того, щоб сформулювати їх в напрямку стягнення репарацій та контрибуцій, або відшкодування шкоди, завданої військовими діями на території України, Гетьман намагався створити економічні передумови для тиску на більшовицький уряд з метою недопущення агресії проти України, що згодом виявилось помилковим;

– низький рівень міжнародної фінансової активності Української Держави із залучення міжнародних кредитів у власну економіку. І хоча повоєнний час ознаменувався складним етапом відновлення народного господарства, селянського та фермерського господарства, соціальної сфери – все це робилося без залучення міжнародної фінансової допомоги. З одного боку, через активну протидію австро-угорської дипломатії, а з другого – однозначну орієнтацію гетьмана П. Скоропадського (щонайменше так видавалося) на Німеччину і її зовнішньополітичні амбіції.

Загалом, економічний вектор міжнародних відносин Української Держави був прагматичним настільки, наскільки того вимагали історичні

реалії та соціально-політичне й економічне становище України. Складність ведення власної зовнішньоекономічної стратегії після того, як у спадщину Уряд гетьмана П. Скоропадського отримав угоди, підписані УНР, ознаменувала кон'юнктурний характер багатьох міжурядових економічних контактів. Одними із таких слід вважати фінансову та військову підтримку Дону та Кубані. Хоча в більшості спроб налагодження економічних зв'язків, і навіть з країнами Четверного союзу, продемонстрували дипломатичний хист та далекоглядність Уряду гетьмана П. Скоропадського.

3.2. Дипломатичний корпус та спецслужби Гетьманату в реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського

Однозначно визначити специфіку та особливості геополітичної стратегії П. Скоропадського не вбачається за можливе, оскільки на тому етапі формування державності, на якому відбувається аналіз в межах дисертаційної роботи, зовнішньополітичні пріоритети є цілком природними. По-перше, йдеться про укріплення суверенітету та отримання міжнародного визнання молодій державі. По-друге, чи не ключовим аспектом зовнішньої політики України в період 1918 р. було прагнення завершити військові дії на власній території та досягти мирного співіснування із основними сусідніми державами. Саме тому, внесок П. Скоропадського в розробку та реалізацію геополітичної стратегії Української Держави визначити вкрай важко. Беручи до уваги ті тенденції, що панують в сучасній історіографії, слід відмітити орієнтацію гетьмана на німецький вектор зовнішніх відносин. Однак, на нашу думку, дипломатична та секретні спецслужби Української Держави провадили значно більш складну багатовекторну та багаторівневу стратегію зовнішньої політики, яка цілком відповідала існуючій на той час зовнішньополітичній кон'юктурі.

Так, до основних визначальних характеристик становища Української Держави, що впливали на формування її геополітичної стратегії, слід віднести:

- перебування Української Держави в стані окупації Центральними державами (Німецька імперія, Австро-Угорщина, Болгарське Царство, Османська імперія) за умовами Брест-Литовського мирного договору;

- утворення великої кількості умовно незалежних нових держав на теренах Російської імперії на кордоні з Українською Державою (Кубань, Всевелике Військо Донське, Крим);

- протистояння із більшовицькими рухами в Україні, підтримуваних більшовицькою Росією;

- відсутність усталених дипломатичних відносин Української Держави та Центральної Ради, як її попередниці, що суттєво погіршувало геополітичне становище та негативним чином впливало на становлення економічного вектору зовнішньої політики;

- наявність великої кількості територіальних суперечностей із сусідніми державами стосовно державного кордону Української Держави.

Незважаючи на досить велику кількість, по свої суті негативних факторів, зовнішньополітичні починання гетьмана П. Скоропадського є суттєвими та необхідними з позиції перспектив існування української державності як такої. Загалом, слід погодитися із думкою, висловленою В.М. Івановим, стосовно того, що «здобутками Української Держави слід вважати й успіхи у зовнішньополітичній сфері. Якщо Центральна Рада мала дипломатичні відносини лише з Німеччиною, Австро-Угорщиною й Туреччиною, то Гетьманат обмінявся посольствами з 12-ма країнами. Під тиском німців навіть Радянська Росія визнала Українську державу. У стислі терміни була створена власна дипломатична служба» [65, с. 447-449]. Таким чином, Українська Держава намагалася розширити кількість дипломатичних зав'язків з тим, щоби, по-перше, створити для себе нові варіанти геополітичного розвитку; по-друге, для пошуку нових стратегічних

партнерів. Далекоглядність політики гетьмана П. Скоропадського вражає, оскільки, попри існуючі відносини з Центральними державами, його дипломатичний корпус намагався встановити відносини із країнами Антанти.

Дослідник О. Павлюк проаналізував історію українського військового аташату у період Гетьманської держави. На його думку, поновлення військово-дипломатичної діяльності, котра була невіддільною складовою функціонування козацько-гетьманської республіки, розпочалося в період Центральної Ради. Однак, організаційно-правниче утворення військово-дипломатичного апарату було пов'язане з діяльністю адміністрації гетьмана П. Скоропадського [17, с. 5]. О. Павлюк вказує, що «навесні 1918 р. розгорнулася робота щодо створення організаційних і директивних засад військового аташату. Його працівники («військові агенти» – за тогочасною термінологією) мали призначатися із числа офіцерів Генштабу. Військово-дипломатична діяльність зосереджувалася у складі Генштабу, де було створено відділ закордонного зв'язку або закордонний відділ. Саме цей підрозділ взяв на себе основне навантаження щодо формування системи військово-дипломатичного представництва України. За намірами Генштабу, головними функціями військової дипломатії мали бути постачання інформації про стан збройних сил іноземних держав і вивчення кращих надбань військово-теоретичної думки за кордоном [160, с. 337].

Визнання Української Держави Росією також слід вважати надзвичайним здобутком, оскільки це суттєво заважало проведенню військових дій проти України, що відтермінувало загарбання Росією України, однак посилило терористичну активність всередині України.

Аналізуючи внесок дипломатичної служби та спеціальних секретних служб гетьмана П. Скоропадського в реалізацію геополітичної стратегії Української Держави періоду Гетьманату, слід звернути увагу на те, що класична історіографія виокремлює загалом лише три напрями зовнішньої політики:

- розвиток відносин із країнами Четверного союзу в аспекті ратифікації та виконання умов Брест-Литовського мирного договору;
- врегулювання відносин із сусідніми державами з питань визначення державного кордону України та вирішення питань щодо спірних територій;
- встановлення дипломатичних відносин із нейтральними країнами та спроби збільшення кількості країн, що визнають незалежність Української Держави та її міжнародну правосуб'єктність, зокрема і встановлення відносин із міжнародними союзами та організаціями.

До речі, наведений перелік було офіційно визначено як курс Міністерства зовнішніх справ за часів Д. Дорошенка, який фактично на науковому рівні обґрунтував необхідність побудови зовнішньополітичної стратегії саме таким чином. Хоча пізніше сам Д. Дорошенко робив спроби встановити відносини із країнами Антанти, визнавши фактично свою помилку щодо виключного орієнтиру на держави Четверного союзу.

Однак, на нашу думку, такі вектори є дещо узагальненими та демонструють лише підтвердження того факту, що П. Скоропадський орієнтувався у зовнішній політиці на інтереси Німеччини. Натомість, обстоюючи думку про більш складну архітектуру міжнародних відносин Української Держави, доцільно наведений перелік дещо доповнити та провести ранжування напрямків за їх визначальною значущістю для реалізації геополітичної стратегії нового суб'єкта міжнародних відносин, яким по своїй суті стала Українська Держава:

- стабілізація відносин з Росією як правонаступницею Російської імперії та країнами, що виокремилися зі складу останньої;
- врегулювання та розширення відносин із країнами Четверного союзу з метою розширення можливостей для економічної співпраці;
- розширення відносин із країнами Європи, зокрема, Румунією, Польщею, Литовським Королівством;
- пошук можливих союзників для протистояння агресії та тиску Більшовицької Росії, а також країн Антанти;

– розширення дипломатичних зв'язків із країнами Центральної та Північної Європи з метою встановлення нових економічних відносин.

Однак вказані орієнтири можуть вважатися результатом ретроспективного аналізу функціонування дипломатичної служби в процесі реалізації геополітичної стратегії протягом всього періоду існування Української Держави. На перших же етапах становлення дипломатичної служби та міжнародної активності Української Держави орієнтири були дещо іншими, переважно через те, що Міністерство зовнішніх справ залишалося без свого постійного очільника.

З цього приводу слід навести думку Д. Соловей [233] та Ю.С. Шемшученко [259], які підкреслюють, що робота в дипломатичній сфері ніколи не була пріоритетною для М.П. Василенка. Він акцентував свою громадсько-політичну активність на Міністерстві освіти і науки, а також на процесах становлення вітчизняної науки. До того ж М.П. Василенко фактично сформував Раду Міністрів Української Держави, однак у зв'язку з тим, що були вакантні посади міністрів, «було ухвалено рішення про тимчасове сумісництво. М.П. Василенко як міністр освіти виконував ще й обов'язки міністрів закордонних справ та віросповідань. Наскільки відвертим у визначенні національного характеру держави був М.П. Василенко на посаді міністра закордонних справ, сказати важко, найімовірніше, його запевнення – данина кон'юктурі.

Насправді ж ішлося про державу малоросійського зразка, в якій українська культура була б не консолідуючою суспільство силою, а лише відмітною рисою, і не ставилася б під сумнів необхідність російської культури в Україні» [20, с. 43-44]. Саме тому, перебуваючи номінально міністром закордонних справ в період з 30.04.1918 по 20.05.1918 р., М.П. Василенко основний акцент зробив на російському векторі зовнішніх відносин. Підтвердження цьому можна знайти у його громадсько-політичній діяльності вже після звільнення з посади міністра закордонних справ «17.10.1918 р. М.П. Василенко разом із іншими міністрами-кадетами

підписав «Записку в справі зовнішньої політики України», подану гетьманові П. Скоропадському, в якій зазначалося, що Україна має тісно пов'язувати свої інтереси з інтересами інших держав, що виникли на терені колишньої Російської імперії» [96]. Таким чином, геополітичні орієнтири М.П. Василенка як очільника дипломатичної служби гетьмана П. Скоропадського на початковому етапі становлення Української Держави не вкладаються в класичну історіографічну концепцію стосовно орієнтиру зовнішньої політики виключно на Німеччину. Хоча номінальна діяльність М.П. Василенка не втілювалася в жодні більш-менш конкретні кроки щодо встановлення дипломатичних зв'язків із країнами, що утворилися після розпаду Російської імперії, однак слід звернути увагу на його певні об'єктивні досягнення в дипломатичній сфері:

– по-перше, М.П. Василенко створив Міністерство закордонних справ, визначивши його одним із пріоритетних у Раді Міністрів Української Держави;

– по-друге, найголовнішим здобутком М.П. Василенка в цій сфері слід вважати кадрове питання. Він особисто тривалий час здійснював пошук найбільш прийнятної кандидатури на посаду міністра закордонних справ та намагався залучити найбільш впливового і виваженого громадсько-політичного діяча Української Держави, який би послідовно й потужно реалізовував геополітичну стратегію молодої держави;

– по-третє, характер державницької позиції та урядової діяльності М.П. Василенка демонструє далекоглядність політичного курсу та стратегії розвитку Української Держави. Очоливши Міністерство зовнішніх справ (далі – МЗС), М.П. Василенко не призначив жодного посла за кордоном, однак при цьому і досить вибірково підійшов до питання прийняття іноземних посольств у Києві. Він намагався дистанціюватися від абсолютного підкорення окупаційній владі, розуміючи, що питання налагодження відносин із сусідніми державами є більш пріоритетним з точки зору подальшого розвитку української державності.

20.05.1918 р. на посаду міністра зовнішніх справ було призначено Д.І. Дорошенка. Гетьман П. Скоропадський, попри свою прихильність до Німеччини як до основного союзника Української Держави, намагався все ж таки розбудувати власну мережу міжнародних відносин. Таке завдання виявилось досить складним, враховуючи той факт, що «зовнішньополітичний курс Української Держави був регламентований умовами Брест-Литовської мирної угоди. Дотримання умов цієї угоди було однією з вимог, яку висунуло німецьке командування П. Скоропадському. Вказана угода, визначаючи орієнтири, не ставила уряд П. Скоропадського у жорсткі межі стосовно необхідності укладання міжнародних угод із конкретними країнами. Натомість, обмежуючи можливість дипломатичних зносин із країнами Антанти та країнами, що Німеччина визначала як першочергові загрози власним національним інтересам» [112, с.270]. До речі, проаналізувавши положення Брест-Литовської мирної угоди, достатня кількість вітчизняних істориків доходить висновку стосовно «маріонеткового» характеру Уряду П. Скоропадського щодо зовнішньополітичних інтересів Німеччини.

Натомість існують і такі позиції вчених, які, розуміючи об'єктивність зовнішньополітичних умов, в яких існувала нова Українська Держава, роблять висновок стосовно невідворотності на перших етапах становлення дипломатичних відносин дотримуватися тих вимог, які висунули країни Четверного союзу. Наприклад, І.Б. Дацків вказує, що, ґрунтуючись на міжнародних правових положеннях за Брестськими угодами та за практичної допомоги Німеччини, Україна змусила уряд більшовицької Росії після звільнення українських земель розпочати мирні переговори щодо державних кордонів, встановлювала і розвивала відносини з країнами чи самостійними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії, насамперед Доном і Кубанню, домагалася визнання України нейтральними державами» [66, с. 178]. Така зовнішньополітична активність не передбачалася умовами Брест-Литовської мирної угоди, але Німеччина не заперечувала проти встановлення

нормальних відносин із сусідніми країнами Української Держави без чіткого визначення меж таких відносин.

Намагаючись формувати незалежну зовнішню політику України, попри її тісний зв'язок з країнами Четверного союзу, гетьманське МЗС головним своїм завданням, за словами Д. Дорошенка, вважало «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців». Водночас ставилось за мету, використовуючи «поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини та визволитися від присутності на українській території австро-угорських військ» [145, с. 324]. Тобто, Д. Дорошенко чітко розумів, але не анонсував широкому загалу необхідність визволення Української Держави від протекторату Німеччини. Його прагнення до встановлення тісних контактів із країнами Четверного союзу, але при цьому із можливістю провадити власну зовнішню політику виявилися у декількох аспектах:

- прагненні найшвидшої ратифікації Брестської мирної угоди всіма її підписантами, зокрема країнами Четверного союзу, що б суттєво прискорило визнання Української Держави як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин;

- пошуку шляхів до зміцнення національного суверенітету через встановлення тісних дипломатичних зв'язків із державними утвореннями на території Російської імперії після її розпаду, в яких великий відсоток населення складають етнічні українці;

- активної діяльності в напрямку зміцнення дипломатичних представництв в країнах Четверного союзу з метою пошуку нових дипломатичних контактів з іншими, переважно нейтральними країнами;

- активних спробах встановлення контактів із країнами Антанти та їх союзниками як противага німецькому вектору зовнішньої політики.

Так, наприклад, щодо останніх двох аспектів знаходимо підтвердження у діяльності посла Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгеля, який

протягом перебування місії в Берліні «мав тісні контакти з іспанським і голландським послами, що значною мірою сприяли налагодженню дипломатичних відносин Української Держави з нейтральними країнами й відкривали перспективи для встановлення контактів із альянсами» [145, с. 324]. Та основний успіх Ф. Штейнгеля і Д. Дорошенка у відносинах із країнами Четверного союзу пов'язаний із визнанням Німеччиною 02.06.1918 р. Української Держави та ратифікацією нею ж 24.07.1918 р. Брестського мирного договору.

Однак не лише політична активність Ф. Штейнгеля дала суттєві здобутки українській дипломатії у відносинах з Німеччиною. Як зазначають О. Павлюк, В.С. Сідак, а також звертаючись до спогадів самого Д. Дорошенка, слід звернути увагу і на виключну активність в процесі реалізації геополітичної стратегії самого гетьмана П. Скоропадського, який «з перших днів державотворчої діяльності, на відміну від голови Центральної Ради М. Грушевського, встановив і підтримував тісні контакти з представниками Німеччини у Києві – послом бароном Альфонсом Муммом фон Шварценштайном, головнокомандувачем німецькими військами в Україні, генерал-фельдмаршалом Германом фон Ейхгорном та його начальником штабу генералом Вільгельмом Гренером. У сфері зовнішньої політики України вони зійшлися з П. Скоропадським на умовах, що його Уряд дотримуватиметься незалежності від Росії, підтримуватиме тісні політичні та економічні відносини на засадах Брестських угод» [161, с. 320; 81, с. 467]. Втім, такі контакти гетьмана П. Скоропадського не дали необхідних результатів в усіх без винятку сферах двосторонніх відносин. Зокрема так і не було досягнуто вирішення питання про створення Українською Державою власних збройних сил, а сам П. Скоропадський обстоював необхідність існування регулярної армії.

Поштовхом до самостійності Української Держави в процесі реалізації власної геополітичної стратегії відіграв візит Голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба до Берліна у серпні 1918 р. 04-17.09.1918 р. відбувся перший

закордонний візит гетьмана П. Скоропадського, знову ж таки до Берліна. Результати візитів високопосадовців Української Держави розширили економічну та фінансову співпрацю обох держав, надавши змогу розвивати Україні власну економіку в такий спосіб, як того потребує національний суверенітет. Натомість військове питання так і не було вирішено.

Ф. Лизогуб, а потім і П. Скоропадський домоглися суттєвого розширення дипломатичних можливостей Української Держави, що згодом втілювалося у підтримку Німеччини відносно України із сусідніми державами з питань визначення кодонів України.

В цьому контексті привертає увагу активна діяльність А. Гнапа, який був одним із «найбільш визначних дипломатів, а згодом заступником міністра закордонних справ. Він послідовно відстоював думку про єдність всіх українських земель та про приєднання Криму до Української Держави. При цьому учений вважав, що саме підтримка Німеччини у цих питаннях дасть необхідний результат у відносинах з Кримом, Кубанню та Доном. Відносини з Німеччиною влітку 1918 р. було основним питанням існування України як держави» [12, с. 206-207; 80, с. 162-163].

Отже, підсумками практичної реалізації німецького вектору геополітичної стратегії Української Держави слід вважати:

- досягнення визнання Німеччиною Української Держави, встановлення тісних дипломатичних зв'язків та ратифікація Брестського мирного договору, що суттєво зміцнило статус України як суб'єкта міжнародних відносин;

- створення належного сприйняття Міністерством закордонних справ Німеччини та окремими посадовими особами Німецького уряду, а також дипломатичним корпусом Німеччини в Києві ідеї можливості самостійного існування України як союзника у питаннях протистояння більшовицькій Росії та іншим загрозам Четверного союзу. Така позиція доводиться саме через ратифікацію Брестської мирної угоди, а також активну діяльність посольства Німеччини в Україні, яке намагалося розширити економічні

відносини з Українською Державою на паритетних засадах, що свідчить про рівноправність в економічних відносинах;

– залучення Німеччини до процесів міжнародного визнання Української Держави іншими країнами світу, зокрема Росією, Туреччиною та країнами-союзниками Німеччини. Така активність німецького дипломатичного корпусу свідчить про те, що Німеччина намагалася або щонайменше мала плани на перетворення України на союзницьку державу або, можливо, на сателіта, який би дотримувався її зовнішньополітичного курсу, але при цьому був спроможний протистояти загрозам зі Сходу;

– розширення дипломатичних контактів із іншими країнами, переважно нейтральними, дипломатичні місії та представництва яких знаходилися в Берліні, або мали тісні зв'язки із Німеччиною;

– залишення без вирішення військового питання щодо створення Українською Державою власної регулярної армії. Перебування під окупацією Німеччини та за умови розміщення німецьких і австро-угорських окупаційних військ на території Української Держави викликало велике невдоволення у певних суспільно-політичних колах та громадськості, що загрожувало владі гетьмана П. Скоропадського і зрештою призвело до повалення його режиму.

Неспроможність дійти згоди у вирішенні цього питання спонукала Д. Дорошенка піти у відставку з поста міністра закордонних справ, а гетьмана П. Скоропадського до різкої зміни вектору зовнішньої політики в напрямку країн Антанти, відчуваючи загрозу з боку Більшовицької Росії. Однак, підтримка Німеччини на початковому етапі становлення дипломатичної служби в Українській Державі та перших спробах реалізації геополітичної стратегії гетьмана П. Скоропадського була визначальною і важливою, особливо у відносинах із країнами Четверного союзу.

Важливим напрямом геополітичної стратегії гетьмана П. Скоропадського слід вважати вирішення так званого Західноукраїнського питання. Воно полягало у двох аспектах:

– встановлення дипломатичних зв'язків із Австро-Угорщиною з метою ратифікації нею Брестського мирного договору, а також визнання останньою Української Держави;

– встановлення суверенітету Української Держави на територіях розселення етнічних українців на Західній Україні, землі якої перебували у складі, під протекторатом чи в інший спосіб підпорядковувались Австро-Угорщині.

Реалізація і першого, і другого напрямів зовнішньої політики Української Держави багато в чому залежала від дипломатичної майстерності та досвіду українського посла у Відні.

Т. Осташко з цього приводу підкреслює, що «уряд П. Скоропадського намагався уладнати взаємини з Австро-Угорщиною, причому діяв досить рішуче й наполегливо. Між іншим, Відень від самого початку приходу гетьмана П. Скоропадського до влади ставився до нього з пересторогою. Він дуже болісно відреагував на титул «Гетьман усієї України», який номінально поширював його владу також на українські землі у складі Габсбурзької монархії. У листах до Києва В. Липинський пропонував урядові і Міністерству закордонних справ рішучіше відстоювати право на українські землі й вимагати ратифікації та виконання Віднем Брестських угод. Він рекомендував не лише висловлювати ноти протесту, а й погрожувати припиненням поставок хліба й навіть відкликанням посольства з Відня, тобто розривом дипломатичних відносин» [155, с. 657]. «Українське посольство в Австрії мало першорозрядний статус. Призначення послом у Відні В. Липинського було свідченням великого значення, яке надавала Українська Держава політичним відносинам із Австро-Угорщиною. Це був ключовий дипломатичний напрям з огляду на те, що саме Австро-Угорщина мала в своєму складі українські й польські землі, що вимагало від України особливо сильної і активної дипломатії. Обізнаність В. Липинського з польською проблемою, його авторитет у впливових галицьких колах і серед українців

державницької орієнтації свідчили про те, що він є найбільш вдалою кандидатурою на цю важливу дипломатичну посаду» [145, с. 325].

Л. Білас в своїх дослідженнях підкреслював, що В. Липинський підійшов до реалізації своєї дипломатичної місії неординарно, налагодивши спочатку контакти в науковому середовищі Відня, а потім вже в дипломатичному. Річ у тім, що В. Липинський був визнаним на заході політичним та громадським діячем й істориком, а тому його призначення на посаду посла Української Держави було кроком надзвичайно розсудливим та далекоглядним, враховуючи його прагнення до об'єднання українських земель [7, с. 37-38]. Ще більш ємний та цілковито правдивий історико-політичний портрет В. Липинського можна знайти в працях Б. Яроша, який акцентує увагу на тому, що В. Липинський хоча і не був дипломатом за своїм фахом чи освітою, та був надзвичайним прихильником української державності і обстоював позицію необхідності існування «державного утворення на теренах Українських земель, зокрема і тих, що входили до складу Австро-Угорщини» [27, с. 172-173]. Таким чином, перебування на посаді посла Української Держави В. Липинського у Відні на противагу Ф. Штейнгелю у Берліні не дали суттєвих сьогочасних переваг, однак заклали підвалини для подальшого об'єднання українських земель. Австро-Угорщина ніколи не розглядала можливість існування потужного східного сусіда, а тому протистояла у цих питаннях навіть Німеччині, та як демонструє практика ратифікації Брестської угоди політикум Австро-Угорщини був надзвичайно розрізнений і переймався виключно проблемами єдності імперії.

Дипломатичну місію у Відні загалом можна вважати досить ефективною, якщо розглядати її в перспективі появи нових можливостей для реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського. «Водночас залишалось чимало зовнішньополітичних, зокрема територіальних проблем, неврегульованих через непоступливість позиції Австро-Угорщини. Незважаючи на підтримку гетьмана німецькою стороною і активну діяльність міністра Кюльмана та посла Мумма, які домагались обов'язкового виконання

Брестської угоди щодо Холмщини, Відень порушив домовленості про її передання Україні. До того ж відмовлявся ратифікувати Брестський договір Центральних держав з Україною, тому угода про автономію Галичини й Буковини не була реалізована» [66, с. 183]. Той факт, що Австро-Угорщина відмовиться від ратифікації Брестської угоди був очевидним та передбачуваним. Тому основною метою діяльності В. Липинського у Відні слід вважати все ж таки обстоювання інтересів Української Держави для розширення суверенітету на всі території проживання етнічних українців. Об'єднання українських земель, що перебували у складі Австро-Угорщини, а також частково у складі Румунії та Польщі В. Липинський ставив собі за першочергове завдання.

Для цього після свого призначення послом в Австро-Угорщині 21.06.1918 р. В. Липинський зі своїм радником І. Токаржевським-Карашевичем та послом Української Держави в Болгарському Царстві О. Шульгіним провели «важливі зустрічі у Львові з визначними галицькими політичними діячами, керівниками української репрезентації в австрійському парламенті Костем Левицьким і Євгеном Петрушевичем, митрополитом греко-католицької церкви Андреем Шептицьким» [237, с. 365]. Окремим напрямком роботи посольства В. Липинського було визначено опіку «українцями – військовополоненими і біженцями на землях Габсбурзької імперії» [253].

Окремо слід звернути увагу на те, що П. Скоропадський доручив В. Липинському саме через Австро-Угорщину встановити і розширити зв'язки із Болгарським Царством та Османською імперією.

Загалом, австро-угорський вектор зовнішньополітичної стратегії Української Держави зводився скоріше до захисту українських інтересів від посягань європейських держав.

По-перше, місія посольства у Відні включала, окрім спонукання Австро-Угорського уряду до ратифікації Брестської мирної угоди, до виконання її іншими членами Четверного союзу: Болгарією та Туреччиною.

По-друге, важливим, але так і нездійсненим завданням виявилось протистояння територіальним претензіям Румунії та Польщі. Перша, маючи підтримку Австро-Угорщини, претендувала на землі Буковини. Однак захоплення м. Чернівці румунськими військами сталося лише після падіння Австро-Угорщини. Польська ж дипломатія виявилася потужнішою за українську, оскільки не лише протистояла ратифікації Австро-Угорщиною Брестської мирної угоди, але і висловлювала претензії на території Лемківщини, Посяння, Холмщини й Підляшшя. Окупація польськими військами цих земель відбулася в листопаді 1918 р. після розпаду Австро-Угорщини.

По-третє, економічний зріз двосторонніх відносин між Українською Державою та Австро-Угорщиною постійно демонстрував панування інтересів останньої. Посольство В.Липинського у Відні було найчисленнішим із усіх закордонних представництв Української Держави та домогтися виконання всіх покладених завдань дипломат так і не зміг.

Даючи історичну оцінку реалізації австро-угорського геополітичного вектору, слід зауважити на тому, що вихідні умови були надзвичайно складними. Українська Держава, яка фактично утворилася за результатами Першої світової війни, була новим суб'єктом міжнародних відносин, але намагалася реалізувати власний потенціал, враховуючи ресурси та геополітичне становище. В. Липинський досяг максимальних успіхів, враховуючи наявні ресурси та можливості Української Держави. Проте він був фактично позбавлений підтримки Голови Ради Міністрів та гетьмана П. Скоропадського, які віддали перевагу Німеччині. Саме В. Липинський, розуміючи падіння Австро-Угорщини, передбачив основні загрози територіальній цілісності України з боку Румунії та Польщі і намагався запобігти окупації західних земель Української Держави. Та через відсутність регулярної армії суто дипломатичні спроби не дали необхідного ефекту. Важливим здобутком дипломатів в Австро-Угорщині слід вважати встановлення контактів із Болгарією та Туреччиною, що в подальшому

відкрило нові можливості для міжнародних відносин Української Держави на тлі загрози агресії з боку більшовицької Росії.

Насправді ж діяльність В. Липинського у Відні багато в чому сприяла порушенню рівноваги Четверного союзу та реальній підтримці визвольного руху на українських землях у складі Австро-Угорщини. Наприклад, той факт, що саме В. Липинським було налагоджено перші дипломатичні контакти з Болгарським Царством та Туреччиною у Відні, засвідчує далекоглядність дипломата і складність завдання, яке перед ним стояло при очоленні власної дипломатичної місії.

Посольство в Болгарському Царстві очолив О. Шульгін, який був досить перспективним дипломатом, та котрому дісталася незвичайна місія – поширення економічної і торговельної співпраці із Болгарією та налагодження через цю країну торговельних контактів із країнами півдня Європи. «Аналізуючи взаємини України з Болгарією, слід зазначити, що від самого початку вони склалися дуже добре. Приязне ставлення до України та гетьмана П. Скоропадського демонстрував болгарський цар Фердинанд I, який був задоволений тим, що замість заборчої, імперіалістичної Росії, сусідом Болгарії по північному березі Чорного моря є Україна. Важливим аспектом українсько-болгарських відносин у цей період було поглиблення торговельно-економічних зв'язків, які істотно збільшили заплановані Брестським мирним договором обсяги поставок українських товарів у Болгарію» [256, с. 134-135]. Гетьман П. Скоропадський та Д. Дорошенко чітко усвідомлювали, що Болгарія є однією із найбільш слабких у політичному сенсі країн з Четверного союзу, а тому дипломатичний потенціал Української Держави дасть змогу реалізувати південно-європейський геополітичний вектор. Проте відносини з Болгарією встановлювалися досить складно з організаційної точки зору, оскільки багато часу займало вирішення проблеми економічного співробітництва, пошуку найбільш оптимальних сфер для торгівлі тощо. Сама дипломатична місія на чолі з О. Шульгіним переймалася також проблемою ратифікації Брестської

мирної угоди, але домагалася цього виключно після того, як таку ратифікацію здійснила Німеччина.

О.Шульгін, судячи з його політичної активності, мав й інші завдання гетьмана П. Скоропадського. По-перше, видається його надзвичайна хитрість у самому маршруті слідування із дипломатичною місією до Софії. Спочатку посол відвідує Відень, після Белград, Бухарест і лише потім Софію. При цьому вже у Відні від обмінявся дипломатичними документами із послом Болгарії в Австро-Угорщині, а у Бухаресті, зустрічаючись із представниками української інтелігенції, оголосив про свої наміри в Болгарії. Такі дії викликали невдоволення у дипломатичних колах Австро-Угорщини, яка вважала Болгарію своєю сферою впливу.

Натомість О. Шульгін, прибувши в Софію, одразу домігся укладання двосторонньої угоди про торгівлю між Українською Державою і Болгарією. Усвідомлюючи брак часу, він волів не очікувати призначення з Києва офіційного консульства та окремого при ньому торговельного агента, до компетенції яких це входило. Посольство переймалося також проблемою захисту прав біженців з України, опікою над військовополоненими українцями» [158, с. 30-31]. Крім того, як зауважує А. Папакін, «судячи з документів, одним із основних питань діяльності українського посольства в Болгарії були справи військовополонених. Колишні російські піддані, захоплені у полон у ході Першої світової війни, за умовами Брестського миру мали бути звільнені; болгарський уряд не перешкоджав цьому, але на перешкоді стали дії української сторони: затягування зі створення спеціальної комісії, відсутність військового аташе ген. Б. Бобровського, відсутність грошей» [162, с. 35]. «У підсумку О. Шульгін домігся визволення з полону й дозволу на повернення на Батьківщину 15 тис. військовиків-українців, що були зосереджені у Болгарії та на Балканах й переправлялися до Одеси через транзитний табір у Варні. Крім того, практично без ускладнень було розв'язано питання відновлення майнових і громадянських

прав українських громадян у Болгарії та болгарських громадян в Українській Державі» [35, с. 55].

По-друге, дипломатична активність О. Шульгіна зводилася в Софії до активного захисту українських інтересів у питаннях румунсько-українських відносин. Дипломат домагався підтримки Царя Болгарії Фердинанда I Кобура в питаннях можливої військової допомоги або гарантій захисту кордонів Української Держави від румунської агресії. Двосторонні відносини у військовій сфері підтримувалися і послом Болгарського Царства у Києві І. Шишмановим. Цікаво, що саме за допомогою І. Шишманова були укладені одні з перших економічних угод між Українською Державою та Болгарським Царством у військовій і продовольчій сферах. Болгарія стала першою країною, яка відкрила своє представництво у Києві, визнавши при цьому незалежність Української Держави.

Реалізація геополітичної стратегії відносно Туреччини розпочалася з призначення М. Левитського «першим тимчасовим представником України в Туреччині. Це рішення українського уряду було направлено Великому Візирові Талаату-паші листом від 8 квітня 1918 р. Туреччина також направила до Києва своє посольство. Першим послом став досвідчений дипломат Ахмет Мухтар Бей. Поруч із дипломатичною місією в Києві також було засновано консульські установи Туреччини у Харкові та Одесі. Зазначений період провідними турецькими фахівцями вважається ключовим у формуванні підвалин двосторонніх взаємин» [165, с.28]. Насправді укладення Брест-Литовського мирного договору стало важливим кроком на шляху політичного та економічного єднання країн, і хоча їх історичне минуле було надзвичайно складним, на етапі Першої світової війни Порта розглядалася вітчизняними дипломатами як можливий майданчик для контактів із країнами Антанти, оскільки Туреччина була слабкою у військовому плані і потерпала від поразок військ Антанти.

Усталеності в українсько-турецькі відносини привніс віденський період В. Липинського, який 22.08.1918 р. «у Відні обмінявся ратифікаційними

грамотами з представниками Османської імперії. Українську сторону репрезентував В. Липинський, турецьку за підписом Магомета П'ятого турецький посол у Відні, Гусейн-Гільмі-Паша. Головою українського посольства в Туреччині ще в червні 1918 р. було призначено М. Суковкіна» [80, с. 172]. «Незважаючи на вкрай складну ситуацію у країні (вихід з війни та присутність у Золотому Розі військових кораблів Антанти) турецький султан Магомет П'ятий прийняв українців з великими почестями. Він тепло привітав посла М. Суковкіна, потім особисто кожного з членів представництва, заявивши, що «дуже радий був пізнати нас і бажає нам доброго життя в своїй державі» [171, с. 360]. Такий прийом і головне участь М. Суковкіна в офіційних заходах, що провадилися Османським двором, давали йому змогу встановити надзвичайно тісні контакти із турецькими торговельними та політичними колами. Однак короткотривалість дипломатичної місії не дала необхідних результатів в контексті реалізації геополітичної стратегії гетьмана П. Скоропадського.

Як зазначає В.І. Головченко, М. Суковкін до кінця не розумів значення Туреччини для Української Держави, намагаючись використовувати потенціал турецького султана Магомета П'ятого для політичного тиску на країни Четверного союзу з метою послаблення окупаційного ярма на українську державність, а також в питаннях розбудови відносин із Кримом, а точніше, приєднання території Кримського півострова до Української Держави» [48, с. 560-562]. На нашу думку, саме таку мету переслідував М. Суковкін, перебуваючи в Туреччині, оскільки кримське питання вже давно назріло для вирішення в Українській метрополії, але для цього Україна потребувала союзників, одним із яких М. Суковкін бачив, беззаперечно, Туреччину, яка вже вийшла із війни, але прагнула реваншу за рахунок менших та слабших країн.

Крим проголосив свою незалежність після розпаду Російської імперії і певний період залишався формально незалежним державним утворенням, однак так і невизнаним жодною державою Четверного союзу чи Антанти.

«16.05.1918 р. у МЗС Української Держави під головуванням т.в.о. міністра М. Василенка відбулася спеціальна нарада з кримського питання. Справжню позицію уряду, що не підлягала широкому оприлюдненню, сформулював державний секретар І. Кістяківський: «Без Криму Україна буде відкинена на схід і північ в обійми Москви... Без Бессарабії і Холмщини організм може існувати, але не без Криму. Самостійність в такому випадку ілюзорична. Щодо народностей, що заселяють Крим, то принцип самовизначення націй мусить мати розумні межі» [49, с. 193]. Слід наголосити, що гетьман П. Скоропадський та очільники МЗС, переважно Д. Дорошенко, виходили з таких міркувань:

– вони не вважали приєднання Криму анексією, пояснюючи історичну цілісність українських земель та входженням Кримського півострова до перманентної сфери геополітичних інтересів України;

– економічний зв'язок між Кримом та Українською Державою був настільки визначальним для життя півострова, що без його фактичного існування Крим неспроможний забезпечити себе мінімальними економічними благами;

– Крим є визначальним для реалізації гео економічної стратегії Української Держави та розвитку економічних морських зв'язків.

Зважаючи на це, 30.05.1918 р. Д. Дорошенко офіційно звернувся з листом до Мумма фон Шварценштайна, копія документа була надіслана послу Австро-Угорщини в Києві графу Й. Форгачу. Д. Дорошенко повідомляв їх про те, «що Уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб Кримський півострів було включено до складу Української Держави», пояснивши далі геополітичні та юридичні підстави доцільності входження півострова до складу України» [49, с. 193-194]. Оскільки однозначну відповідь Д. Дорошенко не отримав, то відсутність єдності позиції країн Четверного союзу з питання подальшої долі Криму дало змогу вітчизняному МЗС розробити власну стратегію з приєднання півострова, зробивши акцент на входженні Криму до складу Української Держави на

принципах квазі-федерації з обмеженим колом його прав як суб'єкта федерації. Фактично вже в 1918 р. передбачався автономний статус для Криму.

До речі, поштовхом до вирішення кримського питання стали мирні переговори із РСФРР. Так, голова Української делегації на переговорах у Києві С. Шелухін таємно запропонував Х. Раковському та Д. Мануїльському розробити стратегію поділу впливу щодо м. Севастополя та поділу Чорноморського флоту з метою запобігання його потрапляння до складу Німецького флоту. Делегація РСФРР погодилася із тезою С. Шелухіна стосовно того, що питання Криму більше не є предметом перемовин, оскільки Крим не може вважатися ані сферою впливу РСФРР, ані об'єктом політичних дебатів [242]. Щоправда ідея існування спільного протекторату над м. Севастополем між Українською Державою та РСФРР не сприймалася більшістю українських дипломатів, а голова МЗС Д. Дорошенко рішуче обстоював позицію щодо недопустимості російської присутності у Криму.

Таку позицію обстоював М. Суковкін, який в ранзі посла Української Держави в Туреччині намагався схилити турецький уряд до ембарго та економічної блокади Криму.

Лише 09.10.1918 р. лідери німецьких колоністів Т. Рапп і А. Нефф та кримських татар Ю. Везіров і А. Озенбашли на спільному засіданні в Києві за участі Українського МЗС «оприлюднили українську Декларацію з викладом принципів кримської крайової конституції. Вона починалася з того, що «Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю», у компетенції Києва залишалися зовнішня політика, оборона, цивільне й кримінальне законодавство, призначення вищих посадових осіб автономії та затвердження місцевих законів, фінансова й митна системи тощо» [49, с. 197-198]. Кримське питання є визначальним для української дипломатії і демонструє спроможність вирішувати складні геополітичні завдання.

Істотним недоліком та навіть програшем в реалізації геополітичної стратегії слід вважати румунське питання, оскільки вже влітку 1918 р. румунські війська самовільно захопили Аккерманський, Ізмаїльські та Хотинський повіти Бессарабської губернії. У відповідь на ці дії 29.06.1918 р. комісія Української Держави «ліквідувала майно Румунської держави на своїй території. Митним демаршем та економічною блокадою уряд П. Скоропадського намагався повернути анексовану Бессарабію. Улітку 1918 р., коли стало зрозуміло, що країни Антанти вийдуть переможцями в Першій світовій війні, П. Скоропадський змушений був відступити й погодитися на зносини з Румунією. Від Української Держави в переговорах брали участь міністри фінансів, торгівлі та промисловості. Документів, які б указували на практичну результативність цих перемовин, немає. Румунія була союзником Антанти, і П. Скоропадський у новій геополітичній ситуації не планував їх псувати» [207, с. 71-72].

Пізніше у вересні 1918 р. гетьман П. Скоропадський заборонив торговельні та економічні зносини з Румунією, до визволення Бессарабії. Однак на перемовинах, що відбулися 02.10.1918 р. у Києві Українська Держава домоглася лише формального встановлення дипломатичних зв'язків із Румунією. Дипломатичну місію в цю країну очолив В.В. Дашкевич-Горбацький, який, однак, не зміг домогтися жодних результатів в реалізації геополітичної стратегії стосовно Румунії, основною метою якої була перешкода окупації Бессарабії. У листопаді така окупація, а згодом і повна анексія, відбулася. Реакції з боку Антанти не було, так само як і від Німеччини.

Ще більшого загострення після розпаду Австро-Угорщини зазнали відносини Української Держави та Польщі. Польські політичні кола прагнули відродження Речі Посполитої та намагалися об'єднати всі землі, що колись входили до складу Польщі, через що розпочали фактичну відкриту агресію проти Української Держави, яка на час осені 1918 р. таки

спромоглася створити власну армію, однак її боєздатність була надзвичайно низькою.

Але на цей час вектор зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського вже докорінно був змінений в бік налагодження контактів із Францією та Англією.

«Активно діяв у цьому напрямку посол Української Держави в Болгарії О. Шульгін, відомий як палкий прихильник орієнтації зовнішньої політики на Антанту. Перебуваючи у Софії, він встановив контакти з дипломатами Англії, Франції, Італії. У доповідних записках Міністерству закордонних справ він наголошував, що кінець війни наближається й треба активно налагоджувати відносини з країнами Антанти. О. Шульгін повідомляв, що у переговорах з представниками Антанти він пропонує не наполягати на виведенні німецьких військ з України з тим, щоб вони допомогли їй вистояти під натиском більшовицької Росії» [73, с. 102]. Але, на нашу думку, спроби Української Держави налагодити контакти з країнами Антанти були запізні. Враховуючи той факт, що умовами Брест-Литовського мирного договору не передбачалася міжнародна ізоляція Української Держави, позиція Гетьмана П. Скоропадського щодо встановлення тісних відносин із Францією та Англією є недалекоглядною. Орієнтуючись виключно на країни Четверного союзу в питаннях захисту суверенітету Української Держави, Уряд та Гетьман не врахували той факт, що Німеччина перебуває в стані війни, Австро-Угорщина вже на межі розпаду, Туреччина вийшла з війни з програвшим та великими економічними і військовими втратами, а реальні загрози для Української Держави становили Румунія і Польща, які жодним чином не підпорядковувалися країнам Четверного союзу, але, натомість, були сусідніми України.

Д. Дорошенко пригадував, що «Гетьманський Уряд прагнув увійти в зносини з державами Антанти ще влітку 1918 р. Підготовка спеціальних місій до Франції, Англії та США велася з червня 1918 р., але фактично місії були надіслані запіздно, хоча вже на початку осені 1918 р. посли Австро-

Угорщини та Німеччини заявили Гетьману, що не заперечували проти пошуків українським урядом контактів із державами Антанти» [80, с. 102]. Таким чином, далекоглядність Д. Дорошенка в питаннях визначення орієнтирів геополітичної стратегії Української Держави не можна ставити під сумнів, чого не можна сказати про рішучість українського уряду і, зокрема, очільника МЗС. Втім, привертає увагу і відсутність належних комунікацій із послами у різних країнах. Наприклад, Ф. Штейнгель ще влітку 1918 р. наголошував на необхідності диверсифікації політичних зв'язків Української Держави, відчуваючи неспроможність та головне небажання Німеччини виступати захисником Української Держави від більшовицької Росії.

П. Скоропадський, його уряд і зовнішньополітичне відомство сподівалися відновити відносини, встановлені з США наприкінці 1917 р. й розірвані Берестейською угодою. На цьому ґрунті планувалася розбудова взаємовідносин, які б забезпечили визнання України повноправним суб'єктом міжнародної політики. Союз із державами Четверного союзу не міг створити сприятливі умови для здійснення цього перспективного завдання, тому першим кроком до реалізації поставленої мети було встановлення дипломатичних зв'язків із нейтральними країнами. Долаючи опір німецьких партнерів та труднощі, пов'язані з війною в Європі, українська дипломатія влітку 1918 р. зуміла знайти шлях до встановлення перспективних для налагодження відносин із країнами Антанти контактів, передусім із Швейцарією [73, с. 105-106].

«За радикальної зміни восени 1918 р. зовнішньополітичної орієнтації гетьманом П. Скоропадським на Антанту й антибільшовицькі сили «білої» Росії були сформовані місії до Франції, Англії та США. У листопаді 1918 р. сталися події, що спричинили надзвичайно складне міжнародне становище України. Революція у Німеччині та укладення перемир'я у Комп'єні суттєво посилили позиції Москви й позбавили більшовицьку Росію від несприятливих умов Брестського миру. 13 листопада Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет ухвалив постанову про анулювання

Брестського мирного договору» [66, с. 20-22]. Таким чином, Росія не визнавала більше Українську державу, вважаючи її частиною Російської держави, а тому вбачала за об'єктивну необхідність розгортання власної військової присутності на території України. На такому історичному тлі відносини Української Держави з країнами Антанти отримали надзвичайного імпульсу, але практична реалізація цього вектора геополітичної стратегії не дала необхідних результатів. Франція досить пізно відреагувала на прохання Українського Уряду стосовно військової присутності в Україні. Англія хоча і намагалася розгорнути власний військовий корпус на території України з метою протистояння більшовицькій Росії, однак робила це із запізненням через недооцінку спроможності більшовиків до повноцінної окупації України.

«22.11.1918 року представник Франції Е.Енно підтвердив, що Антанта вирішила підтримати київський уряд, а саме Гетьманський уряд. Це робиться в надії на утримання порядку у краї аж до прибуття антантського персоналу. Армії Антанти прибудуть не як вороги чи гнобителі, а як друзі народу, що боровся на боці Антанти впродовж двох років» [73, с. 102]. Однак такий крок вже був зроблений із великим запізненням. Окремо слід сказати про відносини України із більшовицьким Раднаркомом. Відомо, що Брестський мирний договір зобов'язував більшовицьку Росію наполягати на якнайшвидшому підписанні договору, що створило б можливість стабілізувати відносини у Східній Європі, а також вирішило б питання повернення біженців із Росії в Україну, і навпаки. 22 травня 1918 р. для ведення переговорів прибула делегація з Москви в кількості 40 осіб. Очолював її Х. Раковський і його заступник Д. Мануїльський. 12 червня було підписано попередній мирний договір. Встановлювалися умови повернення біженців і місця перетину ними кордонів. Було відкрито українські представництва в Москві та Петрограді, 30 консульських представництв у різних містах Росії, які зайнялися питаннями біженців в Україну [78, с. 7]. Тобто російсько-українські відносини влітку 1918 р. мали формальний

характер, їх існування як таке не повинно було вводити в оману Гетьманський уряд або трактуватися як реальна воля Російського уряду до визнання України незалежною. В тому, що гетьман П. Скоропадський та Д. Дорошенко покладали реальні надії на нормалізацію двосторонніх відносин із Росією можна вбачати один із найбільших недоліків геополітичної стратегії Української Держави та особисто гетьмана. Д. Дорошенко не визнавав Росію як повноцінного та надійного партнера Української Держави на жодному з етапів існування МЗС.

Напевно саме через це Українська Держава проявляла надзвичайну активність у встановленні дружніх відносин із державними утвореннями, що сформувалися після розпаду Російської імперії. «Однією зі складових зовнішньополітичної стратегії уряду Української Держави щодо державних утворень на території колишньої Російської імперії були відносини з Всевеликим Військом Донським і Кубанню, самостійність яких ґрунтувалася на основі козацького автономізму, а не на принципі національного самовизначення. До зближення й налагодження добросусідських відносин спонукали спільні інтереси, а також необхідність вирішення політичних, економічних і територіальних питань. 8 серпня 1918 р. між Українською Державою та Всевеликим Військом Донським було укладено договір, за яким обидві сторони проголошувалися незалежними й суверенними, встановлювалися державні кордони» [120, с. 55]. І.Б. Дацків з цього приводу зазначав, що «найближчим і найперспективнішим союзником та партнером Української Держави був Дон, з яким ще за Центральної Ради зав'язалися зносини, перервані Першою більшовицько-українською війною взимку 1918 р. Навесні того ж року, у ході просування Україною, німецькі війська окупували й значну частину Донського козацького краю, що спрощувало встановлення контактів. В Україні донське козацтво вбачало природного союзника у боротьбі з Москвою, тому генерал П. Краснов негайно звернувся до гетьмана П. Скоропадського з посланням, у якому наголошував на історичних добросусідських відносинах українського і донського козацтва та

пропонував тісну співпрацю. Водночас він звернувся до імператора Вільгельма II з проханням визнати самостійність Дону і сприяти дружнім контактам Дону з Україною» [60, с. 275-276]. Проте слід зазначити, що суто історично Дон тяжів до відновлення монархії в Росії, а тому демократично налаштована Україна не зовсім вписувалася в геополітичні амбіції Донського Козацтва. Хоча кон'юнктурно обидві держави отримали вагомого союзника в особі одна одної для вирішення тогочасних проблем власної державності в короткостроковій перспективі.

Окремим геополітичним напрямком гетьман П. Скоропадський та Д. Дорошенко вважали злуку з Кубанню. Кубанське козацтво розглядалося як альтернатива власній армії Української Держави. Прихильність Кубані до України пояснювалася тісними зв'язками козацьких кіл обох країн та переважною більшістю етнічних українців в національному складі Кубанської Республіки. Кубань розглядалася гетьманом П. Скоропадським як перманентна та об'єктивна українська територія, що згодом буде долучена до меж Української Держави, а остання поширить на неї свій суверенітет. Вочевидь, така стратегія була цілком логічною, враховуючи існування Всевеликого Війська Донського як природну перешкоду на шляху російським військам в їх прагненні відновити кордони Російської імперії.

Однак це розуміло і командування більшовицьких сил, тому окупація Катеринодара – столиці Кубані – дала змогу відтермінувати двосторонні зносини між Українською Державою та Кубанню з питань повноцінного об'єднання. Звільнення всієї Кубані наприкінці жовтня 1918 р. відкривало перспективи об'єднання, але зовнішньополітичні процеси відійшли вже на другий план через наявну внутрішню політичну кризу в Українській Державі.

Таким чином, підсумовуючи внесок дипломатичного корпусу Гетьманату в реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського, слід зазначити на такому.

По-перше, чітка зовнішньополітична доктрина так і не була вироблена за часів існування Української Держави. Власне, навіть сам П.

Скоропадський чітко не визначав пріоритети зовнішньої політики, хоча і сконцентрував повноваження в сфері міжнародних відносин в своїх руках. Натомість найбільш активну геополітичну позицію займав Д. Дорошенко, який і визначив три основні напрями: розширення взаємин із країнами Четверного союзу; врегулювання питань кордонів та розвиток відносин із нейтральними країнами.

По-друге, аналіз дипломатичної активності МЗС та реального геополітичного становища Української Держави продемонстрував хибність встановлених Д. Дорошенком напрямів та цілей, оскільки він істотно нехтував значенням російської загрози для українського суверенітету, а також країн Антанти в умовах, коли стало зрозуміло, що поразка Четверного союзу у Першій світовій війні є неминучою.

По-третє, активність дипломатичного корпусу Української Держави насправді принесла велику користь для становлення молодій державі в умовах її формування. Дипломатичні місії в Німеччині та Австро-Угорщині, а також посольство в Болгарії домоглися значних результатів у розширенні міжнародного визнання Української Держави.

Однак, на нашу думку, головними причинами поразки Гетьманського Уряду є недалекоглядність геополітичної стратегії. Мова йде про те, що орієнтація П. Скоропадського на Німеччину не дала очікуваних результатів в питаннях відносин з іншими країнами і, зокрема, з Росією. До того ж саме орієнтація на країни Четверного союзу позбавила Українську Державу власної армії. Намагання приєднати до складу України Кубань із потужним козацтвом, а також укладення мирного договору із Доном не дали очікуваних результатів у зв'язку з тим, що найкращі дипломати були направлені в країни, які об'єктивно не могли протистояти новим загрозам та геополітичним викликам через своє становище в Першій світовій війні.

Окремо слід наголосити на недооцінці Урядом П. Скоропадського польської та румунської загроз для української державності. Підтримувані країнами Антанти Польща та Румунія, провадили активну недружню

політику стосовно Української Держави, але при цьому перебували в економічних та торговельних відносинах, озброюючи власні армії за рахунок військово-промислового потенціалу Української Держави. В результаті неспроможність оперативного реагування на появу нових геополітичних загроз для Української Держави призвело до окупації частини території України румунськими та польськими військами.

Серед найбільш недооцінених напрямів геополітичної стратегії Уряду П. Скоропадського, на нашу думку, слід вважати турецький вектор. Туреччина вийшла з Першої світової війни, а тому прагнула відновити свій економічний і військовий потенціал, що можна було зробити шляхом залучення її до вирішення кримського питання та питання деокупації Кубані. Крім того, відсутність дипломатичних зв'язків між Українською Державою та країнами Антанти також поставили під загрозу Гетьманат як форму організації державності на українських землях. Реальний потенціал дипломатичного корпусу України необхідно враховувати зважаючи на зовнішньополітичні обставини. Проте слід наголосити на тому, що окупація української території німецькими та австро-угорськими військами стала основним негативним чинником у розбудові державності, через відсутність потужної національної армії. Дипломатичні відносини Української Держави були значно ширшими та багаторівневими, ніж в УНР, але МЗС Гетьманату не мало змоги використовувати один із найбільш потужних важелів дипломатичного тиску – військовий аргумент.

Висновки до Розділу 3

Підбиваючи підсумки аналізу економічної складової геополітичної стратегії Уряду П.Скоропадського, слід звернути увагу на такі основні висновки.

По-перше, дослідження основних умов та аспектів практичної реалізації економічного напрямку міжурядових відносин української

Гетьманської держави розкрило існування таких блоків в реалізації зовнішньоекономічних відносин: перший блок: економічні відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною; другий блок: економічні відносини з країнами та державними утвореннями, що виникли на території Російської імперії після її розпаду; третій блок: Румунія, Польща, спільною рисою для економічних відносин з якими слід вважати наявність територіальних претензій та амбіцій обох держав до України і відновлення власної історичної величі; четвертий блок: інші країни Четверного союзу та нейтральні європейські держави. Зроблено важливий висновок стосовно того, що основним експортним потенціалом Української Держави були товари військового призначення, озброєння, амуніція та продовольство.

Проаналізувавши міжнародні економічні відносини Української Держави, виокремлено низку недоліків реалізації гео економічної стратегії Уряду гетьмана П. Скоропадського: надмірна зосередженість економічних зв'язків із Німеччиною та Австро-Угорщиною; недостатність розвитку відносин із нейтральними країнами з метою залучення додаткового капіталу в економіку України; суттєвий відтік капіталу країн Антанти, вкладеного в промисловий сектор ще за часів УНР.

Аналіз практичної складової реалізації геополітичної стратегії П. Скоропадського дипломатичним корпусом Української Держави дає змогу зробити загалом позитивний висновок стосовно якості та кількості встановлених дипломатичних зв'язків. Незважаючи на об'єктивність першочергової орієнтації на країни Четверного союзу, гетьман П. Скоропадський намагався розвивати дипломатичні відносини із сусідніми країнами, зокрема державами, утвореними на території Російської імперії після її розпаду. Намагання використовувати військовий потенціал Кубані та Дону свідчили про далекоглядність політики Уряду гетьмана П. Скоропадського. Натомість нерішучість злуки Кубані та України завдала істотної шкоди зовнішньополітичним інтересам України.

Загалом, спробами МЗС України та дипломатичного корпусу було встановлено постійні міжнародні дипломатичні зв'язки із десятьма країнами, а тимчасові дипломатичні місії були направлено в понад двадцять держав світу. Зволікання встановлення дипломатичних зв'язків із країнами Антанти також слід вважати недоліком геополітичної стратегії гетьмана П. Скоропадського, який можна пояснити активною протидією дипломатичного корпусу Німеччини та Австро-Угорщини.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження доцільно зробити такі висновки.

1. Аналіз історіографії дослідження ролі дипломатичного корпусу Уряду гетьмана П. Скоропадського в процесі становлення української державності продемонстрував відсутність цілісності та однозначності оцінок науковців. Доведено, що історіографія з означеної проблематики має класифікуватися за двома способами: проблемно-хронологічним: виокремлюючи дослідження істориків, фахівців політологічних наук, сфери міжнародних зносин періодів залежно від основного спрямування загальнонаукової історичної доктрини; предметним: виокремлюючи та групуючи історіографію відповідно до тематики дослідження залежно від напрямів зовнішньої політики або державотворчих процесів в період Гетьманату П. Скоропадського. Визначено спільні акценти наукових пошуків дослідників протягом всього періоду вивчення діяльності дипломатичного корпусу гетьмана П. Скоропадського, зокрема: зовнішньополітичні умови становлення Української Держави за часів гетьмана П. Скоропадського; внутрішньодержавні, зокрема опозиційні, процеси Української Держави; відносини з основними союзниками та характер таких відносин залежно від періоду існування Української Держави.

2. Запропоновано таку систематизацію джерельної бази дослідження шляхом групування окремих джерел та документів: нормативні акти, що стали правовим підґрунтям для формування дипломатичної служби, встановлення міжнародних політичних та економічних зв'язків Української Держави; фонди архівів і статистичні матеріали й документи, що певним чином віддзеркалюють процеси формування дипломатичної служби та гетьмана П. Скоропадського; періодичні видання; мемуарна література, яка включає в себе спогади тих, хто безпосередньо стояв біля витоків дипломатичної служби; довідкові та наукові матеріали, що стосуються

проблематики формування дипломатичної служби та аналізу історичних умов, в яких відбувалися ці процеси.

3. За результатами дослідження геополітичного потенціалу країн Європи в період квітень-грудень 1918 року визначено основні перспективи позиціонування Української Держави в системі міжнародних відносин напередодні встановлення влади гетьмана П. Скоропадського. Встановлено, що за результатами Брест-Литовського мирного договору Українська Держава, хоча і була номінально створена, однак була позбавлена багатьох ознак суверенності влади власного політичного керівництва. Виходячи з чого, гетьман П. Скоропадський зосередив основний акцент зовнішньої політики України на здобутті міжнародного визнання власної державності. Однак ці процеси були ускладнені сформованим баченням місця України в геополітичній площині урядами Німеччини та Австро-Угорщини. Німеччина розглядала стратегічний потенціал України в аспекті відновлення її залізничної транспортної системи та ліквідацію впливу капіталу країн Антанти на українські гірничо-металургійні компанії. Геополітичні амбіції Австро-Угорщини зводилися до територіальних претензій щодо вирішення питання Царства Польського за рахунок земель Західної України. Здійснено нові оцінки геополітичних перспектив відносин Української Держави після встановлення Брест-Литовського миру із США. Позиція США зводилася до того, що існування Української Держави, політично рівновіддаленої від Німеччини та Росії, відповідало завданням забезпечення геополітичної стабільності в Європі та проголошеному В. Вільсоном революційному принципу самовизначення націй.

4. Встановлено, що процес формування дипломатичної служби Української держави гетьмана П. Скоропадського передбачав балансування між інтересами країн Четверного союзу та внутрішніми політичними силами, негативно налаштованими проти влади Гетьмана. Встановлено, що позиція Німеччини спричинялася до негативного вирішення низки питань (продовольчі монополії, військове будівництво, аграрна реформа) які

гальмували внутрішню консолідацію Української Держави. Проблема політики Австро-Угорщини як протектора українського суверенітету (статус та дії австрійських військ в Україні) вирішувалася менш послідовно, через власні територіальні претензії Австро-Угорщини. Окремо визначено передумови та характеристики процесу державотворення, що стали вихідними для формування дипломатичної служби гетьмана П. Скоропадського, серед яких слід навести: розпад апарату держави, сформованого за часів УНР, розбіжності орієнтирів та бачення майбутнього Української Держави більшістю представників дипломатичного корпусу УНР; повоєнний стан та економічна руїна Української Держави; відсутність чітких орієнтирів у зовнішній політиці Уряду гетьмана П. Скоропадського на перших етапах становлення Української Держави (до літа 1918 року); відсутність спеціального дипломатичного корпусу та посадовців з відповідною освітою для призначення на посади послів в різні країни, очільників місій та консульств; брак фінансування державних установ і дипломатичної служби; обмеженість дипломатичних можливостей послів і консулів Української Держави через відсутність власної армії та орієнтиру зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського на інтереси Німеччини. Окремо досліджено організаційну та нормативно-правову складові формування Міністерства закордонних справ Української Держави в 1918 р.

5. Аналіз та оцінка ролі дипломатичного корпусу Уряду гетьмана П. Скоропадського у боротьбі із опозиційними політичними силами дали змогу зробити висновок щодо наявності суттєвих недоліків в процесі формування геополітичної стратегії розвитку Української Держави. Зокрема недооцінювалися відносини українських лівих політичних сил із урядом РРСФР щодо отримання підтримки у веденні антиурядової пропаганди та у організації антинімецьких і антигетьманських виступів. Не був використаний потенціал продуктивного співробітництва правлячої еліти та лівих опозиційних сил. Зовнішньополітична доктрина останніх розглядала як свого головного (антагоністичного) ворога праві проросійські сили. Українським

правим та центристським (поміркованим) політичним силам вона відмовляла у суб'єктності, розглядаючи їх як такі, що не належали до української «трудової» нації за своєю природою. Встановлено, що основне протистояння дипломатичного корпусу з опозицією було акцентовано на отриманні підтримки українських політичних еліт від Німеччини. При цьому було необґрунтовано зменшено політичний та дипломатичний тиск на російську владу та антибільшовицькі сили з метою їх консолідації. Окремими недоліками слід також вважати недостатню увагу врегулюванню відносин між Українською Державою та сусідніми країнами щодо вирішення територіальних питань та пошуку компромісів стосовно двостороннього врегулювання територіальних претензій.

6. Аналіз економічної складової міждержавних відносин Української Держави доби Гетьманату дав змогу зробити висновки стосовно активної участі представників дипломатичного корпусу в укладенні економічних угод з багатьма державами Європи. Зроблено висновок, що економічний зміст Берестейського договору між УНР та країнами Четверного союзу вплинув на характер економічної та фінансової складових відносин України з країнами Четверного союзу; надав певної стабільності та визначеності економічній політиці країні, оскільки передбачав основні напрямки розвитку економічної системи Української Держави. При цьому фактично визначалися основні пріоритетні галузі господарства, розвиток яких з-поміж іншого міг бути підтримуваним державою. Доведено, що встановлення обмінного курсу між національною валютою України та країнами Четверного союзу дозволяв розробити більш точні економічні прогнози та фінансові стратегії розвитку вітчизняної економіки. Відкривав можливості для розвитку ринку державних цінних паперів. Зроблено висновок, що великі за обсягом зобов'язання, які взяла на себе українська сторона в питаннях забезпечення необхідною сировиною та продовольством німецьку та австро-угорську армії, зменшили можливості для економічної співпраці України із іншими країнами, переважно країнами Антанти. При цьому самі обсяги постачання та строки

виконання зобов'язань і прив'язка до цих строків обов'язку ратифікації мирної угоди країнами Четверного союзу поставили Уряд гетьмана П. Скоропадського в позицію залежності від союзників. Визначено основні орієнтири та розкрито традиційний характер міжнародних відносин, що склалися в Українській Державі за часів правління гетьмана П. Скоропадського, які полягають в таких напрямках зовнішньоекономічної діяльності: постачання продовольчих товарів: цукру та зернових, для потреб армії держав Четверного союзу; постачання спирту та алкоголю як для технологічних, так і для військових потреб тих самих країн; постачання надлишків товарного виробництва та залишків продукції, яка не використовується в національному господарстві Української Держави, але знаходиться на залишених після розпаду Російської імперії складах в Україні; створення стабільної залізничної інфраструктури та сполучення між країнами Європи та Азії; залучення додаткових коштів з метою відновлення національної економіки та відродження села.

7. До основних визначальних характеристик становища Української Держави, які впливали на формування її геополітичної стратегії, віднесено: перебування Української Держави в стані окупації Центральними державами за умовами Брест-Литовського мирного договору; утворення великої кількості умовно незалежних нових держав на теренах Російської імперії на кордоні з Українською Державою (Кубань, Всевелике Військо Донське, Крим); протистояння із більшовицькими рухами в Україні, підтримуваних Росією; відсутність усталених дипломатичних відносин Української Держави та Центральної Ради, як її попередниці, що істотно погіршувало геополітичне становище та негативним чином впливало на становлення економічного вектора зовнішньої політики; наявність великої кількості територіальних суперечностей із сусідніми державами щодо державного кордону Української Держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне : в 4 т. М.-Л. : Госвоениздат, 1932. 350 с.
2. Антропов О. О. Астраханская армия: война и политика. *Новый исторический вестник*. 2000. № 1. С. 39–62.
3. Бавико О. Легальна опозиція гетьманові П. Скоропадському. *Гілея : наук.вісник. Політологія*. Вип. 11. КЛ, 2008. С. 212.
4. Бакланова И. С. Белое движение и Антанта: к вопросу о взаимоотношениях (историографический обзор). *Научный вестник МГТУ ГА*. 2008. № 129. С. 18–23.
5. Бакланова И. С. Литература русского зарубежья о стратегии белых в 1918 году. *Научный вестник МГТУ ГА*. 2009. № 142. С. 13–18.
6. Балковий П. Війна без флангів. Партизансько-повстанська боротьба українського народу проти білогвардійців та інтервентів у 1918–1920 рр. К., 1966. 317 с.
7. Білас Л. В'ячеслав Липинський – історик. *В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна (Студії)*. К. : Філадельфія, 1994. Т. 1. С. 30–41.
8. Болобанов К. В., Трофименко М. В. Інститут почесних консулів в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : зб. наук. пр. Вип. 105. Ч. I. К., 2012. С. 9–14.
9. Бондаренко Д. Я. Військові постачання з Української Держави Всевеликому Війську Донському. *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 3. С. 10–14.
10. Бондаренко Д. Я. Гетман П.П. Скоропадский и атаман П.Н. Краснов: взаимоотношения Украинской Державы и Всевеликого Войска Донского. *Донские казаки в борьбе с большевиками*. 2010. № 4. С. 87–100.
11. Борисенко С. А. Українсько-російські відносини: квітень-грудень 1918 року : автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.02. К., 2003. 19 с.

12. Брицький П., Добржанський О. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. Чернівці : Золоті літаври, 2007. 241 с.
13. Брюховецький М. Економічна політика уряду Української держави гетьмана Павла Скоропадського. *Економічний часопис–XXI*. 2004. № 2. С. 38–41.
14. Будков Д. Міжнародна інформаційна діяльність за часів української держави гетьмана П. Скоропадського. *Пам'ять століть*. 2003. № 2. С. 64–71.
15. Булахтин М. А. Польско-украинский спор о принадлежности Холмщины на заключительном этапе первой мировой войны (из переписки польского епископата с Ватиканом). *Вестн. Пермского ун-та*. 2016. № 3 (34). С. 129–137.
16. Булгаков Ю. Відносини Гетьманату з Центральними державами: новітні підходи та інтерпретації. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2009. № 4. С. 118–122.
17. Булгаков Ю. Основні аспекти зовнішньополітичної діяльності Гетьманату Павла Скоропадського у висвітленні сучасних вітчизняних істориків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія*. 2009. Вип. 97. С. 4–7.
18. Бутаков Я. А. Белое движение на юге России: концепция и практика государственного строительства (конец 1917 – начало 1920 г.). М. : Изд-во Российского университета дружбы народов, 2000. 190 с.
19. Веденєєв Д. В. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917-1920 роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. К., 1994. 17 с.
20. Верстюк В. Ф. Громадсько-політична діяльність М. П. Василенка. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 6. С. 38–47.
21. Верстюк В.Ф. Революція 1917–1920 рр. і українсько-російські відносини. *Україна і Росія в історичній ретроспективі*. К., 2004. С. 448–464.
22. Ветров Р. Українська Держава Павла Скоропадського та ставлення до неї українських і російських політичних партій. *Гетьман Павло*

Скоропадський та Українська Держава 1918 р. : наук. зб., присв. 125-річчю від народж. Гетьмана Скоропадського, та 80-річчю проголош. Укр. Держави 1918 року/ С. Кульчицький та ін. К., 1998. С. 18.

23. Веденеев Д., Будков Д. Юність української дипломатії ; Становлення зовнішньополітичної служби в 1917–1923 рр. К. : К. І. С., 2006. 296 с.

24. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 – грудень 1919 р.]). Київ – Відень, 1920. 535 с.

25. Винниченко В. Щоденник. Едмонтон – Нью-Йорк : Канадський Ін-т Українських Студій, 1980. 500 с.

26. Воронько Л. О. Українське державотворення в добу Гетьманату 1918 року: роль та значущість діяльності П. Скоропадського. *Державне управління: теорія та практика*. 2016. № 1. С. 3–20.

27. В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення : зб. наук. праць / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень та ін.; ред. Б. Ярош. Луцьк : Волин. обл. друк., 2001. 188 с.

28. Гагкуев Р. Г. Добровольческая армия и «Монархические» формирования на Юге России в 1918 г. *Вестник ИрГТУ*, 2011. № 2 (49). С. 247–254.

29. Гайдуков Л., Веденеев Д. Служба повного профілю. Розбудова зовнішньо-політичної служби Української держави Гетьмана Павла Скоропадського. *Політика і час*. 1998. № 6. С. 71–78.

30. Гай-Нижник П. "Сірий кардинал" гетьмана П. Скоропадського: (нариси до політичного портрету О. О. Палтова). *Людина і політика : Український соціально-гуманітарний науковий журнал*. 2004. № 3. С. 147–151.

31. Гай-Нижник П. Олександр Палтов — заступник міністра закордонних справ Української Держави (1918 р.). *Україна дипломатична*. 2011. Вип. 12. С. 868–881.

32. Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917-1922 рр.) / НДІ українознавства МОН України, Дипломат. акад. України при МЗС України. Київ : Дуліби, 2016. 530 с.

33. Гай-Нижник П. П. Законодавче та нормативно-правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р. *Гілея : науковий вісник*. 2017. Вип.123 (№ 8). С. 28–36.

34. Гай-Нижник П. П. Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. К. : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. Т. 2. С. 353–396.

35. Гай-Нижник П. П. Українсько-болгарські міждержавні і дипломатичні відносини: рік 1918-й. *Гілея : науковий вісник*. 2017. Вип. 125 (№ 10). С. 47–58.

36. Гай-Нижник П. П. Фінансові аспекти Берестейського договору 1918 р. для УНР. *Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917-1921 рр.* : матеріали Всеукр.наук. конф. Кам'янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. С. 200–213.

37. Гай-Нижник П. Фінансові відносини Гетьманату 1918 року з частинами колишньої Російської імперії. *Фінанси України*. 2000. № 2. С. 120–124.

38. Гай-Нижник П. П. Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату П. Скоропадського 1918 року. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філософія*. Вип. 4. Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. К., 2000. С. 264–284.

39. Гай-Нижник П. П. Повалення Гетьманату П. Скоропадського:

підготовка та здійснення (1918 р.). *Гілея : науковий вісник*. 2011. № 47 (5). С. 18–29.

40. Гай-Нижник П. П. Повалення Гетьманату П.Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.). *Гілея : науковий вісник*. 2011. № 52 (спецвип.). С. 5–15.

41. Ганус С. А. «Притча о четырех уездах»: северо-восточные границы во внешней политике украинских государственных формирований во время национальной революции 1917–1920 годов. *История и историческая память*. 2014. № 9. С. 59–75.

42. Германская интервенция и Донское правительство в 1918 г. / Предисл. С. Пионтковского. *Красный архив*. № 6 (67). 1934. С. 93–130.

43. Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год : сборник документов / отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванцова ; сост. Е. В. Балущкина, Н. В. Григорчук, Е. И. Криворучко, К. Г. Ляшенко. М. : Политическая энциклопедия, 2014. 1087 с.

44. Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року : наук. зб., присв. 125-річчю від народження Гетьмана Скоропадського, та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року / Кульчицький С. та ін. Київ, 1998. 242 с.

45. Гинденбург П. Воспоминания Гинденбурга / сокр. пер. с нем. Л. Щегло. Пг. : Мысль, 1922. 120 с.

46. Головин Н. Н. Российская контрреволюция в 1917–1918 гг. М. : Айрис-пресс, 2011. 704 с.

47. Головченко В. Головченко В. Кримське питання у зовнішній політиці Центральної Ради й гетьманату Павла Скоропадського. *Пам'ять століть. Планета*. 2008. № 4. С. 107–121.

48. Головченко В. І. Суковкін Михайло Акінфійович. *Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Л. В. Губерський (голова)*. К. : Знання України, 2004. Т. 2. М – Я. 812 с.

49. Головченко В. І. Кримське питання в українській політиці

гетьмана П. Скоропадського. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 192-201.

50. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни : монографія. К. : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.

51. Гончарук Т., Дружкова І. Одесити – міністри урядів Української держави гетьмана П. Скоропадського : матеріали до історичних портретів Сергія Гутника та Георгія Афанасьєва. *Чорноморська минушина* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 6. С. 53–65.

52. Гофман М. «Война упущенных возможностей». М. : Лимбус Пресс, 2016. 224 с.

53. Гошуляк І. До проблеми кордонів України доби Гетьманату Павла Скоропадського. *Збірник Харківського історико-філософського товариства*. 1999. С. 13–22.

54. Гражданская война на Украине. 1918-1920. Сборник документов и материалов. К. : Наукова думка, 1967. 874 с.

55. Грищенко А. Спектр основних політичних сил в Україні періоду Гетьманату (1918 р.). *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 5. С. 24–29.

56. Губа П. І. Українське відродження: спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917-1920 рр. Черкаси : ЧДТУ, 2002. 263 с.

57. Гуменюк Б. І., Щерба О. В. Сучасна дипломатична служба : навч. посібник. К. : Либідь, 2001. 255 с.

58. Гуммерус Г. Україна в переломні часи: Шість місяців на чолі посольства у Києві / пер. з фін. ; Київ. ун-т. К. : Таксон, 1997. 199 с.

59. Даниленко В. Таємна поліція гетьмана Скоропадського. *Пам'ятки : археографічний щорічник* / ред. кол. : С. Г. Кулешов (гол. ред.) та ін. 2010. Т. 11. С. 169–175.

60. Дацків І. Дипломатична діяльність гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями на руїнах Російської імперії. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років* : зб. наук. ст./ гол. ред.

В. Ф. Верстюк. Вип. 6. К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. 432 с.

61. Дацків І. Б. Брест 1918: європейський прорив України. Тернопіль : Астон, 2008. 254 с.

62. Дацків І. Б. Встановлення дипломатичних відносин української держави з країнами Четвертного союзу. *Мандрівець*. 2009. № 2. С. 45–50.

63. Дацків І. Б. Дипломатична діяльність гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями на руїнах Російської імперії. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 6. С. 273–294.

64. Дацків І. Б. Дипломатичні відносини між країнами Антанти та представниками Української держави гетьмана Павла Скоропадського у працях українських дослідників. *Історична пам'ять*. 2008. № 2. С. 159–165.

65. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917-1923 рр. Тернопіль : Астон, 2009. 520 с.

66. Дацків І. Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917 – 1923 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02. К., 2010. 34 с.

67. Дацків І. Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917 – 1923 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02. К., 2010. 34 с.

68. Дацків І. Б. Діяльність дипломатичного корпусу гетьманату П. Скоропадського за кордоном. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2011. Вип. 1. С. 93–98.

69. Дацків І. Б. Економічні аспекти Брестського договору 1918 року. *Мандрівець*. 2008. № 6. С. 41–47.

70. Дацків І. Б. Україна у зовнішній політиці Великої Британії в добу національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. 2014. Вип. 14. С. 194–204.

71. Дацків І. Б. Україно-англійські дипломатичні зв'язки у 1917-1921 роках. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2012. Вип. 1. С. 185–192.

72. Дацків І. Б. Українська дипломатія (1917 – 1923 рр.) у контексті світової історії. Тернопіль : КРОК, 2013. 621 с.

73. Дацків І. Б. Встановлення дипломатичних контактів Гетьманату Павла Скоропадського з країнами Антанти. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Історія, економіка, філософія*. К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. Вип. 17. С. 101–106.

74. Дацків І. Б. Дипломатичні заходи Гетьманату П. Скоропадського щодо міжнародного визнання і недоторканості кордонів України. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер. Історія*. Вінниця, 2008. Вип. XIV. С. 133–136.

75. Дацків І. Б. Здобутки дипломатії гетьманату Павла Скоропадського. *Збірник наукових праць НДІ українознавства*. К. : Рада, 2009. Т. XXIII. С. 349–367.

76. Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 роках. К. : Оріяни, 1998. 240 с.

77. Децинський Л., Панюк А. *Міжнародні відносини України: історія і сучасність*. Львів : Бескид Біт, 2002. Ч. I. 215 с.

78. Децинський Л. Є. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 63. 2008. С. 3–8.

79. Документи внешней политики СССР. Москва : Госполитиздат, 1959. 772 с.

80. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917-1923 рр. : в 2-х т. : документально-наукове видання ; упоряд. : К. Ю. Галушко. К. : Темпора, 2002. 320 с.

81. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920) : в 4 ч. Галицька доба – Доба Центральної Ради – Доба Гетьманщини – Доба Директорії. Мюнхен : Українське видавництво, 1969. 543 с.

82. З історії розвідки та контррозвідки України. 1918-1919 рр. : зб.

документів і матеріалів / Академія Служби безпеки України ; упоряд. Д. В. Веденєєв, О. А. Стаднік ; ред. В. С. Сідак. К., 1996. 159 с.

83. З історії спеціальних служб України (1918-1920 рр.): збірник документів і матеріалів / Державний архів Служби Безпеки України, Академія Служби безпеки України ; упоряд. Д. В. Веденєєв, Д. О. Стаднік ; ред. В. Сідак, О. Пшенніков. К., 1999. 70 с.

84. Зайцов А. А. 1918: очерки истории русской Гражданской войны. М. ; Жуковский : Кучково поле, 2006. 367 с.

85. Записки Ивана Ивановича Сукина о правительстве Колчака. *За спиной Колчака: Документы и материалы*. М. : Аграф, 2005. С. 325–510.

86. Зарубин В. Г. Проект «Украина». Крым в годы смуты (1917–1921 гг.). Харьков : Фолио, 2013. 384 с.

87. Заруда Т. В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави. 1918 рік : дис. канд. іст. наук: 07.00.02. К., 1995. 189 с.

88. Зимина В. Д. Крах германфильской монархической контрреволюции на юге России в годы гражданской войны и интервенции. Калинин : Калининский гос. ун-т, 1989. 88 с.

89. Зленко А. М. Дипломатична служба України. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г – Д. С. 387.

90. Из истории гражданской войны на Украине в 1918 г. : введ. статья С. Маркова. *Красный архив*. 1939. № 4 (95). С. 73–102.

91. Иванов В. М. Історія держави і права України : підручник. К. : КУП НАНУ, 2013. 892 с.

92. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док. Андрієвська Л. В. та ін. ; редкол. : К. І. Грищенко(голова) та ін. К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. 592 с.

93. Калакура Я. С. Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7.

С. 56–66.

94. Калинчук Д. Гетьманоміка. Про фінанси й економіку держави Скоропадського. *Українська історична правда*. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/15/130690/> (дата звернення: 22.01.18).

95. Капарулін, Ю. В. Георгій Афанасьєв (1848-1925) : нариси біографії і наукової творчості. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. Вип. 43. С. 231–237.

96. Керівники урядів Української Держави / Урядовий портал. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=1219677&cat_id=661211 (дата звернення: 28.01.18).

97. Кирчанов М. В. Кубань в первой четверти XX столетия (проблемы идентичности и вектора политического развития). *Новая локальная история*. сб. науч. ст. Ставрополь, 2006. URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1008> (дата звернення: 20.01.18).

98. Ковальчук М. Війна Української Народної Республіки із Збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2005. 19 с.

99. Ковальчук М. Перша світова війна і Українська держава гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. *Київська старовина*. 2008. № 2. С. 30–61.

100. Корсунський С. В. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодні, завтра... *Зовнішня політика і дипломатія: погляд із XXI століття*. 2011. № 17. С. 24–31.

101. Кравчук А. В. Политические аспекты украинского национального движения на юге Дальнего Востока в первой четверти XX века: о проблемах институализации идеологии сепаратизма мигрантов. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2015. № 6-1. С. 248–254.

102. Крах германской оккупации на Украине: (по документам оккупантов) / под ред. М. Горького, И. Минца, Р. Эйдемана. М. : Гос. изд-во "История гражданской войны в СССР", 1936. 208 с.

103. Крезуб А. Повстання проти гетьмана Скоропадського і січові стрільці. *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1928. Т. 97. Кн. 1. С. 219-225.

104. Кривець Н. В. Українсько-німецькі відносини : політика, дипломатія, економіка, 1918–1933 рр. К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. 322 с.

105. Крымское краевое правительво в 1918–1919 гг. / предисл. Ал. Гуковского, подг. И. Н. Прохоров. Красный архив. 1927. № 3 (22). С. 92–152.

106. Купрійчук В. Українська преса 1917–1920 років як джерело вивчення державотворчих процесів гуманітарного розвитку в добу національної революції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 1. С. 258–265.

107. Кураєв О. О. Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02. Київ, 2006. 26 с.

108. Левик Б. Зовнішньополітичні орієнтири уряду Павла Скоропадського (за архівно-мемуарними матеріалами). *СХІД*. № 4 (150). 2017. С. 69–76.

109. Лейхтенбергский Г. Как началась «Южная Армия». *Архив русской революции*. Т. VIII. Берлин, 1923. С. 166–182.

110. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Відень : Вид-во Карл Геррманн, 1926. 580 с.

111. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського з часу від 6.VII до 7.IX. 1918 р. *Український історик*. 1968. № 1-4 (17-20). С. 146–150.

112. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914-1920). К. : Альтернативи, 2003. 486 с.

113. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922 гг.). М. : Госполитиздат, 1954. 655 с.

114. Ллойд Джордж Д. Военные мемуары / пер. с англ. И. Звавича ; предисл. Ф. А. Ротштейна. М. : Соцэкгиз, 1938. 366 с.

115. Лупандін О. І. Питання економічних відносин між Українською

Державою та РСФРР в контексті українсько-російських мирних переговорів 1918 р. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 6. С. 187–216.

116. Лупандін О. І. Політика більшовиків щодо дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні в період Брестського миру (березень – листопад 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.* 2012. Вип. 7. С. 221–241.

117. Лупандін О. І. Політика Української Держави 1918 р. щодо державних утворень, що виникли на території колишньої Російської імперії. *Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 рр.* 2002. С. 135–145.

118. Лупандін О. І. Східний вектор зовнішньої політики Української Держави. *Український історичний журнал.* 2013. № 3. С. 45–62.

119. Лупандін О. І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. 42 с.

120. Лупандін О. І. Східний вектор зовнішньої політики Української Держави. *Український історичний журнал.* 2013. № 3. С. 45–62.

121. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. / пер. с нем. А. А. Свечина. М. : Вече, 2014. 704 с.

122. Рубач М. До історії “Гетьманщини” 1918 р. *Архівна справа.* 1927. Кн. 2/3. С. 25–34.

123. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. Ной-Ульм : Вид-во "Прометей", 1950. 209 с.

124. Мараєв В. Р. Авіаційний аспект відносин між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським (1918 р.). *Воєнна історія.* 2009. № 1 (43). С. 64–72.

125. Мараєв В. Р. Донське посольство М. А. Свечина – О. В. Черячукіна в Українській Державі (1918 р.). *Національна та історична пам'ять.* 2013. Вип. 7. С. 241–251.

126. Мараєв В. Р. Переговори між Гетьманом Української Держави

П. Скоропадським і Військовим Отаманом Всевеликого Війська Донського П. Красновим на станції Скороходове 2 листопада 1918 р. *Дні науки історичного факультету*. 2013. Вип. VI. Ч. 2. С. 27–28.

127. Мараєв В. Р. Поставки цукру з Української Держави до Всевеликого Війська Донського (1918 р.). *Дні науки історичного факультету*. 2010. Ч. 1. Вип. III. С. 106–110.

128. Мараєв В. Р. Українська Держава і Всевелике Військо Донське: питання кордонів (квітень–грудень 1918 р.). *Зб. наук. пр. НДІ українознавства*. 2009. Т. XXIV. С. 271–292.

129. Матвієнко В. М. Афанасьєв Георгій Омелянович. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / редкол. : Л. В. Губерський (гол.) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 1. С. 78.

130. Матвієнко В. М. Відносини Української Держави та Кубанської Республіки 1918 р. *Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. 11 випуск: Міжвідомчий науковий збірник*. 2002. С. 112–118.

131. Матвієнко В. М. Дипломатична служба. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / редкол. : Л. В. Губерський (гол.) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

132. Матвієнко В. М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02. К., 2003. 40 с.

133. Матвієнко В. М. Україна і Дон: з історії міждержавних стосунків 1918 року. *Вісник: Міжнародні відносини* / КНУ ім. Тараса Шевченка. 2002. Вип. 21–24. С. 126–137.

134. Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с.

135. Матяш І. Б. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. К. : Ін-т історії України НАН України, 2016. 482 с.

136. Матяш І. Б. Заснування інституту почесних консулів України в

1918-1923 рр.: правові засади та ключові особи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. Вип. 1217, Ч. 1. С. 4–13.

137. Матяш І. Іноземні консули в Києві доби Української Народної Республіки. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип. 25. С. 269–294.

138. Мацієвич К. На земській роботі. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). Прага, 1930. С. 201.

139. Минц И. И. Год 1918-й. М. : Наука, 1982. 576 с.

140. Мирні переговори між Українською державою та РСФСР 1918 р. : протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів / Ін-т історії України Нац. акад. наук України, Ін-т східноєвроп. дослідж. Нац. акад. наук України ; упоряд. О. І. Лупандін та ін. ; відп. ред. В. Ф. Верстюк та ін. Київ – Нью-Йорк – Філадельфія : Вид-во М. П. Коць, 1999. 366 с. (Пам'ятки історії України. Джерела новітньої історії).

141. Михайлов И. Малоизвестные страницы деятельности правительства гетмана П. П. Скоропадского. *Гражданская война в России: события, мнения, оценки*. 2002. С. 456.

142. Михайлуца М. І., Погромський В. О., Савельєва І. В. Україна в історії міжнародних економічних відносин (XX – початок XXI ст.) : навч. посіб. Херсон : Грінь Д.С., 2016. 360 с.

143. Мірошніченко О. А. Почесний консул: міжнародне право та національне законодавство України. *Форум права*. 2010. № 2. С. 303–307.

144. Головин Н. Н. Российская контрреволюция в 1917-1918 гг. Париж : Иллюстрированная Россия, 1937. 168 с.

145. Нариси історії української революції 1917–1921 років / ред. кол. : В. А. Смолій (голова) ; НАН України, Ін-т історії України. Кн. 1. К. : НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2012. 390 с.

146. Нариси історії української революції 1917–1921 років : у 2 кн. ; редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Кн. 2. К. : НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України».

390 с.

147. Нестеренко В. Національна політика Української Держави. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. : Історія, економіка, філософія.* 2012. Вип. 17. С. 87–93.

148. Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. К. : Політична думка, 1999. 276 с.

149. Несук О. Українсько-російські відносини 1917–1922 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. К., 1998. 217 с.

150. Никольников Г. Л. Брестский мир и Украина. К. : Наук. думка, 1981. 175 с.

151. Новікова О. Забутий міністр Павла Скоропадського. *Дзеркало тижня* : URL : http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/zabytyy_ministr_pavla_skoropadskogo.html (дата звернення: 17.02.2018).

152. Законопроекти внесені Міністерством закордонних справ на розгляд Ради Міністрів. Оп. 1, спр. 46. 16 трав. – 6 груд. 1918. 127 арк., арк. 27.

153. Ореньчук О. Ю., Нагірняк А. Я. Брестський мир та його значення в історії української державності. *Вісник Нац. ун-ту. «Львівська політехніка».* 2007. № 584 : Держава та армія. С. 94–97.

154. Останній гетьман : ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873-1945 / Центр суспільних досліджень ім. В. Липинського, Ін-т укр. археографії АН України ; відп. ред. О. Лупанов. К. : Академпрес, 1993. 397 с.

155. Осташко Т. В'ячеслав Липинський – історик, політик, дипломат. *Україна дипломатична: науковий щорічник.* К., 2002. Вип. 3. С. 656–659.

156. Отечественная война против германских оккупантов в 1918 году : Документы. М. : ОГИЗ Госполитиздат, 1941. 47 с.

157. Павленко В. В. Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії (1918–1920 рр.). *Український історичний журнал.* 1992. № 12. С. 18–31.

158. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини. 1918–1939 рр. К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. 224 с.

159. Національна та історична пам'ять. *Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)»*. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – 310 с.

160. Павлюк О. Нариси з історії дипломатії України / під ред. В.А. Смолія. К. : Альтернативи, 2001. 736 с.

161. Павлюк О., Сідак В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917-1920). *Нариси з історії дипломатії України*. К. : Альтернативи, 2001. С. 320.

162. Папакін А. Українські архівні документи з історії українсько-болгарських дипломатичних стосунків 1918–1920 рр. *Славістична збірка. Вип. 1: Збірка статей за матеріалами Перших Міжнародних наукових Соханівських читань* (м. Київ, 18 лист. 2014 р.). Київ, 2015. С. 31–38.

163. Переговори Дона с Украйной и Германией в мае 1918 г. *Сборник материалов и статей. Редакция журнала «Исторический Архив»* / Гос. изд-во, 1921. С. 224–232.

164. Перепадя В. В. Вплив Німеччини на реалізацію політики уряду П. Скоропадського щодо Криму (за німецькими документами). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету* / відп. ред. ред. кол. : Ф. Г. Турченко. 2004. Вип. XVIII. С. 142–146.

165. Петренко І. Є. Дипломатичні відносини Української Держави П. Скоропадського з Болгарією та Османською імперією (квітень-грудень 1918 р.). *Гілея : науковий вісник*. 2012. № 59. С. 66–72.

166. Петренко І. Є. Дипломатична і військово-політична діяльність урядів Української Держави в чорноморському регіоні (1918 р.). *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_7_30 (дата звернення: 10.03.2018).

167. Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського і російський монархічний рух в Україні (квітень — грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення*

історії Української революції 1917-1921 років. 2010. № 5. С. 177-206.

168. Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 38-47.

169. Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією : монографія. К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. 209 с.

170. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса. *Архіви України*. 2011. № 4 (274). С. 132-145.

171. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір / НАН України, Ін-т історії України. К. : Ін-т історії України, 2016. 518 с.

172. Пиріг Р. Я. Політика Української Держави щодо Криму: німецький чинник (травень-грудень 1918 року). *Соборність України: історичний контекст і виклики сьогодення* / відп. ред. В.Ф. Верстюк. 2015. С. 85–96.

173. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. К. : Національна академія наук України, Ін-т історії України, 2011. 336 с.

174. Пиріг Р. Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15(1). С. 66–95.

175. Пирог Р. Я. Украинский гетманат 1918 года: российский фактор. *Элиты России и Украины: особенности становления и взаимодействия*. 2009. С. 132–139.

176. Поляков И. А. Донские казаки в борьбе с большевиками: Воспоминания начальника штаба Донских армий и войскового штаба Генерального штаба генерал-майора И.А. Полякова /вступ. ст. и примеч. Е.Ф. Морозова. М. : Кучково поле – Гиперборья, 2007. 402 с.

177. Приходько М. М. Королівство Фінляндія та Українська держава гетьмана Скоропадського: перші кроки в державному будівництві. *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні,*

політичні аспекти : матеріали міжнар. наук.-практ.конф. (м. Херсон, 27-28 вересня 2013 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. 172 с.

178. Приходько М.М. Методологічні засади дослідження дослідження зовнішньої політики уряду Скоропадського. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 10. 2013. 498 с.

179. Приходько М. М. Міждержавний альянс Української Держави гетьмана Скоропадського та Всевеликого війська донського отамана Краснова. *Гілея : науковий вісник* / гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : ВІР УАН, 2013. Вип. 80. 420 с.

180. Приходько М. М. Політика Української Держави гетьмана Скоропадського на шляху інтеграції з кримським півостровом. *Гілея: науковий вісник* / гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : ВІР УАН, 2013. Вип. 78. 438 с.

181. Приходько М. М. Посередницька місія Української держави гетьмана Скоропадського у справі визнання Білоруської народної республіки з боку Німеччини. *Гілея: науковий вісник* / гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : ВІР УАН, 2013. Вип. 79. 378 с.

182. Приходько М. М. Рада державного об'єднання Росії в міжнародній політиці кінця 1918 р. – початку 1919 р. *Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції*: зб. наук. пр. (24 вер. 2013 р.). К. : Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2013. С. 45–48.

183. Приходько М. М. Детермінанта процесу розпаду Української Держави П. Скоропадського. *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасно цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Херсон, 17–18 квіт. 2015 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 103–105.

184. Приходько М. М. Боротьба Української Держави та Всевеликого війська Донського щодо інтеграції Таганрозького округу. *Вісник аграрної історії*. Вип. 8–9. 2015. С.

185. Приходько М. М. Відносини тимчасового робітничо-селянського

уряду та Української держави гетьмана Скоропадського. *Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції* : зб. наук. пр. (м. Київ, 12 лют. 2014 р.). К. : Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2014. С. 30–32.

186. Приходько М. М. Військовий аташат Української Держави гетьмана Скоропадського. *Вісник аграрної історії*. Вип. 10. 2015. С.

187. Приходько М. М. Внесок дипломатичного корпусу Гетьманату в реалізації геополітичної стратегії Павла Скоропадського. *Д.* 2018. С.

188. Приходько М. М. Геополітичний потенціал Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. *Днепр* 2018. С.

189. Приходько М. М. Геополітичні орієнтири зовнішньополітичного відомства держави П. Скоропадського. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук* : матер. 5 всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 28 серп. 2015 р.) : у 2-х ч. Д. :ТОВ «Інновація», 2015. Ч. 1. С. 142–144.

190. Приходько М. М. Деструктивні сили як детермінанта регресу державного апарату Української держави гетьмана Скоропадського. *Scientific Journal “Science Rise”*. Vol. 2/1(19). 2016.P.

191. Приходько М. М. Діяльність таємної організації «Азбука» в часи Української Держави гетьмана Скоропадського. *International Scientific Journal “Euro-American scientific cooperation”*. Research articles. Vol. 1. 2013 118 p.

192. Приходько М. М. Економічна блокада Бессарабії з боку українського уряду Скоропадського. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук* : матер. III всеукр. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 20 груд. 2013 р.) : у 5-х ч. Д. :ТОВ «Інновація», 2013. Ч. 3. 176 с.

193. Приходько М. М. Історіографічна традиція вивчення зовнішньої політики уряду Скоропадського. *Гілея* : науковий вісник/ гол. ред. В. М. Вашкевич. К. :ВІР УАН, 2013. Вип. 75. 588 с.

194. Приходько М. М. Кваліфікаційні вимоги щодо дипломатичного корпусу : історична ретроспектива. *Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодні, майбутнє: результати першої міжнародної конференції* : зб. наук. пр. (м. Київ, 20 бер. 2015 р.). К. : Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2015. С. 58-61.

195. Приходько М. М. Міжнародні відносини між Українською Державою та Білоруською народною республікою 1918 р. *Наука в інформаційно-мобільному суспільстві* : матер. міжнар. конф. (г. Донецьк, 21 июня 2013 г.). Донецьк : Науч.-информ. центр «Знание», 2013. Ч. 1. С. 32–34.

196. Приходько М. М. Налагодження співпраці між Українською Державою гетьмана Скоропадського та Болгарією. *Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодні, майбутнє: результати першої міжнародної конференції* : збірник наукових праць (м. Київ, 12 черв. 2015 р.). К. : Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2015. С. 58–61.

197. Приходько М. М. Нова економічна угода між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Українською Державою як поразка геоекономічної стратегії гетьмана Павла Скоропадського. *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасно цивілізації : історичні, соціологічні, політологічні аспекти* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, квіт. 2018 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С.

198. Приходько М. М. Переформатування дипломатичного корпусу Української Держави в країнах Четверного Союзу. *International Scientific Journal “Euro-American scientific cooperation”*. Research articles. Vol. 8. 2015. 94 p.

199. Приходько М. М. Питання самостійності Української Держави в політиці Німеччині. *Sharing the Results of Reserch towards Closer Global Cooperation among Scientists: Results of the 5 International Conference: Collection of Research Papers (Montreal, Canada, April 27, 2015)*. Montreal : Accent Graphics Communications, 2015. С. 13–19.

200. Приходько М. М. Становлення геополітичних орієнтирів

Української Держави гетьмана Скоропадського. Вісник аграрної історії. Вип. 11–12. 2015.С.

201. Приходько М. М. Україно-грузинські відносини в 1918 році. Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє : результати першої міжнародної конференції : зб. наук. пр. (м. Київ, 30 груд. 2013). К. : Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2013. 88 с.

202. Приходько М. М. Українська держава гетьмана Скоропадського в контексті європейської геополітики. Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє : результати першої міжнародної конференції: зб. наук. пр. (м. Київ, 1 бер. 2016 р.). К. : Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2016. С. 57-60.

203. Приходько М. М. Українська держава гетьмана Скоропадського у призмі генези політики держав Четвертного союзу на східному. *Вісник аграрної історії*. РІК. Вип. __. С.

204. Про взаємовідносини і непорозуміння з урядом РНК і іншими державними формуваннями. *ЦДАВО України*. Ф. 2592 (Секретарство національних справ, Генеральне секретарство справ міжнародних Української Центральної Ради, Народне міністерство справ закордонних Української Народної Республіки). Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1–28.

205. Проданюк Ф.М. Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського. *Політика і час*. 1992. № 5. С. 62–69.

206. Пученков А. С. Киев в конце 1918 г. : падение режима гетмана П. П. Скоропадского. *Новейшая история России*. 2011. № 2. С. 57–72.

207. Пученков А. С. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 г. Очерки политической истории. СПб. : Нестор-История, 2013. 352 с.

208. Ралдугіна Т. Федераційна грамота Павла Скоропадського: внутрішні і зовнішні чинники її проголошення. Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття. Тематичний збірник наукових статей. 2004. С. 57-58.

209. Революция на Украине по мемуарам белых / сост.: С. А.

Алексеев ; под ред. Н. Н. Попова. М.-Л. : Госуд. изд-во, 1930. 435 с. (Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев).

210. Реєнт О. П. Гетьманат Павла Скоропадського: українсько-російські відносини – науковий зріз. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 41–47.

211. Реєнт О. П., Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. *Український історичний журнал*. 2010. № 3. С. 219–223.

212. Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Українське питання в період Першої і Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2004. Вип. 26. С. 21–37.

213. Реєнт О. П. Українсько-російські відносини доби гетьманату Павла Скоропадського як наукова проблема. *Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукраїнська наукова конференція (19-20 травня 2008 р.)* : збірник / відп. ред. В. Ф. Верстюк. 2008. С. 61–68.

214. Розвідка і контррозвідка України. 1917-1921 рр. : зб. документів і матеріалів / Ін-т Служби безпеки України ; упоряд. Д. В. Веденєєв, О. А. Стадник ; ред. В. С. Сідак. К. : [б. в.], 1995. 167 с.

215. Саліковський О. Нова Україна : (шлях нашої державності). К. : Криниця, 1919. 100 с.

216. Самовидець. Самостійник чи федераліст? Чикаго : Видання союзу гетьманців-державників Америки, 1935. 11 с.

217. Свечин М. А. Записки старого генерала о былом. Ницца, 1964. 205 с.

218. Сергійчук В. «Кримська» політика гетьмана Скоропадського. *Україна. Європа. Світ*. 1998. № 18. С. 11.

219. Сергійчук В. Кримська політика гетьмана Павла Скоропадського. Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 року : наук. зб., присв. 125-річчю від народж. Гетьмана Скоропадського, та 80-річчю проголош. Укр. Держави 1918 року / С. Кульчицький та ін. К., 1998.

С. 83–89.

220. Сергійчук В. Неусвідомлення України ставлення світу до Української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. К. : ПП Сергійчук М.І., 2012. 872 с.

221. Сивков С. М. И вновь к вопросу об украинизации на Кубани в период Гражданской войны. *Научный вестник ЮИИМ*. 2014. № 1. С. 102-106.

222. Сідак В. С., Степанов В. С. З історії української розвідки та контрозвідки : нариси : 2-ге вид. К. : Ін-т СБ України, 1995. 201 с.

223. Сідак В. С. Контрозвідка останнього гетьмана : нарис / Ін-т підготовки кадрів служби безпеки України, Ін-т історії України Нац. акад. наук України. К., 1995. 50 с.

224. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. (невідомі сторінки історії) / Ін-т історії України Нац. акад. наук України, Акад. Служби безпеки України. К. : Видавн. дім "Альтернативи", 1998. 320 с.

225. Сідак В. С. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення : наук. вид. : у 5 т. К. : Прометей, 2017. 472 с.

226. Сідак В. С. Українські землі кінця ХІХ–початку ХХ ст. – арена таємної боротьби провідних європейських держав (історико-правовий аналіз діяльності спецслужб) / Ін-т Нац. акад. наук України. К. : Вид-во Академії СБ України, 1997. 39 с.

227. Складенко Є. М. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. К. : Вид-во АН УРСР, 1960. 284 с.

228. Скоропадський П. П. Спогади : кінець 1917 – грудень 1918 / гол. ред. Я. Пеленський, Східноєвроп. дослід. ін-т ім. В. К. Липинського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. К.–Філадельфія, 1995. 493 с.

229. Солдатенко В. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави П. Скоропадського. *Проблеми вивчення історії української революції 1917-*

1921 pp. 2002. С. 116–135.

230. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні: логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті. К. : Парламентське вид-во, 2011. 568 с.

231. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу : Історичні есе-хроніки : у 4-х т. К. : Світогляд, 2009. 411 с.

232. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис : монографія. К. : Либідь, 1999. 975 с.

233. Соловей Д. Василенко, Мілюков і самостійність України в 1918 р. : Спроба характеристики з нагоди 45-річчя від часу проголошення 3 й 4 універсалів Центральної Ради. Вінніпег, 1965. 68 с.

234. Соловійова В. В. Українська надзвичайна дипломатична місія в Швейцарії (1917–1923). *Вісн. Київськ. лінгвіст. ун-ту. Сер. : Історична.* К., 2001. Вип. 5. С. 44–53.

235. Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. В. Винниченко та М. Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна. Б. м., 1973. 381 с.

236. Стежнюк С. Н. Боротьба трудящих України проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції в 1918 році. К. : Держвидав України, 1958. 278 с.

237. Супруненко Н. И. Название: Очерки истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920). К. : Наука, 1966. 446 с.

238. Табачник Д. В. Історія української дипломатії: біографічні нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Либідь ; Х. : Фоліо, 2009. 896 с.

239. Терещенко Ю. І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. *Український історичний журнал.* 2008. № 4. С. 19–37.

240. Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.

241. Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році. Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1969. 284 с.

242. Угода між Українською Державою та РСФРР про припинення бойових дій по всьому фронту (копія), листування з головою Мирної делегації РСФРР про прийняття окремих пунктів угоди та ін. *ЦДАВО України*. Ф. 1064. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1–40.

243. Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / Ін-т історії НАН України, ЦДАВО України ; упоряд. Р. Пиріг, О. Бойко ; редкол. : гол. ред. В. Верстюк ; ред. серії : В. Смолій. К. : Темпора, 2015. 789 с.

244. Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / Ін-т історії України НАН України, ЦДАВО України ; упоряд. Р. Пиріг, О. Бойко ; редкол. : відп. ред. В. Верстюк ; ред. серії : В. Смолій. К. : Темпора, 2015. 411 с.

245. Українська держава часів Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). URL: <https://history.vn.ua/book/novitnya/38.html> (дата звернення: 18.03.2018).

246. Українська революція і державність (1917–1920 рр.). К. : Парламентське вид-во, 1998. 284 с.

247. Уська У. Р. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія*. 2014. № 784. С. 120–127.

248. Федів Ю. О. Українська проблема у зовнішній політиці провідних європейських держав періоду 1914–1923 рр. : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Чернівці, 2012. 20 с.

249. Федюк В. П. Украина в 1918 г. Гетман Скоропадский : учебнпособ. Ярославль : Ярославский государственный университет, 1993. 80 с.

250. Филатьев Д. В. Катастрофа белого движения в Сибири 1918–1922. Впечатления очевидца. Paris XМСА-PRESS, 1985. 142 с.
251. Фош Ф. Воспоминания. Война 1914-1918 гг. СПб. : Изд. дом С.-Петербурб. гос. ун-та, 2005. 535 с.
252. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917-1920 рр. Прага : Український соціологічний ін-т, 1921. 164 с.
253. ЦДАВО України. Ф. 3198. Оп. 2. Спр. 3, арк. 3.
254. ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 22, арк. 10.
255. ЦДАВО України. Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави, м. Київ, 1918.
256. Чернин О. В дни мировой войны : мемуары министра иностранных дел Австро-Венгрии. С-Пб Изд. дом С-Петербурб. гос. ун-та, 2005. 517 с.
257. Черячукин А. В. Донские делегация на Украину и в Берлин в 1918–1919 гг. *Донская Летопись*. 1924. № 3. С. 38–204.
258. Шаповал М. Соціологія українського відродження. Прага : Український соціологічний ін-т, 1922. 47 с.
259. Шемшученко Ю. С. Сторінки життя і творчості. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 6. С. 26–30.
260. Штанько Я. В. Білий рух півдня Росії і Українська Держава та УНР (1918–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Івано-Франківськ, 2006. 214 с.
261. Штанько Я. В. Військово-політичні взаємини Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського та Всевеликого Війська Донського. *Питання історії України* : зб. наук. ст. 2003. Т. 6. С. 138–143.
262. Штанько Я. В. Торгово-економічні відносини Української Держави та Всевеликого Війська Донського (1918 р.). *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Історія*. 2003. Вип. VII. С. 148–153.
263. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки : монографія. К. : Дух і літера, 2003. 767 с.
264. Яровий В. І., Мартиенко В. В. Наслідки укладення Брестського

миру для Білорусі та України: втрати й здобутки сторін. *Российские и славянские исследования* : сб. науч. ст. Мн. : БГУ, 2004. Вып. 1. С. 181–190.

265. Clemenceau G. *Grandeurs et Misères d'une Victoire*. Paris : Librairie Plon, 1930. 318 p.

266. Dennis A. L. P. Soviet Russia and Federated Russia. *Political Science Quarterly*. 1923. Vol. 38, No. 4 (Dec., 1923). pp. 529–551.

267. Dittmer J., Sharp J. *Geopolitics: an introductory reader*. London ; New York : Routledge, 2014. 371 p.

268. Eudin X. J. The German Occupation of the Ukraine in 1918. *The Russian Review*. 1941. Vol. 1, No. 1 (Nov., 1941). pp. 90–105.

269. Fedyshyn O. S. *Germany's drive to the East and the Ukrainian revolution, 1917-1918*. New Brunswick, N. J. : Rutgers University Press, 1971. 401 p.

270. Fischer F. *Germany's aims in the First World War*. N. Y. : W. W. Norton, 1967. 652 p.

271. Głębiński S. *Wspomnienia polityczne*. Wyd. 1. Warszawa : Wydawn. "Placet", 2007. 136 p.

272. GoGwilt C. L. *The fiction of geopolitics: afterimages of culture, from Wilkie Collins to Alfred Hitchcock*. Stanford : Stanford University Press, 2000. 265 p.

273. Granovsky A. A. Ukraine's Case for Independence. *World Affairs*. 1940. Vol. 103, No. 1 (Mar., 1940). pp. 25–34.

274. Hollis C. Brest-Litovsk and Hitler's Ukrainian Ambitions. *Studies: An Irish Quarterly Review*. 1939. Vol. 28, No. 110 (Jun., 1939). pp. 249–259.

275. Koehl R. L. A Prelude to Hitler's Greater Germany. *The American Historical Review*. 1953. Vol. 59, No. 1 (Oct., 1953). pp. 43–65.

276. Mędrzecki W. Germany and Ukraine between the Start of the Brest-Litovsk Peace Talks and Hetman Skoropads'kyi's Coup. *Harvard Ukrainian Studies*. 1999. Vol. 23, No. 1/2. pp. 47–71.

277. *Friedensvertrag zwischen Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien*

und der Türkei einerseits und der Ukrainischen Volksrepublik andererseits. *Österreichisches Staatsarchiv. Haus- und Hof Staatsarchiv, I Politisches Archiv*. Bd. 523, Liasse XLVII / 12 g. S. 105–110.

278. Pares B. New Trends in Eastern Policies: Thoughts of a Student of Contemporary History. *The Slavonic and East European Review*. 1935. Vol. 13, No. 39 (Apr., 1935). pp. 531–548.

279. Reshetar J. S. J. The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study in Nationalism. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1952. 363 p.

280. Saunders D. Britain and the Ukrainian Question (1912-1920). *The English Historical Review*. 1988. Vol. 103, No. 406. pp. 40-68.

281. Torke H.-J., Himka J.-P. German-Ukrainian relations in historical perspective. Edmonton, Alta. : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. 239 p.

282. Velychenko S. The Ukrainian State, April to December 1918. *State Building in Revolutionary Ukraine*. University of Toronto Press, 2011. pp. 105-119. (A Comparative Study of Governments and Bureaucrats, 1917-1922).

283. Von Hagen M. War in a European borderland : occupations and occupation plans in Galicia and Ukraine, 1914-1918. Seattle ; London : Herbert J. Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies, 2007. 122 p.

284. Weinstein H. R. New Factors in the Old Ukrainian Problem. *Foreign Affairs*. 1941. Vol. 20. No. 1 (Oct., 1941). pp. 188–192.

285. Wheeler-Bennett J. W. Brest-Litovsk, the forgotten peace. March 1918. London : Macmillan and Co., limited, 1938. 478 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

№	Назва	Характер роботи	Вихідні дані	Обсяг, сторінок	Співавтори
1	2	3	4	5	6
1	<i>Історіографія зовнішньої політики Української Держави гетьмана Скоропадського</i>	стаття	European Applied Sciences #1 2012(November-December),500 copies, ISSN 2195-2183,ORT Publishing, passed in press in December 2012.	2	
2	<i>Міжнародні відносини між Українською Державою та Білоруською народною республікою 1918 р.</i>	тези доповіді	Матеріали науково-практичної конференції «Наука в інформаційному суспільстві» (м. Донецьк, 21 червня 2013 р.) – Донецьк, 2013. – С. 32–34.	3	
3	<i>Методологічні засади дослідження зовнішньої політики уряду Скоропадського</i>	стаття	Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 6: Історичні науки: Збірник наукових праць. – Вип. 10. –К., 2013. – С. 200–209.	10	

4	<i>Рада державного об'єднання Росії в міжнародній політиці кінця 1918 року-початку 1919</i>	тези доповіді	Матеріали науково-практичної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодні, майбутнє» (м. Київ, 24 вересня 2013 р.) – Київ: Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2013. – С.45–48.	4	
5	<i>Політика Української Держави гетьмана Скоропадського на шляху інтеграції з кримським півостровом</i>	стаття	Гілея: науковий вісник.– К., 2013. – Вип. 78. – С.35–38.	3	
6	<i>Королівство Фінляндія та Українська держава гетьмана Скоропадського: перші кроки в державному будівництві</i>	тези доповіді	Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні» (м. Херсон, 27-28 вересня 2013 р.) – Херсон, 2013.– С.45–47.	3	
7	<i>Історіографічна традиція вивчення зовнішньої політики уряду Скоропадського</i>	стаття	Гілея: науковий вісник. –К., 2013.– Вип. 75. С. 177–180.	4	
8	<i>Посередницька місія Української держави</i>	стаття	Гілея: науковий вісник.– К., 2013.– Вип. 79. – С. 31–33.	3	

	<i>гетьмана Скоропадськог о у справі визнання Білоруської народної республіки з боку Німеччини</i>				
9	<i>Міждержавни й альянс Української Держави гетьмана Скоропадськог о та Всевеликого війська донського отамана Краснова</i>	стаття	Гілея – науковий вісник.– К., 2014.– Вип. 80. – С. 122–127.	6	
10	<i>Економічна блокада Бесарабії з боку українського уряду Скоропадськог о</i>	тези допові ді	Матеріали III Всеукраїнської конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпро, 20 грудня 2013 р.) –Д., 2013.– Ч.3. – С.168–169.	2	
11	<i>Діяльність таємної організації «Азбука» в часи Української Держави гетьмана Скоропадськог о</i>	стаття	Euro-american scientific cooperation.–Hamilton: Accent Graphics, 2013. –Vol. 1. – P. 63–71.	8	
12	<i>Україно- грузинські</i>	тези допові	Матеріали міжнародної конференції «Сучасні	4	

	<i>відносини в 1918 році</i>	ді	міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 30 грудня 2013 р.)– К., 2013. – С.59–62.		
13	<i>Відносини тимчасового робітничо-селянського уряду та Української держави гетьмана Скоропадського</i>	тези доповіді	Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 12 лютого 2014 р.) – К.,2014. – С.30–32.	3	
14	<i>Боротьба Української Держави та Всевеликого війська Донського щодо інтеграції Таганрозького округу</i>	стаття	Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць.–К., 2014.– Вип. 8–9. – С. 67–78.	12	
15	<i>Кваліфікаційні вимоги щодо дипломатичного корпусу: історична ретроспектива</i>	тези доповіді	Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 20 березня 2015 р.) – К.,2015. – С.58–61.	4	
16	<i>Переформатування дипломатичного корпусу Української Держави в країнах Четверного</i>	стаття	Euro-american scientific cooperation.– Hamilton: Accent Graphics, 2015.– Vol. 8–24. – P. 20–25.	6	

	<i>Союзу</i>				
17	<i>Детермінанта процесу розпаду Української Держави П. Скоропадського</i>	тези доповіді	«Актуальні питання та проблеми розвитку сучасно цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 17-18 квітня 2015р.–Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015.–228 с. С.103-105	3	
18	<i>Питання самостійності Української Держави в політиці Німеччині</i>	тези доповіді	Sharing the Results of Reserch towards Closer Global Cooperation among Scientists: Results of the 5 International Conference: Collection of Research Papers (April 27,2015) Montreal, Canada: Published by Accent Graphics Communications,2015.–С.13-19.	7	
19	<i>Військовий аташат Української Держави гетьмана Скоропадського</i>	стаття	Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць – К., 2015. –Вип.10. – С.54–61.	8	
20	<i>Налагодження співпраці між Українською Державою гетьмана Скоропадського та Болгарією</i>	тези доповіді	Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 12 червня 2015 р.). – К., – С.34–37.	3	

21	<i>Геополітичні орієнтири зовнішньополітичного відомства держави П. Скоропадського</i>	тези доповіді	Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпро, 28 серпня 2015 р.) –Д., 2015.– Ч.1. – С.142–144.	3	
22	<i>Становлення геополітичних орієнтирів Української Держави гетьмана Скоропадського</i>	стаття	Вісник аграрної історії: Збірник наукових праць –К., 2015.– Вип. 11–12. – С. 63–72.	10	
23	<i>Деструктивні сили як детермінанта регресу державного апарату Української держави гетьмана Скоропадського</i>	стаття	Science Rise: науковий журнал– Харків, 2016. –Vol. 19. С. 68–73.	6	
24	<i>Українська держава гетьмана Скоропадського в контексті європейської геополітики</i>	тези доповіді	Матеріали міжнародної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 1-2 березня 2016 р.) –К., 2016. – С.57–60.	4	

25	<i>Нова економічна угода між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Українською Державою як поразка геоекономічної стратегії гетьмана Павла Скоропадського</i>	тези доповіді	Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Приоритетні напрями розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м.Херсон,16-17 березня 2018 р.). – Херсон, 2018. – С.52–56.	5	
26	<i>Питання самостійності Української Держави в політиці Німеччині</i>	стаття	V International conference «Sharing the Results of Reserch towards Closer Global Cooperation among Scientists» (Montreal, April 27, 2015) –Montreal, 2015. – P.13–19.	5	
27	<i>Внесок дипломатичного корпусу Гетьманату в реалізації геополітичної</i>	стаття	<i>Грані: науково-теоретичний альманах–Дніпро, 2018. – С.63–69.</i>	7	

	<i>стратегії Павла Скоропадського о</i>				
28	<i>Геополітичний потенціал Української Держави гетьмана Павла Скоропадського о</i>	тези доповіді	Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (м. Дніпро 30-31 березня 2018). –Д., 2018. – С.57–60.	4	
29	<i>Зміна геополітичного вектору гетьманату Павла Скоропадського о як наслідок революційних подій в Німеччині</i>	тези доповіді	Матеріали наукової конференції «ІІ таврійські історичні наукові читання» (м. Київ, 13-14 квітня 2018 р.). –К.,2018. – С. 14–19. (форма участі заочна).	6	

ДОДАТОК Б

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. *Міжнародні відносини між Українською Державою та Білоруською народною республікою 1918 р.* / М.М. Приходько // Наука в інформаційному суспільстві (21 червня 2013). – Ч. 1. – Донецьк: Науково-інформаційний центр «Знання». – 115 с. С.32-34 (форма участі заочна).
2. *Рада державного об'єднання Росії в міжнародній політиці кінця 1918 року-початку 1919* / М.М. Приходько // Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції: збірник наукових праць (24 вересня 2013). – К.: Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2013. – 72 с. С. 45-48 (форма участі заочна).
3. *Королівство Фінляндія та Українська держава гетьмана Скоропадського: перші кроки в державному будівництві* / М.М. Приходько // «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політичні аспекти»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27-28 вересня 2013 р). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – 172 с. С.45-47 (форма участі заочна);
4. *Економічна блокада Бесарабії з боку українського уряду Скоропадського* / М.М. Приходько // «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» Матер. III Всеукраїнська конференція з міжнародною участю (м. Дніпро, 20 грудня 2013 р.): у 5-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – Ч.3. – 176 с. С.168-169 (форма участі заочна);
5. *Україно-грузинські відносини в 1918 році* / М.М. Приходько // Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції: збірник наукових праць (30 грудня 2013). – Київ: Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2013. – 88 с. С.59-62 (форма участі заочна);
6. *Відносини тимчасового робітничо-селянського уряду та Української держави гетьмана Скоропадського* / М.М. Приходько // Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції: збірник наукових праць (12 лютого 2014). – К.: Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2014. – 57 с. С.30-32 (форма участі заочна);
7. *Кваліфікаційні вимоги щодо дипломатичного корпусу: історична ретроспектива* / М.М. Приходько // Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції: збірник наукових праць (20 березня 2015). – К.: Видавництво «Аграр Медіа Груп», 2015. – 86 с. С.58-61 (форма участі заочна);
8. *Детермінанта процесу розпаду Української Держави П. Скоропадського* / М.М. Приходько // «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасно цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти»: Матеріали

міжнародної науково-практичної конференції, (17-18 квітня 2015р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. –228 с. С.103-105 (форма участі заочна);

9. *Питання самостійності Української Держави в політиці Німеччині / М.М. Приходько// Sharing the Results of Reserch towards Closer Global Cooperation among Scientists: Results of the 5 International Conference: Collection of Research Papers (April 27,2015).– Montreal, Canada: Published by Accent Graphics Communications,2015. –78 pages. P.13-19 (форма участі заочна);*

10. *Налагодження співпраці між Українською Державою гетьмана Скоропадського та Болгарією / М.М. Приходько// Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції: збірник наукових праць(12 червня 2015).– К.: Видавництво «Аграр Медіа Груп»,2015. – 99 с. С.58-61 (форма участі заочна);*

11. *Геополітичні орієнтири зовнішньополітичного відомства держави П. Скоропадського / М.М. Приходько// Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук. Матер. 5 всеукр.наук.конфер.з міжнар. участю.(м.Дніпро,28 серпня 2015 р.): у 2-х частинах. –Д.:ТОВ «Інновація»,2015. – ч.1. –152 с. С.142-144 (форма участі заочна);*

12. *Українська держава гетьмана Скоропадського в контексті європейської геополітики / М.М. Приходько// Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє: результати першої міжнародної конференції: збірник наукових праць(1 березня 2016).– К.: Видавництво «Аграр Медіа Груп»,2016. –104 с. С.57-60 (форма участі заочна);*

13. *Нова економічна угода між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Українською Державою як поразка геоекономічної стратегії гетьмана Павла / М.М. Приходько// «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасно цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (квітень 2018 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 122 с. С.67-72 (форма участі заочна);*

14. *Геополітичний потенціал Української Держави гетьмана Павла Скоропадського /М.М. Приходько// Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (м. Дніпро 30-31 березня 2018). –Д., 2018. – С.57–60.(форма участі очна);*

15. *Зміна геополітичного вектору гетьманату Павла Скоропадського як наслідок революційних подій в Німеччині /М.М. Приходько// Матеріали наукової конференції «II таврійські історичні наукові читання» (м. Київ,13-14 квітня 2018 р.). –К.,2018. – С. 14–19. (форма участі заочна).*